

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN VE İRAN'IN AMANULLAH HAN VE RIZA
ŞAH HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE (1919-1941)
MODERNLEŞME AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI
OLARAK İNCELENMESİ**

**Hazırlayan
Abdulnadeem NAZİRİ**

**Danışman
Prof. Dr. Remzi KILIÇ**

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2021, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN VE İRAN'IN AMANULLAH HAN VE RIZA
ŞAH HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE (1919-1941)
MODERNLEŞME AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI
OLARAK İNCELENMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Abdulnadeem NAZİRİ**

**Danışman
Prof. Dr. Remzi KILIÇ**

Ocak 2021, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Abdulnadeem NAZİRİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030632020

Anabilim Dalı : Tarih

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Afganistan Ve İran'ın Amanullah Han Ve Rıza Şah Hükümetleri
Döneminde (1919-1941) Modernleşme Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam ..... sayfalık kısmına ilişkin ...../...../20..... tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % .....' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. ....../...../.....

Danışman: Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Öğrenci Ad: Abdunadeem NAZİRİ

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Afganistan ve İnan’ın Amanullah Han ve Rıza Şah Hükümetleri Döneminde (1919-1941) Modernleşme Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi” adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Abdulnadeem NAZİRİ

Danışman

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof.Dr.Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Remzi KILIÇ danışmanlığında **Abdulnadeem NAZİRİ** tarafından hazırlanan “**Afganistan ve İran’ın Amanullah Han ve Rıza Şah Hükümetleri Döneminde (1919-1941) Modernleşme Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi sosyal Bilimleri Enstitüsü **Tarih Bilimleri** Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

04/01/ 2021

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Remzi KILIÇ .....

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA .....

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN .....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../ .....

Prof. Dr.Kenan GÜLLÜ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasında büyük devletler dağılmış ve dünya çapında birtakım değişiklikler olmuştur. Modernleşme ve değişim, 20. Yüzyılda birçok ülkede ve toplumda kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere İslam Dünyasında da bazı gelişmeler olmuştur. Bu çalışmada 20. Yüzyılın başında İslam dünyasının iki farklı ülkesi olan Afganistan'da ve İran'da, Amanullah Han ve Rıza Şah liderliğinde gerçekleşen modernleşme süreçleri karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmamız giriş ve sonuç bölümü hariç üç bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde; araştırmanın problemi, amaçları, önemi, kaynakların tanıtılması ve incelenmesi konularına değinilmiştir. Birinci Bölümde; Afganistan ve İran'da modernleşme tarihi konusu incelenmiştir. İkinci Bölümde; Amanullah Han ve Rıza Şah'ın askerî, siyasî, eğitim, sosyal, sanayi, ekonomik vb. alanlardaki reformlarına yer verilmiştir. Üçüncü Bölümde; Amanullah Han ile Rıza Şah'ın Afganistan ve İran'daki reformları karşılaştırılmıştır. Son Bölümde ise; Sonuç ve Tartışmayla çalışmamızın genel bir değerlendirmesini yapıp araştırma çalışmamızı tamamladık.

Çalışmamın en başından tamamlanmasına kadar olan süreçte yardımını ve desteğini hep yanımda hissettiğim Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Remzi KILIÇ'a teşekkür ederim. Ayrıca her zaman tezime katkı sağlayan Prof. Dr. Havva SELÇUK ve Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Yetişmemde büyük emeği olan anne ve babama, her zaman desteklerini yanımda gördüğüm eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Abdulnadeem NAZİRİ

Kayseri, 2021

**AFGANİSTAN VE İRAN'IN AMANULLAH HAN VE RIZA ŞAH
HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE (1919-1941) MODERNLEŞME AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ**

Abdulnadeem NAZİRİ

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2021
Danışman: Prof. Dr. Remzi KILIÇ**

ÖZET

Afganistan'ın yetiştirdiği büyük devlet adamlarından biri olan Amanullah Han (1892-1960), Afganistan'da iktidara geldikten sonra askerî, siyasî, eğitim, sosyal, sanayi, ekonomik vb. alanlarda modernleşme çabalarına girmiş, bu modernleşme çabalarında Atatürk'ü ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kendisine örnek almıştır.

Konumuzla ilgili bir diğer önemli siyasi aktör olan Rıza Şah Pevlevi ise (1878-1944) İran'da iktidara geldikten sonra siyasî, askerî ve sosyal alanlarda modernleşme çabalarına girişmiştir. Her iki liderde Afganistan ve İran'da yenilik, değişim ve modernleşmeye öncülük etmişlerdir.

Araştırmamız; betimleyici bir yöntemle ve analitik bir metot dâhilinde, akademik literatüre dayalı bir çalışma olup, Amanullah Han'ın Afganistan'da, Rıza Şah'ın İran'da iktidara geldikten sonra askerî, siyasî, sosyal, eğitim ve ekonomi vb. alanlardaki modernleşme çabalarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Afganistan, İran, Amanullah Han, Rıza Şah.

**A COMPARATIVE STUDY OF AFGHANISTAN AND IRAN IN TERMS OF
MODERNIZATION DURING AMANULLAH KHAN AND RIZA SHAH
GOVERNMENTS (1919-1941)**

Abdulnadeem NAZİRİ

**Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master's Thesis, January 2021
Supervisor: Prof. Dr. Remzi KILIÇ**

ABSTRACT

Amanullah Khan (1892-1960) is one of the great statesmen of Afghanistan. After coming to power in Afghanistan, he has started a modernization movement in many fields like military, political, education, social, industry, economy. In this modernization movement, he has taken Atatürk and the new Republic of Turkey as a sample.

Rıza Shah Pevlewi (1878-1944) is another important political actor related to our subject. After he came to power, he started modernization efforts in political, military and social fields.

Our research is a study based on academic literature within analytical method and descriptive process. It examines the modernization efforts of both Amanullah Khan in Afghanistan and Rıza Shah in Iran in the fields of military, politics, education and economy after their coming to power.

Keywords: Modernization, Afghanistan, Iran, Amanullah Khan, Rıza Shah.

İÇİNDEKİLER

AFGANİSTAN VE İRAN'IN AMANULLAH HAN VE RIZA ŞAH HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE (1919-1941) MODERNLEŞME AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Problemi	1
2. Anahtar Kelimeler	2
3. Araştırmanın Amaçları	3
3.1. Ana Amaçlar.....	3
3.2. AltAmaçlar	3
4. Araştırmanın Önemi	3
5. Araştırmanın Soruları	4
6. Araştırmanın Hipotezleri	4
7. Araştırma Konusunun Geçmişi ve Tarihi.....	4
8. Araştırmanın Modeli	5
9. Kaynakların Tanıtılması ve İncelenmesi	5

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN VE İRAN'DA MODERNLEŞME TARİHİ

1.1. Habibullah Han Döneminde Reformlar ve Modernizasyon	8
1.1.1. Eğitimde Reformlar	10
1.1.2. Askeri İşlerde Reformlar	11
1.1.3. Herbi Askeri Okulun Kurulması (1930).....	12

1.1.4. Kamu Sağlığında Reformlar	13
1.1.5. Modern Endüstrinin Başlangıcı	13
1.1.6. Mali ve İdari Durum	14
1.2. Halkın Hükümete Karşı Ayaklanmaları	16
1.3. Seracü'l AhbarDerneği'nin İlk Entelektüel Hareketi.....	17
1.4. İlk Anayasal Hareketi	18
1.4.1. Birinci Anayasacı Grubun İdealleri	19
1.4.2. İkinci Anayasanın İdealleri.....	22
1.4.3. Sarayın Gizli Partisi.....	23
1.4.4. İkinci Anayasa Çabasının Sonuçları.....	24
1.5. Anayasa Hareketinden Önceki İran	25
1.5.1. İran'da Modernite Başlangıcının İlk Aşaması	28
1.5.2. Nasiri Döneminin Modernist ve Reformist Programlarının Yürütülmesinin İkinci Aşaması	29
1.5.3. İran'da Modernizmin İlk Dalgası (Liberal Modernistler).....	31
1.5.4. İran'da Modernizmin İkinci Dalgası (Organize Modernite)	35
1.6. Nasiri Döneminin Başından Sonuna Kadar Başarısızlığa, Modernleşmeye ve Değişime Neden Olan Faktörler	38
1.6.1. Anayasa Döneminde Sosyal ve Ekonomik Değişiklikler.....	39
1.7. Amanullah Han'ın Afganistan'da İktidara Gelmesi	41
1.8. Rıza Şah'ın İran'da İktidara Gelmesi	49

İKİNCİ BÖLÜM

AMANULLAH HAN'ın AFGANİSTAN VE RIZA ŞAH'IN İRAN REFORMLARI

2.1 Amanullah Han'ın Reformları.....	59
2.1.1 Askeri Alanda Reform.....	59
2.1.1.1. Ordu Reformu.....	64
2.1.2. Sosyal Alanda Reform.....	67
2.1.2.1. Ulusal Birlik Alanında Yenileme	67
2.1.2.2. Giysiler ve Elbiseler Homojenizasyonu	72
2.1.2.3. Başörtüsü ile Mücadele	73
2.1.3. Eğitim Alanında Reform	79
2.1.4. Ekonomik Alanda Reform.....	85

2.1.4.1. Ticari ve Endüstriyel Reformlar	85
2.1.4.2. Ulaşım.....	86
2.1.4.3. Demiryolları İnşaatı.....	87
2.1.4.4. Sanayi Reformu	87
2.1.1.4.5. Finansal Reform	89
2.2. Rıza Şah'ın İran'daki Reformları	93
2.2.1. Askeri Alanda Reform.....	93
2.2.2. Sosyal Alanda Reform.....	98
2.2.2.1. Giysiler ve Elbiseler Homojenizasyonu	101
2.2.2.2. İran'da Başörtüsünün Kaldırılması Mücadelesi	103
2.2.3. Eğitim Alanında Reform	107
2.2.4. Ekonomik Alanda Reform.....	111
2.2.4.1. Sanayi	111
2.2.4.2. Taşıma	115
2.2.4.3. Demiryolları İnşaatı.....	116
2.2.4.4. Finansal Alanda Reform.....	118
2.2.4.5 Arazi Alanında Reform	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMANULLAH HAN İLE RIZA ŞAH'IN AFGANİSTAN VE İRAN'DAKİ REFORMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Askeri Reformların Karşılaştırılması.....	123
3.2. Sosyal Reformların Karşılaştırılması.....	127
3.3. Eğitim Reformların Karşılaştırılması	132
3.4. Ekonomik Reformların Karşılaştırılması.....	135
3.5. Reformlar Arasındaki Benzerlikler	140
SONUÇ VE TARTIŞMA	145
KAYNAKÇA.....	149
EKLER	158
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
MS.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vdğr.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Bireysel algı, sosyal davranış, ekonomi ve siyasette değişiklik yapmaya, modernizasyon denir. Genel olarak, bireysel, sosyal, ekonomik ve politik davranışları etkileyen değişimlerden modernizasyon olarak bahsedilebilir.

Afganistan ve İran; derin kültürel, dil, din ve tarihî kökenleriyle bir kez daha büyük küresel gelişmeler ve modernizasyon ile karşı karşıya gelip dönüşüm geçirmiş ülkeler arasındadır. 20. Yüzyıl başlarında her iki ülkede, Batılı moderneleşmeyi benimsemiş ve bu konuda gerekli adımları atmışlardır. Amanullah Han Afganistan'da 1919-1929 yılları arasındahüküm sürdü. Rıza Şah ise 1925-1941 yılları arasında, İran'da iktidarda kaldı. Her iki kral da kendi ülkelerini yürütmek için tutarlı ve sürekli çaba sarf ettiler. Ancak aceleci ve sert tutumlarıyla, Afganların ve İranlıların kültürü, geleneği veya dini ile hiçbir şekilde uyumlu olmayan modern değerlerin sağlanmasında, ciddi olarak halktan ve özellikle din adamlarından güçlü bir muhalefetle karşılaştılar. Dolayısıyla, bu iki coğrafi alanda modernizasyon için ciddi bir zorluk olarak görülüyordu.

İki kralın zamanında, modernfenomenlerini ve kategorilerini sürdürme ve kurumsallaştırma eylemlerinin artıları ve eksileri olmuştur. Aceleye gelen eylemlerin olumsuz noktalarından biri, 1928'de Amanullah Han'ın ve karısının, bazı kadınların ve üst düzey hükümet yetkililerinin, Asya ve Avrupa ülkelerine sık sık seyahat etmesidir. Afganistan'a döndüğünde, halkın eski kültürüne, dini ayinlerine adetâ meydan okuduve inanç değerleriyle ters düştü. Kadınların kıyafetlerine karşı çıktı, hatta bunlara karşı mücadele etti diyebiliriz. Bu davranışı, insanların modernliğe karşı nefret duygularını uyandırdı. Reform tedbirlerinin uygulanmasını yavaşlattı, hatta başarısız olmasına neden oldu.Buna rağmen Amanullah Han'ın yenileşme eyleminin olumlu taraflarından birçok nokta hatırlanabilir: Halkın uyuyan zihinlerini uyandırmak, yeni bir hayat sürmelerine ve akılcı bir yol takip etmelerine yardımcı olmak, kamuoyunun büyümesini

ve gelişmesini sağlamak, Afganistan'ın bağımsızlık bayrağını yükseltmek, modern anayasanın kabulü gibi yenilikler yapmıştır. 1919'dan 1924'ye kadar birçok alanda reformların başlatılması; eğitimi inşa etmek ve üniversiteler kurmak, eğitim ve öğretime kadınları dâhil etmek; birçok üretim tesisi kurma planı vb. faaliyetler yapmıştır. Bu reformlar çağdaş dünyada özel bir önem taşıyordu. Bu bölgelerde, komşu ülke İran'daki Pehleviler de bazı reformlar yaptı ki Amanullah Han'ın değişim eylemleriyle her zaman karşılaştırılabilir.

Şimdiye kadar Afganistan ve İran'da çeşitli alanların modernizasyonu konusunda araştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte her iki ülkede Amanullah Han ve Rıza Şah döneminde modernleşme hareketlerini karşılaştırmalı olarak biz bu çalışmayı yapıyoruz. Afganistan ve İran iki sınırdaş ülke olarak zaman zaman biri birinden etkilenmiştir. Her ikisinde 20. Yüzyılın başında değişim ve yenileşme gayretine girmişlerdir.

Bu çalışmada, aşağıdaki hedefleri takip etmeye çalışıyoruz:

1. Amanullah Han ve Rıza Şah döneminde, iki ülke arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tanımak;
2. İki siyasî liderin devrinde modernleşme, görüş ve tutumların benzer ve farklı yanları nelerdir? Bununun siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve gelişimsel yaklaşımlar üzerindeki etkisi üzerine çalışma yapmak, daha sonra yapılacak akademik çalışmalara basamak teşkil etmesini sağlamaktır.

2. Anahtar Kelimeler

a. Modernizasyon (Modernity): Modernite, eski ve yeni arasındaki çatışmadır ki, Rönesans'tan itibaren başlayan ve bilime, teknolojiye, felsefeye, sanata, mimariye ve daha fazlasına yansımaktadır. Modernitenin özellikleri: objektivizm, bilimcilik, gerçekçilik, ilerlemeciliktir (Ağabahşi, 2004, s. 424)

b. Afganistan (Afghanistan): Afganistan'ın başkenti Kabil, dağlık ve kurak bir ülkedir. Ülke, 649 bin km²lik bir alana sahip, Orta Asya'da, Kuzey küre ve Doğu yarım kürede yer almaktadır. Kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyeti, Batısında İran İslam Cumhuriyeti, Doğusunda ve Güneydoğusunda Pakistan İslam Cumhuriyeti ve Doğusunda Çin'in Doğu Türkistan-Sincan Eyaleti ile sınırlanmıştır (Aliabadi, 1993, s. 3)

c. İran (Iran): İran devletinin başkenti Tahran olup yüzölçümü:1.654.000 kilometrekaredir. Bölge Kuzeyde Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan ve Ermenistan;Batısında Türkiye ve Irak, Doğusunda Afganistan ve Pakistan, Güneyinde Umman Denizi ve Basra Körfezi ile sınırlıdır. İran topraklarının yarısı dağlık ve dörtte biri çöldür (Dehhoda, 1969)

d. Amanullah Han (Amanullah Khan): Afganistan'da 1919'dan 1929'a kadar hüküm süren siyasi liderdir (Ata'yı, 2005, s. 232)

e. Rıza Şah (Rıza Shah): İran'da hüküm süren Pehlevi hânedanının kurucusu olan İran şahıdır. 1925-1941 yılları arasin İran'da hüküm sürmüştür (Pesyan, 1999, s. 36)

3. Araştırmanın Amaçları

3.1. Ana Amaçlar

1. Amanullah Han'ın Afganistan ve İran arasında yapıcı ilişkilerin oluşmasındaki rolünü açıklamak.
2. Amanullah Han ve Rıza Şah'ın reformlardaki uyumlarını açıklamak.
3. Afganistan ve İran toplumlarının tutumunu açıklamak.

3.2. AltAmaçlar

1. İki ülkenin modernleşmesinin nedenlerini açıklamak.
2. Afganistan ve İran'daki modernleşmeyi ve her iki toplumu nasıl etkilediğini tanımak ve açıklamak.

4. Araştırmanın Önemi

Bu konunun önemi, modernleşmenin gelişmekte olan ülkelerin en önemli kategorilerinden biri olması ve İkinci Dünya Savaşı'ndan (1939-1945) sonra bu konuya dikkat etmeleridir. Modernleşme, gelişmekte olan toplumlarda başlamıştır, ancak bu sürecin Afganistan ve İran gibi ülkelerde ne kadar başarılı olduğu veya bu toplumların modernleşmesinin sorunlarının neler olduğu bu çalışmada belirtilecektir.

Modernleşmenin amacı, çeşitli alanlarda ilerleme, tüm bireylerin ve hükümetlerin hedefi çeşitli alanlarda büyüme ve gelişmedir. Bu karşılaştırma, Afganistan ve İran'da modernleşmenin farklı yönlerini ve farklı alanlarda modernleşmenin önündeki eksikleri ve engelleri tespit etmeye yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın bulguları, her iki ülkedeki

siyasetçiler için yararlı ve kullanılabilir zemin sağlamayı amaçlamaktadır. Bu araştırmaların bir diğer önemi de gelişmekte olan iki ülkeyi incelemesidir. İki ülke geçmişte bazı alanlarda reform yapmaya çalışmışlarsa da bunda başarılı olamamışlardır. Bununla birlikte, bazı ülkeler modernleşme sürecine İran ve Afganistan'dan daha geç başladılar ve gelişmeyi başardılar.

5. Araştırmanın Soruları

1. Amanullah Han'ın reform girişimleri, izlediği siyaset bu dönemde Afganistan ile İran arasında olumlu ve dostane ilişkilerin oluşmasına ne ölçüde katkıda bulunmuştur?
2. Amanullah Han ve Rıza Şah; siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel vb. alanlardaki reformları şekillendirme konusunda ne ölçüde birbirleriyle uyum sağladılar?
3. Amanullah Han ve Rıza Şah'ın modernleşme politikalarının nedenleri ve faktörleri nelerdir?
4. Afganistan ve İran'daki reformlar ve modernizasyonlar iki ülkeye ne gibi faydalar sağlamıştır?

6. Araştırmanın Hipotezleri

- Amanullah Han'ın eylemleri ve reformları, İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde etkide bulundu.
- Rıza Şah ve Amanullah Han, bir dereceye kadar sosyal, kültürel, ekonomik ve politik kalkınma programlarının uygulanmasında; Türkiye'yi model aldılar.
- Amanullah Han ve Rıza Şah'ın modernleşme politikalarının nedenleri ve faktörleri, Batı modernliğinin bileşenlerinden etkilenmiştir.
- Afganistan ve İran'daki reformlar ve modernleşme, bir dereceye kadar halkın ve topluluklarının lehine oldu.

7. Araştırma Konusunun Geçmişi ve Tarihi

1. İsa Sıddık (1961), 4 ciltlik "Bir Yaşam Hatırası" kitabının ilk cildinde; Rıza Şah döneminde, Türkiye örneğini takip ederek, eğitim ve kültür alanında gerçekleşen en önemli reform faaliyetlerini incelemektedir. Yenileşme projelerine katıldığı için, kitabında bu konuda fevkalade yeterli bilgiler sunmuştur.

2. Mir Gulam Muhammed Gubar (1996), “Tarih Yolunda Afganistan” kitabının 1. Cildinde; Habibullah Han'ın suikastını, Amanullah Han'ın iktidara nasıl geldiğini, Amanullah Han'ın saltanatı sırasında yeni gelişmeleri ve reformlara karşı olan birtakım güçlerin tepkisini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Ayrıca Afganistan'ın, komşu ülkelerdeki durumunu incelemekte, ek olarak din adamlarının Amanullah Han'ın eylemlerine, özellikle de Habibullah Kalakani'nin ayaklanmasını Amani hükümetinin çöküşüne kadar açıklamaktadır.

3. Piter Avari (1992), “İran'ın Çağdaş Tarihi” adlı üç ciltlik kitabın 2. cildinde Rıza Şah'ın saltanatı olaylarını ve akımlarını incelemektedir. Ayrıca “Rıza Şah'ın Yeni Düzeni” başlıklı bir makalede, bu dönemin önemli olaylarını, siyasi, askeri, sosyal, ekonomik ve idari boyutlarını analiz edip ve değerlendirmektedir.

4. Muhammed İbrahim Ata'yı (2005), “Afganistan'ın Çağdaş Tarihi” adlı kitabında, 15. bölümde, Amanullah Han'ın iktidara gelişini anlatmaktadır. Afganistan'ın bağımsızlığı için, İngiltere ile Amanullah Han arasındaki mücadeleyi incelemektedir. Emir Amanullah Han, Afganistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra, zamanın iki süper gücü olan İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından resmi olarak tanındı. Daha sonra kendi reform planlarını açıkladı. Bu reformlar eğitim, kültür, siyaset gibi alanlardı.

5. Sanzel Navid (2009) eserinin adı “Amani Çağında Afganistan” olup, Muhammed Naim Müceddid tarafından tercüme edildi. Sanzel kitabında, hükümetin ulema ve din adamlarına karşı eylemlerinin, yanı sıra halkın reformlara tepkilerini incelemektedir.

8. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma modeli, tanımlayıcı- analitik olan tarihsel bir araştırmadır ve veri toplama modeli Akademik dökümanlardır (kitaplar, akademik tebliğler, ansiklopediler vb) Bu araştırmanın sonuçları, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Üniversiteler ve Eğitim Merkezleri vb. yerlerde kullanılabilir.

9. Kaynakların Tanıtılması ve İncelenmesi

1. Mir Muhammed Gubar, “Tarih Yolunda Afganistan” adlı kitabında, milattan önce 3. asırdan 1928'e kadar olan Afganistan tarihini siyasi, sosyo-kültürel konular hakkında bilgi verir. Yazar, kitabının 2. Cildinin 12. bölümünde, Emir Habibullah Han'ın

suikastını, Amanullah Han'ın iktidara nasıl geldiğini, Amanullah Han'ın saltanatı sırasında yeni gelişmeleri ve muhalif güçlerin tepkisini ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

2. Zahir Şah döneminin yöneticilerinden Seyyid Habib'in oğlu, Mir Muhammed Sıddık Ferhang tarafından "Son Beş Yüzyılda Afganistan" kitabı yazılmıştır. Ferhang "Son Beş Yüzyılda Afganistan" adlı kitabını, 3 cilt ve 19 bölümden oluşacak şekilde yazdı. Kitabın ilk cildi, 12 bölümde düzenlenmiş ve Afganistan'ın tarihini 5. yüzyıldan, Emir Abdurrahman Han'ın saltanatı (1901) sonuna kadar incelemektedir. 2. cilt 6 bölümden oluşmaktadır. Emir Habibullah Han'ın saltanatından (1901) Muhammed Zahir Şah saltanatının sonuna kadar (1973) Afganistan'ın tarihindeki sorunlar ve olayları kapsar. 3. cilt Muhammed Davud Han'ın idaresinden (1973-1978) Hafızullah Âmin yönetiminin başlangıcına kadar (14 Eylül- 27 Aralık 1979) Afganistan'ın tarihini incelemektedir.

3. "Afganistan'daki Hukukun Üstünlüğü" kitabı, Gazi Amanullah Han tarafından yazılmıştır. Kitap 2 bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde Kandahar çevresinin teftiş gezisi ve verilen notlar ve kararlar incelenmiş, ayrıca her soruşturmadan sonra, bu madde için verilen karardan bahsedilmiştir. Bu kitabın 2. bölümünde, çeşitli zamanlarda verilen dersler ve cuma günleri minberde verilen vaazlar da yer almaktadır. Bu bölümün sonunda, çeşitli konuşmalarından ve ayrıca Dilgüşa Sarayı'ndaki ziyareti hakkında insanlara yaptığı konuşma da yer almaktadır.

4. Sanzel Navid, "Amani Çağında Afganistan" kitabının yazarıdır ve kitap Muhammed Naim Müceddidi tarafından çevrilmiştir. Sanzel kitabının 6. bölümünde, kadınların kurtuluşu için mücadeleyi ve hükümetin ulema ve din adamlarına karşı eylemlerinin yanı sıra halkın reformlara olan tepkilerini ele almaktadır. Şah sosyal, kültürel ve ekonomik değişimi içeren kapsamlı bir reform politikası izledi, ancak Sepahsalar Nadir Han, Şah'ın siyasi, sosyal ve kültürel reformda hızlı bir değişiklik olan reform politikasına karşı çıktılar. Bu Şah'ın kabinesinde reform planları konusunda anlaşmazlıklara yol açtı. Sanzel, kitabında ayrıca Habibullah Kalakani'nin ayaklanmasını ayrıntılı olarak incelemektedir.

5. Yahya Devletabadi "Yahya'nın Hayatı" kitabında biyografisini ve anılarını, 4 cilt halinde yazdı. Bu kitabın 4. cildi, Birinci Dünya Savaşı'ndan 1937'ye kadar olan

dönemi kapsamaktadır. Kitap, dönemin siyasî olaylarını anlamak için değerli bir kaynaktır.

6. İsa Sıddık, “Bir Yaşam Hatırası” isimli kitabı yazmıştır. Kitap 2 cilt olup yazarın kendi anılarından oluşmaktadır. Değişim ve modernleşmenin etkenlerinden biri olarak, güçlü ve olumlu yanlarını yansıttığı ve genellikle bu tür programların eksikliklerini ve zayıflıklarını görmezden geldiği, ifade etmediği de not edilmelidir. Bu çalışmanın 2. cildinin içeriği, özellikle de yurt dışına öğrenci gönderme, üniversite kurma ve akademi merkezleri kurma vb. konuları kapsamaktadır.

7. “Rıza Şah Döneminde İran'ın Gelişimi ve Modernizasyonu” adlı eser önemli bir çalışmadır. Bu kitabın yazarı Muhammed Rıza Halili Ho'dur. Kitabında 1920'den 1941'e kadar İran'daki modernleşme ve gelişimi incelemektedir. Bu araştırma modernleşme ve gelişme konusunu incelemekte; ekonomik, sosyo-kültürel, eğitim, siyasî ve askerî alanlardaki değerli konuları içermektedir. Yazar, eserinde özellikle sosyal alanda değişim ve modernleşmenin birçok yönünü göz ardı etmiş ve bunlara değinmemiştir. Söz gelimi, başörtüsünün çıkarılması ve kıyafetlerin birleştirilmesi ve toplumda yeni tabakaların oluşması gibi konular, yazarın görmezden geldiği konular arasındadır.

8. Piter Avari “İran Çağdaş Tarihi” kitabın yazarıdır. Bu araştırmanın konusundaki en önemli çalışmalardan biri Piter Avari'nin 3 ciltlik çalışmasıdır. Yazar kitabın, 2. cildinde “Pehlevi Hanedanlığından 19 Ağustos 1954 Darbesi'ne kadar İran Tarihi”nde, Rıza Şah döneminin olaylarına değinip analiz etmektedir. Kitaptaki “Rıza Şah'ın Yeni Düzeni” adlı başlığında, bu dönemin önemli gelişmelerini ve olaylarını siyasî, askeri, sosyal, ekonomik ve idari alanlardan değerlendirip ve analiz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN VE İRAN'DA MODERNLEŞME TARİHİ

Tarihsel olayları bilmek ve bilimsel olarak açıklamak için, önce zaman içindeki bağlamları, oluşum ve gelişim sürecini incelemek gereklidir. Çünkü siyasi, sosyal, kültürel olguları önceki değişimleri dikkate almadan inceleyemeyiz. Sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik değişim süreçleri de buna dâhildir.

Bu bölümde Afganistan'daki Emir Habibullah Han (1901-1919) döneminde eğitim, askeri, sağlık, sanayi ve bu dönemde Afganistan'daki ona karşı ayaklanmaları, anayasacılık hareketinin yükselişini ve Kaçar döneminin sonunda, İran'ın değişimi ve modernizasyonu, Kaçar döneminde İran'daki sosyal durumu kısaca açıklayacağız. Daha sonra, İran'daki değişim olgusunun nedenleri, şartları ve modernleşme sürecini inceleyeceğiz.

1.1. Habibullah Han Döneminde Reformlar ve Modernizasyon

Emir Habibullah'ın babası Emir Abdurrahman yıllardır gut hastalığına yakalanmıştı ve sonunda 29 Mayıs 1901, cumartesi günü Kabil “Bagh-e Bala” yaz bahçesinde öldü. Daha sonra kabile liderleri, şehzadeler hükümetin soyluları ve müttefik ordu askerleri, Emir Abdurrahman'ın cenazesinde, halefi olarak en büyük oğlu Emir Habibullah Han'ı ilan ettiler (Gubar, 1996, s.116; Çelikbilek, 2016, s. 12; Saray, 1995, s. 84).

Emir Habibullah Han, Afganistan'da 18 yıl (1901-1919) boyunca hüküm sürdü. Afgan toplumu geleneksel bir toplumdu ve geleneklerine sıkıca bağlıydı. İlk aşamada Emir Habibullah Han, kendini halka dindar biri olarak gösterdi. İslam Hukuku, erkeklerin dörtten fazla eşe sahip olmasına izin vermediği için eşlerinden birini boşadı (Misbahzade, 2009, s. 80) Böylece birkaç yıl boyunca aynı sayıyı korudu, ancak ilerleyen yıllarda Emir, bu sayıdan saptı ve eşlerinin sayısı belirlenen sınırları aştı. Bu kadınlar saray hizmetçileri ve geçici eşler olarak biliniyordu. Hatta bazılarının göre daha

sonra, eşlerinin sayısı yaklaşık 100'e ulaştı (Tanin, 2005, s. 21) Kadınların evlerini gereksiz yere terk etmemeleri ve kamuya açılmamaları ve eğer bunu yapmazlarsa ağır cezalandırılmaları gerektiğini söyledi. Emir bu gösteriden memnun değildi ve Kabil'in "Kharabat"*¹Mahallesinde çalışan tüm kadın şarkıcılara ve dansçılara tövbe etmelerini emretti. (Gubar, 1996, s. 1309) Bu hedefi takiben, Emir Afganistan'da yaşayan "Hindulari"*² diğer insanlardan ayırmak için onları sarı sarık giymeye zorladı; ayrıca Müslüman olan her Hindu'yu ödüllendirdi (Ferhang, 1992, s. 440).

Bu önlemlere ek olarak, Emir diğer illerin sakinlerini memnun etmek için, Kabil dışında 11 ilde dinî okullar ve dinî eğitim merkezleri kurdu, Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesini öğretti. Başlangıçta bu okullarda yaklaşık 140 öğrenci ve 14 öğretmen çalışıyordu. Bu konulara ek olarak, cami ve musallaların onarım ve dekorasyonunu da gündeme getirdi ve Ramazan ayı boyunca muhtaçlara iftar yemeği dağıttı (Rasouli, 2011, s.99; Tanin, 2005, s.22).

Bu uygulamalar sonucunda, 1902 yılında "Sirâcü'l-Mille ve'd-Din" lakabını aldı. Hedeflerine ulaşmak ve unvanını korumak için, sayısız mahkûmun bakımını üstlendi ve birçoğunu serbest bıraktı. Ayrıca babasının döneminde sürgün olanların geri dönüşünü kolaylaştırdı ve Emir Abdurrahman Han*³ döneminde insani duygulardan ve insan onurundan uzak olan cezaların bir kısmını engelledi ve onlarda değişiklikler meydana getirdi (Feryad Afgan, 2005, s. 166)

Böylece Emir Habibullah Han, insanların kör edilmesi yerine 12 yıl hapse mahkûm etti. Kulak kesme cezasını da 10 yıl hapis cezasına yaptırdı. Tabii ki bu politikalarının bir kararı olduğunu ve eğer ceza İslam hukukuna bağlıysa, aynı karar uygulanacağını söyledi (Gubar, 1996, s. 1110).

Böylece genel olarak, insanların kalplerinde baskı ve zulüm yoluyla korku oluşturmaya dayanan eski yöneticilerin yöntem ve yönetim tarzı nispeten ılımlı ve yumuşak bir

---

*¹Kharabat Mahallesi, şarkıcıların ve dansçıların yaşadığı ve sanatsal programlar gerçekleştirildiği Kabil'nin ünlü mahallelerinden biriydi. Bu son yıllara kadar devam etti. Şimdi bu mahalle eskisi gibi değil ve kültürel ve demografik bağlamında önemli değişiklikler oldu.

*² Afganistan nüfusunun yaklaşık yüzde biri Hindular'dan oluşuyordu. Bugün, bu grubun sayısı geçmişten daha azdır ve diğer insanlardan farklıdır.

*³ Abdurrahman Han Döneminden itibaren, hükümet muhaliflerine baskıcı ve acımasız cezalar verildi. Bu da onun en baskıcı yöneticilerden biri olarak tanınmasına ve Afganistan'daki en karanlık tarihi dönemlerden biri olmasına neden oldu. Mesela insanların vücuduna sıcak bitüm döküyordu ya da gözlerini kör ediyordu, ya kulakları ya da diğer organları kesilirdi (Feryad Afgan, 2005, s. 166)

yönetime dönüştürüldü. Ancak kendisi bile kişisel zulüme dayanıyordu ve Emir ve diğer soyların şehveti, önemli bir rol oynamıştır (Heravi, 1990, s. 260).

1.1.1. Eğitimde Reformlar

Mevcut istatiklere göre, Emir Habibullah Han iktidara geldiğinde, Afganların %98'i okuma yazma bilmiyordu. Bu nedenle Habibullah Han ilk önce eğitim sisteminin durumunu iyileştirmek için birtakım girişimlerde bulundu. Reform sürecini hızlandırmak için eğitim sisteminde, 1903 yılında Kabil'de "Habibiye" adlı ilk modern eğitim okulunu kurdu. Okulun üç eğitim seviyesi vardı (Grigoyan, 2009, s. 232).

İlk seviye ilkokuldu ve dört yıl sürüyordu. İlkokulda dini konular, Fars dili, aritmetik, coğrafya ve güzelyazı dersleri yer aldı. İkinci seviye, ortaokuldu ve dini konular, tarih, coğrafya, Fars dili, İngilizce, Urduca, Türkçe, çizim ve ezber konularını kapsıyordu ve üç yıl sürüyordu. Üçüncü seviye, liseydi ve üç yıl sürüyordu ve dini konular, tarih, coğrafya, cebir, trigonometri, analitik geometri, kimya, fizik ve İngilizce'yi içeriyordu (Ata'yı, 2005, s. 212; Çelikbilek, 2016, s. 72).

Okulun başında Emir'in kardeşi "Nasrullah Han" vardı. Başlangıçta öğretmen sayısı 10 Hintli kişiydi ve öğrenci sayısı 269 kişiydi, ancak daha sonra öğretmen sayısı 55 kişi Hint ve Afgani olarak değişti. Kabil okullarında iki askeri öğretmen, askeri eğitim için öğretmenlik yapıyorlardı. Bu dönemde öğrenci sayısı 1534'e ulaştı. Yerel illerde öğretim eski yöntemle yapılırdı ve öğrenciler camilerde eğitim alıyorlardı. Tüm mahallelerde "Millî Eğitim Bakanlığı" resmi programa göre eğitim veriliyordu (Gubar, 1996, s. 1113).

Habibullah Han okumakla çok ilgilendiğinden, Habibiye okulunda şehzadeler için, özel bir sınıf kurdu, ancak o zaman şehzadelerin sayısı dört kişi olduğu için ve bir sınıf oluşturmak imkânsız olduğu için SerdarZadegan Muhammedzade'nin mükemmel öğrencileri, bu sınıfa geldiler ve böylece sayı 18'e ulaştı. "Güney Malekzadegan" Okulu ve "Cedid el-İslam" erkek okulu gibi iki okul daha kuruldu. "Cedid el-İslam" okulunda, "Nuristanlıların" çocukları okuyordu. Ayrıca Nuristan'da 6 tane ilkokul kurulmuştu (Rasouli, 2011, ss. 112-114),

Ancak, çoğu okul Kabil şehrinde bulunuyordu. Habibiye okuluna kabul edilen öğrencilerin çoğu, okula girmeden önce geleneksel dini okullardaki iki dersi

tamamlamak zorundaydılar ve okula girdikten sonra, yine geleneksel konuları okuyorlardı (Grigoriyan, 2009, s. 232).

Okul sayısındaki artış ve saygın eğitimcilere duyulan ihtiyaç nedeniyle, Kabil'de öğretmen yetiştirmek için bir “Öğretmenler Eğitim Koleji” kuruldu. Okul, daha önce Emir Abdurrahman Han tarafından inşa edilmişti, ancak eğitim kadrosu zayıftı. Bu yüzden Habibullah Han eğitim sisteminde reform yapmak ve bu eğitim merkezini geliştirmek için adımlar attı. Öğretmenler Eğitim Koleji'nde, 30 öğrenci üç yıl boyunca okudu. Din adamlarının modern ve dinî dersleri tamamladıktan sonra, kendi yerel illerinde öğretebilmeleri için, çalışmalarına izin verildi (Rahin, 2012, s. 96) Tabii ki bu dönemde geleneksel eğitimcilerin memnuniyetsizliğini önlemek için, Habibiye Okulu'nda eğitim programlarında geleneksel derslerin öğrenilmesini de istedi (Grigorian, 2009, s. 232).

Bir eğitim derneği kuruldu ve bu “Eğitim Derneği”nin başında, Emir'in kardeşi İneyetullah Han vardı (Gubar, 1996, s. 1112) İneyetullah Han, ülkeeğitiminde önemli adımlar attı; tıp okulları ve hukuk fakültesi kurdu. Haftada iki kez, eğitim konularının incelenmesi ve eğitim meselelerinin konuşulması için bir dernek kurdurdu (Rasouli, 2011, s. 116) Dernek üyeleri üç Afgan öğretmeni idi. Bilimsel gelişmeler, kamuoyunun aydınlatılması, eğitimin reformu, bilimsel ve teknik kurumların kurulması, kütüphanelerin oluşturulması vb. konular bu derneğin başlıca çalışma alanlarıydı (Rahin, 207, s. 97).

Başlangıçta, eğitim sistemi Hind-İngilizce öğretim yöntemleri üzerine şekillenmişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Türkiye eğitim sistemi örneği takip edildi ve Türk müfredatı yavaş yavaş Afganistan'da kullanıldı. Türkiye'den öğretmenlere eğitim amaçlı Kabil'e geldiler (Grigorian, 2009, s. 233)

1.1.2. Askeri İşlerde Reformlar

Habibullah Han, selefleri gibi öncelikli olarak askerî reformlara öncelik verdi. Askeri alanda en önemli icraatı, 1904-1909 seneleri arasında Mekteb-i Funun-u Harbiye-Serajiya'nın (Kraliyet Askeri Koleji) kurulması idi. 1910 yılına gelindiğinde sadece 80 askerî okul vardı ve bu okulların öğrencileri, çoğunlukla hanedan üyeleri ve Afgan elitlerinin çocuklarından oluşmaktaydı (Heravi, 1990, s. 257).

Bu okullarda, öğrencilere askerî talimler yaptırıldı. Okul müfredatında, Kur'an-ı Kerim, İngilizce, Farsça, Arapça, jimnastik ve talim, askeri lojistik, geometri, aritmetik ve Afgan Tarihi, coğrafya, dersleri vardı (Grigorian, 2009, .s322; Çelikkilek, 2016, s. 68).

1.1.3. Herbi Askeri Okulun Kurulması (1930)

İlk askeri okul 1872'de, Emir Şir Ali Han tarafından kurulmuştu. Bu okul Emir Habibullah Han döneminde yeniden inşa edildi. Afgan ordusunda, diğer Devlet kurumlarıyla paralel olarak moderleşmeye girişildi. (Rasouli, 2011, s. 116) Bu nedenle, Emir Habibullah Han'ın emriyle yeniden inşa edildi. Okul Kabil'de bulunuyordu*⁴ ve altı sınıfı vardı. Bu altı sınıftanüçü liseydi ve düzenli dersler içeriyordu, diğer üçü ise askeriydi. Eğitim programları arasında Kur'an-ı Kerim öğretimi, matematik bilimleri, ölçüm geometri, askeri jimnastik, askeri tatbikatlar, İngilizce, Farsça, genel tarih, Afganistan tarihi ve coğrafya dersleri de yer alıyordu (Gubar, 1996, s. 1113).

Mahmud Sami, Afgan ordusunda birtakım reformların uygulanmasında etkili bir rol oynadı. Türkiye'de okutulan askerî kitapları tercüme ettirerek, birçok askeri kitap yazdı. Türk askeri tabirlerinin kullanımını belirledi, ayrıca orduya telekomünikasyon kullanımını da öğretti (Grigorian, 2009, s. 321).

Yine Türk öğretmenler ve Afgan öğretmenler, askeri öğrencilerin seviyesini artırmak için, bir askeri okulda ders veriyorlardı. Bazılarının isimleri şöyledir: Ali Efendi, Latif Efendi, İzzet Efendi ve üstlerinde Fahrettin Paşa vardı. Afgan öğretmenleri: Abdullatif Kamiran, Muhammed Gül Kamiran Han, Mahmud Tarzi, Qari Abdullah Han, Abdulgafur Nedim, Gazi Abdullah Han ve Mir Ağa Han idi. Hintli bir jimnastik öğretmeni de jimnastik dersleri veriyordu. Öğrenci sayısı başlangıçta 150, daha sonra 400 ve sona doğru 900'e ulaştı. İnyetullah Han ve Amanullah Han bu okuldan mezun olan ilk öğrencilerdendir (Rasouli, 2011, s. 117).

Askeri okulda; konak, büyük bir bahçe, hastane, silah evi ve malzeme teslim yeri gibi farklı bölümler vardı. Bu okuldan mezun olanlar, Afgan ordusunda yüksek mevkilere geldi. Okulun diğer üç dalı olan Askeri Malekzadeh Okulu, Askeri Cedid el-İslam Nuristani Okulu ve Askeri Adiban Okulu da öğrencileri kabul ettiler, bu üç okulda toplam 300 öğrenci vardı (Gubar, 1996, s. 1114).

---

*⁴ Merkez bu coğrafi bölgede hala aktiftir, ancak sorumlulukları askeri ve polis eğitimi arasında bölünmüştür. Özellikle bu araştırmada, askeri eğitim başlığı altında polis eğitilmiştir.

1.1.4. Kamu Sağlığında Reformlar

Habibullah Han'ın saltanatı sırasında, ÷lkede halk sağlığını iyileştirmek için birtakım önlemler alındı. Sağlık hizmetlerindeki en önemli gelişme 1913 yılında ilk Devlet Hastanesinin kurulmasıydı. O zaman tüm ÷lkede, modern eğitimi olan sadece bir doktor vardı (Heravi, 1990, s. 259) Bu hastanenin kurulması büyük bir iş olarak kabul edildi. Hastane Kabil'de bulunuyordu. Kabil'de açılan yeni halk hastanesi iki Türk hekimi tarafından yönetiliyordu. Bunlar Münir İzzed Bey ve Emir Habibullah Han'ın özel doktoru olan Ahmed Fehmi Bey idi(Grigorian, 2009, s. 236).

Bu hastanede 25 kalıcı yatak ve 5 ilave yatak vardı. İlk yıl yatırılan hasta sayısı 466, ölüm sayısı 18 idi. İkinci yılda bu sayı 51829'a ulaştı. Tabii ki veba gibi hastalıklar, ÷lke çapında yaygın olduğu ve birçok insanın öldüğü bir dönemde, hastane sadece Kabil merkezle sınırlıydı. Çeşitli hastalıklara rağmen, tedavi sadece gelenekseldi ve yerel imamlar, astrologlar ve falcılar, hastaları tedavi ediyorlardı ve birçok hastalık tedavi edilemiyordu (Gubar, 1996, s. 1115).

1.1.5. Modern Endüstrinin Başlangıcı

Emir Habibullah Han, yerli sanayinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Deri tabaklamak işi için lazım olan bütün araç-gereçleri satın aldı. Afganistan'da ilk ayakkabı fabrikasını kurdu. Fabrikada günlük dört yüz tane ayakkabı üretiliyordu. Emir Habibullah Han bir de tekstil fabrikası açmıştı. Yeni büyümeye başlayan tekstil fabrikası Afganlar için elbise üretti (Habibi, 2009, s.292; Çelikkilek, 2016, s. 76).

Emir Habibullah Han endüstrileşmeye önem veriyordu. 1909'da Hindistan'ın Mumbai şehrindeki "Daimler"den bir araba satın aldı ve Kandahar üzerinden Kabil'e getirdi. Ayrıca araba tamirini nasıl edileceğini öğrenmeleri için Hindistan'a 57 kişi gönderdi. Bu kimseeler, gerekli bilgi ve teknikleri öğrendikten sonra, Kabil'e geri döndüler (Feryad AfganHabibi, 2007, s.173; Habibi, 2009, s. 293).

Daha önce geçite uygun olmayan yollar halka açık hale getirildi. Habibullah Han, Kabil-Dakka yolunun inşası da dâhil olmak üzere, büyük ticaret yollarının iyileştirilmesi için çaba harcadı ve sonra Kabil, Nangarhar, Lokman, Parvan,Logar, Gazni ve Herat'ın yollarını yaptı. Daha sonraGülbahar, Gorbant, Dronte'nin ilk modern metal köprüsünü inşa ettirdi (Rasouli, 2011, s. 120).

Bir süre sonra Celalabad yakınlarında “Jabaul Siraj” hidroelektrik santrali kuruldu ve bunun için gerekli olan temel ekipmanı ithal etti. Tesis “Indian Jute” adında bir Hintli mühendisin gözetiminde başlatıldı. Santral 1907’de faaliyete başladı ve 1919 yılına kadar, yani 12 yıl içinde, Kabil şehrinin tamamını kapsadı (Gubar, 1996, s. 1115)

Santralin kuruluşundan sonra, 1914’te “yün dokuma fabrikası” üretime başladı. Başlangıçta fabrika 50.000 Afgan polis memuru için askeri üniforma üretti (Tanin, 2005, s. 23).

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Almanlar, Afganistan’ı savaşa kendi lehlerine getirmeye çalıştılar, ama başarısız oldular. O sırada “Roland” adında bir Alman heyet üyesi, telgraf hakkında bilgiye sahipti. İngilizler tarafından Emir’e hediye edilen kablosuz bir cihazı onardı, daha sonra acil durumlarda Kabil’den Jabaul Siraj’eve Pagman’a mesaj göndermek için, cihazı “Bagh-e Barbar” dağı’na kurdu (Feryad Afgan, 2007, s. 172).

Emir Habibullah Han döneminde ekonomik sektörde önemli bir gelişme olmadı, ancak yol güvenliği ve hükümet yetkililerin bazı doğru kararları sonucunda ticaret gelişti. Hindistan ile Rus, Türkistan ve İran arasındaki ticaret, Afganistan’dan geçiyordu ve bir kısmı Afgan tüccarlarının elindeydi, dolayısıyla ticaret gelirleri önemli bir devlet geliri kaynağıydı (Rasouli, 2011, s. 123).

Habibullah Han, yerel sanayilerin gelişmesini istiyordu, istihdamın artması için birtakım girişimlerde bulundu. Habibullah Han, günde 400 çift ayakkabı üretebilecek bir ayakkabı fabrikası satın aldı ve pamuklu giysiler yapan bir örgü fabrikası kurdu (Grigorian, 2009, s. 241).

Emir, ayrıca Gazni’deki su seviyesinin restorasyonunu emretti ve bu operasyonun maliyeti 500.000 rupiidir. Bu çalışmanın amacı Kabil şehrine güvenli içmesuyu sağlamaktı (Gubar, 1996, s. 1116).

1.1.6. Mali ve İdari Durum

Emir Habibullah, idari cihaz personellerini özellikle yerel eyaletlerdeki tüm üst düzey çalışanları, Muhammedzade’nin arkadaşları ve akrabalarından seçti (Ferghang, 1992, s. 472)Maliye bölümünün her çalışanı kısmen özgürdü, bağımsız hareket edebiliyordu. Bu dönemde Afganistan şu bölgelere ayrılıyordu: Kabil, Kandahar, Herat, Türkistan,

Badakşan ve Farah. Her eyalet merkez tarafından gönderilen bir vali tarafından yönetiliyordu, ancak bu dönemde hükümet çalışanlarının performansı en düşük seviyesine ulaşmıştı. Devlet pozisyonlarının alım satım işlemine maruz kalmışlardı ve çeşitli isimler altında insanlardan rüşvet alınıyordu. Örneğin, “Sar Çarbie Bibi” ve “Chapen Poli Ağa” terimleri aynı dönemden ofis bölümlerin sözlüğüne girdi (Feryad Afgan, 2005, s. 175).

Bu süre zarfında ülkenin toprak ve gümrük vergisi, kiracılara sınırsız bir şekilde veriliyordu. Bu insanlar çok acımasızdı ve genellikle vergi mükelleflerine kişisel hesaplamalar uyguluyorlardı. Toprak sahiplerine zorla arazi vergileri, tarım ürünlerivergileri, zekât, hayvancılık ürünleri ve ev vergileri şeklinde vergiler uygulanıyordu ve topraksız olanlardan havale alımı olarak topluyorlardı (Mesut, 2010, s. 24).

Hükümet, mükelleflerin nakit vergilerini hazinelere teslim ederdi. Emtia vergileri depolara ödenmesi gerekiyordu. Depolar ve bağlar, vergi mükelleflerinden birkaç gün uzaktaydı, ancak bu yolu gidip ve vergilerini ödüyorlardı. Saymanlar ve depolar, kişisel ve aile tüketimine belli miktarda vergi aktarıyordu ve geri kalanı ise merkezegönderiliyordu. Buna ek olarak, hükümet çalışanları verimli tahıl ve yemlerini çok düşük bir fiyatla ve ücretlerine karşılık olarak köy vergi mükelleflerinden havale alıyorlardı. Fiyatlar önemli ölçüde yükselmişti ve hükümet çalışanları halktan, özellikle de Hazara halkından vergi alıyorlardı (Gubar, 1996, s. 1122).

İnsanlar üzerindeki baskı o kadar yüksek bir düzeye ulaştı ki, ülkenin kuzey eyaletlerinde yüzlerce köylü aile yok edildi; bu durumdan kaçmak için Rus topraklarına gittiler ve batı bölgelerinde İran'a kaçtılar (Ata'yı, 2005, s. 228) Herat'ta, Cemşidi halkının yemyeşil topraklarına hain bir anlaşmada el konuldu. Böylece Herat Valisinin yardımıyla “Dört Şapka” olarak bilinen Herat sarayının feodalleri, “Cemşidi'nin Cesur Halkı Baba Karam” olarak bilinen Muhammed Server Han, hükümet karşıtı ve ihanetle suçladılar ve Emir Habibullah Han'ın izniyle bastırmaya çalıştılar. Gece üç yönden onlara saldırdılar ve Rus bölgesi olan bir tarafı kasten açık bıraktılar; böylece, Cemşidiler bu yolu izlediler ve kaçtılar. Kaçıştan sonra, toprakları yetkililer arasında bölündü, ancak Herat Valisi, Şah Amanullah Han'ın hükümdarlığı sırasında görevden

alındı ve Herat'ın Düzenleme Kurulu'na Cemşidiler ile müzakere etmesi ve anavatanlarına geri döndürmeleri için yetki verildi (Mesut, 2010, s. 25).

Siracü'lAhbar'a*⁵ göre, (sayı, 11), 1914 yılında yüzlerce aile Hazara halkından İran'a kaçtılar. Bu kaçışların nedeni, devlet çalışanlarının baskısı ve halktan rüşvet almalarıydı. "Bu yılda, malların fiyatları keskin bir şekilde arttı ve Badahşan ve diğer yerel eyaletlerde insanlar açlık korkusu nedeniyle kızlarını yetmiş kilo buğdaya satıyorlardı. Aynı zamanda, Paktiya'da tahılı da çürüyene kadar saklıyorlardı"(Gubar, 1996, s. 1119).

Devlet dairelerindeki düzensizliğin ana nedeni Emir'in kendisiydi; çünkü eğlenceyi seviyordu, görkemli bir harem ayarlamıştı. Bu haremden yüzden fazla kadın, harem çalışanları ve hizmetçileri ve geçici eşleri bulunuyordu. Harem halkının masrafı çok yüksekti. Zamanla Emir, harem hayatına girdi ve ülkenin işleriyle uğraşmaktan vazgeçti. Saray görevlileri bile lükse ve eğlenceye dalmıştı (Ibak, 2009, s. 103) Öte yandan, halk yoksulluk çekiyordu, kendilerini güvensiz hissediyorlardı. Güzel kızlar, hükümet yetkilileri tarafından zorla kraliyet sarayına getiriliyor, eğlence aracı olarak kullanılıyordu (Farhang, 1992, s. 473).

1.2. Halkın Hükümete Karşı Ayaklanmaları

Emir Habibullah Han gittikçe daha fazla eğleniyordu ve hükümet işlerinden çok uzaklaşmıştı; böylece yerel valiler, halkı istedikleri şekilde eziyorlardı. Bu gibi faktörler halkın ayaklanmasına yol açtı. Paktiya ve Host'un güney eyaletlerinde hükümete karşı ayaklanmalar başladı, 1912 yılının sonuna doğru ayaklanmalar başladı ve 1913'ün başına kadar yani altı ay sürdü (Misbahzade, 2009, s. 86) Memnuniyetsiz büyük feodalları, mesela Kabil'de yaşayan "John Dadhan", güneye gitti ve isyancılarla birleşti. İsyanın başlarında, isyancılar kazandılar ve Paktiya'da devlet hazinesini yağmaladılar; sonuç olarak Emir, doğu illerinden bir dizi birlik hazırlamak ve isyancılara karşı güneye göndermek zorunda kaldı. Birliklerin başında "Albay Muhammed Nadir Han" vardı. Çatışmalar sonucunda, 400'den fazla isyancı öldürüldü ve geri kalanı kaçtılar ve Muhammed Nadir Han, Paktiya valisini görevden aldı ve isyancılarla uzlaştı (Gubar, 1996, s. 1128).

---

*⁵1911-1919 yılları arasında Afganistan'ın Kabil şehrinde çıkan Farsça bir gazeteydi.

Bu sırada, Kabil'de Emir'in şehzadelerinden birinin düğünü olacaktı. Yerel vali, ülkenin dört bir yanından kadın müzisyenleri ve dansçıları başkente göndermelerini emretti. Kandahar eyaleti de dâhil olmak üzere bazı valiler kararı onayladı ve zengin insanlara eşlerini ve kızlarını saraya göndermeleri için baskı yaptılar. Kandahar halkı bu konuda üzüldükleri için, protesto etmek amacıyla "Mübarek Hırka"⁶ alanında toplandılar. Kandahar Valisi, bu isteğinde ısrar etti ve isyancıları, yerel hâkim ve oğlunun yardımıyla Mübarek Hırka bölgesinden çıkarmaya çalıştı. Halk bu duruma sinirlendi, yargıcı ve oğlunu öldürüp hükümet merkezine saldırdılar, merkezden açılan ateş sonucu halktan bazıları öldürüldü. Kadınların düğüne gönderilmeleri isteğinden vazgeçilmesi ve halkın da Mübarek Hırkameydanından ayrılmasıyla problem çözüldü (Ferhang, 1992, s. 458).

Mahmud Tarzi, Siracü'l-Ahbardeğisinde (sayı: 4, 1912) "Güvenlik ve Rahatlık" başlığı altında Emir Habibullah Han'ın idari durumunu ortaya çıkardı. Bu yüzden sarayda büyük bir hoşnutsuzluk dalgasının yanı sıra küçük bir entelektüel grubu ve kitleler ortaya çıktı. (Gubar 1996, s. 1129; Habibi, 2009, s. 293).

1.3. Seracü'l Ahbar Derneğı'nin İlk Entelektüel Hareketi

Sayın "Abdülhay Habibi" tarafından belirtilen belgeler ve "Ulusal Arşivler"de Afganistan'daki Siracü'l-Ahbar gazetesinin özel dosyasında bulunan belgelere göre, bir grup Afgan aydınının ve bilim insanının, hareketlerini meşrulaştırma çalışmalarını kanıtlıyor. Bu nedenle zamanın hükümetinden, Afgan bilim adamları derneğinin kurulmasına izin vermesini istediler. Dernek Kabil'de 15 günlük birgzaete olan Siracü'l-Ahbar'ı yayınlamaya çalıştı. Yayınlamanın amacı, ülke faaliyetlerini, bilgilerini ve haberlerini duyurmak ve bu şekilde halkı aydınlatmaktı. Yani Afganistan'ın ilerlemenin ve medeniyetin gerisinde kaldığını ve Hindistan'ın sömürsü altında olduğunu halka bildirmektir. (Qazi, 1999, s. 3).

Bu derneğın başkanı "Hâki" lakaplı "Mevlevi Abdurrauf Han Kandahari" ve "Mevlevi Ahmedjan el-Kuzi"nin oğlu "Mevlevi Muhammed Server Vasıf" derneğın sekreteriydi. Siracü'l-Ahbar Derneğı zamanın Emir'i, Habibullah Han'a bir teklif sundu ki Ulusal Arşiv dosyasında mevcuttur. Her paragrafta Serdar Abdülkuddüs Han tarafından,

---

*⁶"Khorge Mübarek", Kandahar eyaletinde ve kentinde bir yerdir ki, Hz. Peygamberimize (sas) atfedilen mübarek elbisesinden bir parça bulunuyor.

1905'te yazılan ve imzalanan kraliyet talimatları bulunmaktadır (Aheng, 2009, s. 51) İzin ve kayıt işleminden sonra 8 ay sürecinde, Siracü'l-Ahbar-ı Afganiyye (Haberlerin Meşalesi/Kıvılcımı) isimli bir gazete çıkardı. Gazetenin ilk sayısı 11 Haziran 1906'da çıktı ve 36 sayfa olarak yayınlandı. İlk sayının başlıkları şöyleydi: Mevlevi Abdurrauf Haki'ninBaşyazısı, Japon-Rus Savaşı, Roma ve Osmanlı Ülkeleri, Mısır ve Rusya, İngiltere ve Diğer Ülkelerdeki Son Olaylar, Afganistan'daki Olaylar, Mevlevi Vasif'in Bir Şiiri (Rasouli, 2011, ss. 244-245).

Siracü'l-Ahbar'ın ilk sayısı sıkı kontrol altında yayınlandı;İngiliz hükümeti yayınlanmasını istemiyordu ve sonraki sayılarının yayınlanmasını engelledi. Bu durum, Afgan halkının haber alma ve bilgilenme özgürlüğüne vurulmuş büyük bir darbe idi (Haşemi, 2008, s. 144)

Siracü'l-AhbarDerneği'nin hareketi İngiliz sömürgeciliğinin meydana getirdiği engeller nedeniyle bir süre durdu; ancak yaklaşık üç yıl sonra, gizli bir parti haline geldi. Partiye, Afganistan'ın Siyasi Tarihi'nde "Birinci Anayasa" ve "İkinci Anayasa" adı verildi. Partinin lideri Mevlevi Muhammed Server Han Vasif idi (Habibi, 1993, s. 28; Turani, 2016, s. 37).

1.4. İlk Anayasal Hareketi

Sonunda başkentte "Anayasal Hareket" veya "Ulusal Gizli Parti" kuruldu. Parti üç merkezde toplanıyordu:

1. Bunlardan biri, rejim içinde reform çağrısında bulunan “Sarayın Ulusal Gizli Liberal Partisi” idi. Üyeleri Muhammed Vali Han Badahşani(Gulam Baçagan Emiri Gurup Lideri, Mir Zamaniddin, Miryar Bik Han, Seyid Cevher Şah Han, Şicavuddin Han gibi birkaç kişi olup diğerleri saraylıydı. Yeni kitaplar ve yabancı dergiler okuyorlardı. Zamanla, iç ve dış politik ve sosyal konularda giderek daha fazla bilgi sahibi oldular (Gubar, 1996, s. 1132; Azhandi, 1959, s. 48).

2. İkinci grup “Habibiye Okulu” Ulusal Gizli Partisi idi. Okul 1903 yılında kuruldu ve 1909 yılına kadar siyasi faaliyetlerin merkezi oldu. Sonunda, okulun öğretmenleri ve personeli bazı okul dışı aydınlarla ve bir dizi saray aydınlarıyla temasa geçtiler ve birbirlerinin yardımıyla "Ulusal Gizli Toplum" olarak bilinen Ulusal Gizli Partisi'ni kurdular. Bu parti daha sonra entelektüeller, demokratlar, modernistler, reformistler, özgürlükçüler ve ülkenin bağımsız olmasını isteyenler için en önemli merkezlerden biri

olarak kabul edildi (Rahin, 2012, s. 96) Reformun yanı sıra, mutlakıyet rejimini demokratik bir rejime dönüştürmek istiyorlardı. Tabii ki, bu Demokratlar arasında, ideolojilerini gerçekleştirmek amacıyla, suikastlar ve darbeler gerçekleştiren radikal bireyler de vardı. Genelde yabancı çalışmalar okuyordular ve Afganistan'daki yabancı öğretmenlerle görüşüyorlardı.

3. Üçüncü grup, saray çemberinin dışında ve Habibiye okulunun dışında olan bireysel aydınlardı. Bazen birbirleriyle bile politik ilişkileri vardı (Gubar, 1996, s. 1133).

1.4.1. Birinci Anayasacı Grubun İdealleri

Bir kişi Anayasa Partisi'ne katıldığında veya küçük çevrelerde üyelik aldığı anda, Kur'an-ı Kerim ve Kılıç'a yemin ederdi. Ayrıca aşağıdaki ana ilkeleri kabul ederdi:

1.İslam'ın ilkelerine itaat etmek ve Kutsal Kitabımız Kuran'-ı Kerim'in ve tüm İslamî kuralların kabulü;

2.Ulus temsilcilerinin denetimi ve ulusal egemenliğin sağlanması ve kanunun hükmü ve gözetimi altında, ulusal hakların ve çıkarların kazanılması ve hükümet rejiminin anayasallaştırılması için sürekli çaba göstermek;

3.Toplumda sosyal işlerin doğruluğunu aşılama çabasına çalışmak ve kötü alışkanlıkların ortadan kaldırılması;

4.Afganistan'ın tüm etnik grupları ve kabileleri arasında uzlaşma ve barışçıl bir zemin oluşturmak ve ulusal birliği güçlendirmek;

5.Ulusa, baskı, silah ve güç kullanımıyla değil, barış ve uzlaşma yoluyla reform yapmak;

6.Eğitim, okul, basın vb. alanların halka yönelik olarak kullanılması,

7.Halk temsilcilerinin serbest seçimleriyle Ulusal Meclisin kurulması;

8.Afganistan'a siyasi bağımsızlık ve özgürlük sağlamak ve dış dünya ile siyasi ve ekonomik ilişkileri genişletmek,

9.Eşit ilkeler ve sosyal adaleti sağlamak;

10.Sanayinin ve endüstri kollarının genişletilip halkın faydasına sunulması ve şehirlerin, binaların, su ve elektrik kaynaklarının inşası (Habibi, 1993, ss. 87-88)

“Anayasa partisi on kişilik bir gruba bölünüyordu ve grubun yaşlı bir üyesi tarafından yönetiliyordu ve çevrelerin üyeleri birbirlerini tanımıyordu. Başlangıçta, parti toplantıları geceleri çevrelerin başkanları tarafından "kişisel ziyaretler" başlığı altında çok gizli bir şekilde kuruluyordu ve bir yasa onaylanıyordu. Daha sonra uzun bir süre boyunca birkaç kez halka açık toplantılar yapıldı ve yeni bir karar alındı. Ulusal Parti lideri Tac Muhammed Han Baloç Pagmani ve çevrenin ünlü üyelerinden Cevherşah Han Gorbandive sekreteri, Habibiye Okulu'nda bir öğretmen, Mir Qasim Han'di” (Gubar, 1996, s. 1133) Bunlara ek olarak, bazı Hintli ve Türk öğretmenler de vardı. Hinduların başında Dr. Abdülğani vardı. Habibiye okulunda Amir Habibullah Han'ın emriyle işe alındı. Abdülğani'nin diğer iki erkek kardeşi Necef Ali ve Çırağ Ali de ona eşlik ettiler (Ata'yı, 2005, s. 215) Hepsisi Habibiye okulunda öğretmen ve partinin yönetim kurulu, önemli üyeleriydiler.

Partinin toplantılarından birinde Emir Habibullah Han'ın kültür politikalarını belirlemesi için teşvik edilmesi gerektiğine karar verildi. Daha sonra Parti üyelerinden bilim, kültür ve medeniyeti yayılması birlikte çalışmaları istendi. Bu yazılı kararlar, partinin güvenine layık bir kişi olarak görülen Tac Muhammed Han Pagmani'ye sunuldu; fakat Tac Muhammed Han'ın kardeşi Muhammed Şerif Han hükümetin sadık bir destekçisiydi ve entelektüellere karşıydı. Daha sonra bu belgeleri ele geçirdi ve Şah'a sundu (Gubar, 1996, s. 1133)

Bu nedenle ilk başlarda, Emir Habibullah Han anayasal sistemin idealleri hakkında bilgilendirildiği zaman, bir konuşmada Emir Habibullah Han değil, belki patron Habibullah Han söyledi. Fakat ulusun düşmanları, İngilizler, anayasal hareketi ile müttefik olmasına izin vermediler ve onlar içinkomple başlattılar. Sonuç olarak, 1909 kışında Emir Habibullah Han, Celalabad'ın bahçelerinde eğlenirken; hareketin iki üyesi, hareketin üyeleri listesinin belgelerini bildikleri kadar hazırlayıp ve bir raporla Emir'e götürdüler ve Emir'e, hareketin asıl amacının Emir'e suikast yapmak ve anayasal bir hükümet kurmak olduğunu söylediler. Kabil'deki araştırmacılar: “Bu ana kışkırtıcıları Dr. Abdülğani'nin hareketi ve yoldaşları gibi Hintliler olduğunu ve bir taşla iki kuş vurmak istediklerini söylüyorlar. İlk olarak, Afganistan'daki bağımsızlık hareketini ve anayasacılığı yok ettiler; bir diğeri de ülkenin gelişmesinin gidişatını, İngilizler lehine ertelediler” (Rasouli, 2011, s. 256) Elbette diğer hedefleri Emir Habibullah Han'ı, eğitim ve kültürü yayınlamaktan pişman olmasını sağlamaktı.

Minhacuddin, Şah'a anayasacı hareket üyelerinin bir listesini sunduğundan sonra listeyi tam olarak gözden geçirmediğini ve yaktığını, aksi takdirde büyük sorunların ortaya çıkacağını belirtti. Sonunda, 1906'de Şah tüm parti üyelerinin tutuklanmasını emretti ve bazılarının hapsedilmesi, bazılarının infaz edilmesi ve diğerlerinin topun ağzına bağlanması gerektiğini söyledi (Gubar, 1996, s. 1135) Anayasal hareketin başı ve lideri Mevlevi Muhammed ServerVasıf Kandahari topun ağzına bağlanıp öldürülmek üzereyken bir kalem ve kâğıt istedi ve vasiyetini yazdı (Ansari, 2012, s. 153):

- Mülkten ayrıl ve hayatı terk et,
- Anayasalaçından hiçbir sorumluluğum yoktur.

Abdülgani Pencabi gibi diğer bazı kişiler de tutuklular arasındaydı; mağdurların koşullarını açıkladığı için hapse atılmıştı (Ata'yı, 2005, s. 217) İlan edilen liste sayısı 72 kişiydi ve Mir Gulam Muhammed Gubartutukluların sayısını 30 kişi olarak belirtti. Bunlardan sekizi affedildi. Muhtemelen, isimlerinden ve ayrıntılarından da anlaşılacağı gibi, saray bağımlıları ve belki de parti içindeki etkililer arasındaydılar. Bu 8 kişinin isimleri şöyledir: Mevlevi Gulam Muhiddin Han Afgan, Habibiye Okul Öğretmeni; Serdar Habibullah Han Tarzi, Hacı Mir Ekber Han Yusufi, Kabil Makine Evi'nin yazarı; Hacı Abdulaziz; Muhammed Aslam Han Sighani; Mirşekar Darbar Habibullah; Sahebzadeh ve Abdullah Müceddedi(Misbahzade,2009, s. 84).

Ancak, anayasacıların baskısı entelektüellerin etkisi altında kaldı. Onlar da yavaş yavaş, küçük ve gizli gruplar kurdular. Bu gruplar Türk ve İran eserlerini daha fazla inceliyorlardı (Gubar, 1996, s. 1979).

Özgürlük isteği artarak devam etti. Siracul'l-Ahbar Afgani, 1911'de Mahmud Tarzi tarafından yayınlanan bu özgürlük ve modernleşme isteklerini dillendirdi. (Rasouli, 2011, s. 259) Bu bağlamda Mahmud Tarzi'nin modernist bir muhalif olduğu söylenebilir. Mahmud Tarzi edebiyatı, özellikle de şiiri seviyor ve ilgileniyordu. Bunların yanı sıra Mahmud Tarzi, modernleşme yanlısı bir siyasetçiydi. Edebiyat onun için bir araçtı;edebiyatı siyasî faaliyetlerini genişletmek için bir zemin olarak gören bir politikacıydı (Sakhavarz, 2007, s. 71).

Mahmud Tarzi'nin edebî ve siyasî eserlerinin yayınlanmasıyla, yeni bir dönemin açıldığı söylenebilir. Mahmud Tarzi, yazılarını ve politik görüşlerini genellikle Siracu'l-

Ahbardergisi aracılığıyla yayınlıyordu. Dergi, ülkenin tam bağımsızlığından bahsediyorve İngiliz sömürmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Tarzi sadece bu konuları ele almakla kalmadı; bazen iç siyasetteki yanlışları da eleştiriyordu. Bu nedenle, hızla ülkenin özgürlükçü ve reformcularının açık ve aleni merkezi haline geldi. Ancak gazete doğrudan ve yoğun şekilde hükümet denetimi altındaydı ve kralın tüm zulüm ve kişisel yöntemini açığa çıkaramıyordu (Kobar, 1996, s. 1144).

Mahmud Tarzi, seçkinlerin toplumun bir parçası olduklarını ve toplumu temsil ettikleri görüşündeydi. İnanıyordu ki nihai amacına ulaşmak için, yani kendine güvenen bir Afganistan'ın gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmesi için;“İlk olarak, yanımızda bir grup entelektüel getirmeli ve fayda sağlayacak şekilde organize etmeliyiz” diyordu. Elbette entelektüellerin, yaşamın her kesiminden hatta daha alt sınıflardan olmaları gerekli değildi. Tarzi, tüm seçkinleri, toplumun merkezinden ortaya çıkan ve aristokrat ailelerden gelen gruplara, “İlerici Ordunun liderleri” olmaları için davet ediyordu. Modern bilim ve bilgiden habersiz olanlar ile iyi ilişkisi yoktu. Saraya en yakın insanlar olsalar bile tıpkı güçlü özgürlük anlayışına rağmen, dünyadaki hızlı değişimlere ve ilerlemeye katılmayanlardan biri olan Serdar Nasrullah Han gibi, Afgan halkının ayaklanmasının daha cihatçı olduğunu düşünüyordu ve bu cihadı İslam'ın küfre karşı mücadelesi olarak görüyordu; ancak Tarzi için özgür bir hayat ama yoksulluk içinde yaşamak, sömürgecilik altında yaşamaktan daha iyi değildi (Sakhavarz, 2007, s. 73).

1.4.2. İkinci Anayasanın İdealleri

İkinci anayasada, Afgan entelektüelleri ilk anayasanın daha önce bahsi geçen on ilkesini aynen takip ettiler. Sadece taktiklerle bu ilkeleri bir ölçüde genişletmişlerdi, bazı aşırı ve radikal çevrelerde, suikast ve ateşli silah kullanımına izin verildi. Nüfusun grup politikasının özelliklerinden biri de Peştü dilinde okuma ve yazmanın geliştirilmesine dikkat etmekte. Ayrıca kendi okullarını da bu dille yönetiyorlardı (Habibi, 1993, ss. 175-176).

Diğer politikaları, ikinci maddede, ilk anayasal ideoloji ve ulusal egemenlik ve kanunun hükmü tartışılmasıydı. Çünkü bu iş serbest seçimlere ve kuralların düzenine bağlıydı, uzun zaman alıyordu; böylece Cemaat, Emir Habibullah Han'ın ardından, devrimci hükümdarı devleti devraldığında, bir süre ülkenin çıkarları için çalışmaya devam etmesine izin veriyordu; yani ikinci anayasanın genç entelektüelleri politikalarında

dönemin gerekliliğine uygun bir tür geniş vizyona sahiptiler. Kendilerini eski Afgan anayasası ile sınırlamadılar (Habibi, 1984, ss. 124-125).

Genç Afgan vatansever entelektüelleri arasındabazı kimseler, maskeli ve yapay bir parti şeklinde sızmışlardı. Bu maskeli adamlarülkenin merkezinde ve doğusunda, insanları aldatmak için sahte devrimci sloganlar atıyorlardı. Görünüşe göre cumhuriyet hakkında konuşuyorlardı, ama gerçekte demokrasinin, cumhuriyetin ve ilerlemenin düşmanlarıydılar. Aslında, cumhuriyetçilik kisvesi altında başkalarına hizmet ediyorlardı ve özellikle İngilizler tarafından destekleniyorlardı (Rasouli, 2011, s. 262).

1.4.3. Sarayın Gizli Partisi

Yukarıda belirtilen gizli ve kamusal entellektüel hareketlere ek olarak, sarayın içinde bile değişimin çekirdeği genişliyordu. Emir Habibullah Han'ın yönteminden bıkan sarayın liberal reformistleri, kraliyet ailesinin bir üyesi etrafında toplanmak dışında,hareket etmeye güçleri yoktu. Bu şahs Serdar Nasrullah Han Şah'ın ailesinin en büyük üyesi değildi. Sömürgecilik karşıtı olması ve ülkenin bağımsızlığını istemesine rağmen, ancak hükümeti yönetmek için Ortaçağ sistemine ve mutlak kişisel monarşiyi yönetme eğilimindeydi. Veliht Şehzade unvanına sahip Emir'in en büyük oğlu Muin al-Saltana, babasının sadık bir takipçisi ve iç ve dış politikasının takipçisiydi; Şah'ın ailesinde sarayın liberallerinin dikkatini çeken tek kişi Amanullah Han'dı; çünkü zeki, ilerici, çalışkan, genç bir adamdı ve aynı zamanda alçakgönüllüydü ve iyi davranıyordu. Bu nedenle, Ayn al-Dawla Amanullah Han, hızla büyük bir saray grubunun başkanı oldu. Daha sonra ordunun büyük subaylarıyla temasa geçti (Gubar, 1996, s. 1146).

Nasrullah Han'ın Başkan Yardımcısı, yani amcasını bu gizli toplumun başkanı olarak, darbe planını ele geçirmeyi başardı; bu şekilde Celalabad'da Emir'i öldürecek ve onun yerine başkan yardımcısını getireceklerdi. Bu eylem için, gizlice imza topladılar ve sonra bu taahhüdü Serdar Nasrullah Han'a devrettiler; ancak tayin edilen günde evi terk etmedi. Önceki vaadinin aksine Emir'in suikastına katılmak istemediğinisöyledi (Habibi, 1993, ss. 179-180).

Bununla birlikte, sözleşme Nasrullah Han'ın elindeydi ve bu nedenle saray partisinin tüm gizli üyeleri korku ve endişe duyuyorlardı. Bu nedenle, bahsedilen tüm planlar ve eylemler gecikti ve hepsinin yaşamları Nasrullah Han'ın elindeydi. Bu şekilde taraflar sessiz kaldılar ve artık bir plandan söz edilmedi, tabii ki, parti üyeleri doğru fırsatı

arıyorlardı ve 1919 yılında bu fırsat oluştu. Emir Habibullah Han, “Lokman” eyaletinde, “Kalgoş” adlı bir yerde, kendi çadırında uyurken, bilinmeyen bir saldırgan tarafından vurularak öldürüldü. Nasrullah hapse atıldı ve Amanullah Han Kabil'deki hâkimiyetini ve ülkenin bağımsızlığını ilan etti. Mostofi al-Mülk, Mirza Muhammed Hüseyin Han Kabil'de öldürüldü ve İngilizler yenildiler ve ülkede yeni siyasi gelişmeler ortaya çıktı (Gubar, 1996, s. 1148).

1.4.4. İkinci Anayasa Çabasının Sonuçları

İkinci anayasa, örgüt ve miktar bakımından, Afgan halkının çoğunluğunun partisi değildi; fakat siyasetin değişimi ve yönetim biçimindeki etki açısından çok önemliydi ve bu ulusal hareketin mücadele eden gençleri, ülkenin işlerinin kaynağını tasfiye etti ve Emir Habibullah'ın öldürülmesinden sonra, Şehzade Amanullah Han emirliği ve Afganistan'ın bağımsızlığını devraldılar (Sakhavarz, 2007, s. 72).

Siyasi ve idari otoritenin, geleneksel fikirleri olan komutanları olan bir gruptan, bilgi ve vizyon sahibi ve dinamik gençlere aktarılması olumlu bir şeydi. Bu nedenle, Amanullah döneminin ilk üç yılı halkın ve ülkenin yararındaydı. Ancak bu küçük ve samimi grup önyargılı ve fırsatçılardan kurtulamadı, sabotajcılar harekete geçti. Kralı övgü, yeni hareketin ve reformun savunucuları iğrenç ve gerici bir görünüm aldı (Habibi, 1993, ss. 172-173).

Bununla birlikte, rejimin kötüye kullanılması ve müteakip başarısızlıkları nedeniyle bu grup tarafından yapılan eylemleri göz ardı edilemez, çünkü Afganistan'ın sosyal tarihinde önemli bir bölüm, Özgür Afgan Sivil Toplum Örgütünde payı şu şekildedir:

1. Afganistan'ın bağımsızlığını yeniden inşa etmek ve bağımsızlık savaşında rehber ve sömürgecilik karşıtı olmak,
2. Bağımsızlığı kazandıktan sonra, Afganistan'ı özgür ve bağımsız bir ülke olarak dünyaya tanıtmak ve dünya ile siyasi ilişkisini güçlendirmek,
3. Ülkede esaretin kaldırılması,
4. Afganistan'daki çocukların eğitimi ve dil gelişiminin başlaması için, eğitimin yaygınlaştırılması, okulların vedini eğitim veren okulların yaygınlaştırılması,

5. Vergi ayırımına ve vergi sisteminin değişmesine dayanarak, devlet daireleri ve ofislerinde yeni organizasyon yapımı ve yeni hesaplamalar ve ÷lke bütçesinin sırasına göre, gümrük ve diğer finans bölümlerinin kurulması,
6. Ulusal ve Geleneksel Meclislerin sağlanması ve Devlet ve Ulusal Konseylerin seçim yasalarının yayınlanması,
7. Sorumlu bir kabinenin kurulması, üç yetkinin ayrılması: yasama, yargı ve yürütmeve ayrıca bakanlıkların işlerini izlemek için merkezlerin kurulması,
8. Posta, telgraf, telefon, otomobil, uçak, yol yapımı, kentsel planlama ve milli eserler gibi bazı temel sivil yenileme ilkelerinin yaygınlığı,
9. Öğrencileri yurtdışına yükseköğretime göndermek,
10. İdari ve adli işleri yürütmek ve ÷lkede yasallık ruhunu yaratmak için anayasayı halkın ve hükümetin haklarına ve diğer yasalara göre düzenlemek ve yayınlamak (Habibi, 1993, s. 174; Rasouli, 2011, s. 256).

1.5. Anayasa Hareketinden Önceki İran

Bildiğimiz gibi Nadir Şah öldürüldükten sonra, onun yaptığı eylemler yok edildi; ancak İran hala Asya'nın en önemli ÷lkelerinden biri olarak görülüyordu. Kerim Han ve halefleri ÷lkeye hiçbir şey eklememiş olsalar da hiçbir şey eksiltmemişler idi. Ancak Kaçarlar döneminde İran çok zayıfladı (Tebrizi, 1940, s. 9).

İran toplumu, Kaçarlar döneminde geleneksel bir toplumdur ve sıkıca ulusal gelenek ve göreneklere bağlıdır. En azından Nasiri döneminin başlangıcına kadar, toplum aşağı yukarı Batı yaşam biçiminin ve medeniyetinin etkisinden ayrıdır. İran'ın özel coğrafyası, iletişim türünü ve nüfus dağılımını büyük ölçüde etkiliyordu. Düzensiz alanlar, sıradağlar, çöller, çorak arazilerin uzun mesafeleri, yağmur ve büyük su kaynaklarının eksikliği el ele verdiler ve köylerdeki insanlar birbirinden ayrı olarak ve göçebe kabileler de dağınık bir şekilde yaşıyorlardı (Keşavarzi, 2007, ss. 21-22).

Bu dönemdeki yolların ve iletişimin durumu hakkında, İran'ın geniş ve seyrek nüfuslu ÷lkesinde, yerleşimlerin ve şehirlerin birbirinden uzun mesafelerde bulunduğu ve hızlı araçların olmaması nedeniyle, malların taşınması çok zor olduğu söylenmelidir. İran'ın kervan güzergâhlarının çoğu, iktidar hanlarının ve etkili feodal efendilerinin

topraklarından geçiyordu, onların temsilcileri ve kabile şefleri kervanlardan zorla para alıyorlardı (Şamim, 1996, ss. 393-396).

İran'da ulaşım sisteminin ve uygun iletişim hatlarının geri kalmışlığının sonuçlarından biri, mallarda serbest ticaret eksikliği ve ulusal pazarın bütünlüğü ve farklı alanlar arasında yaratma ihtiyacı imkânsızlığı sayılabilir. Yerel ve bölgesel eksiklikler ve kıtlıkların nedeni iletişim ve transfer kalitesinin düşük olmasıydı ki normal ve sık görülen bir durumdu. Bu nedenle, malların üretimi ve tedariki onların fiyatı gibi dalgalanıyordu ve istikrarı yoktu (Lambton, s. 10; Atabaki, 1959, s. 69).

Ülke nüfusunun durumu hakkında, bu döneme ait mevcut istatistikler çok farklıdır. Çeşitli kaynaklar İran'ın nüfusunun o dönemde 5 ila 10 milyon arasında olduğunu tahmin ediyorlar. Bazıları bu anlaşmazlığı, İran'ın aşiret nüfusunu tahmin etmenin zorluğu ve büyük bölümlerinin Kuzeybatıdan Rusya'ya ilhak edilmesi olarak görüyorlar; ancak genel olarak, İran nüfusunun bu dönemde tekdüze bir oranda arttığı görülüyor (Şamim, 1996, s.395) Bununla birlikte, bulaşıcı hastalıkların yayılması ve kıtlıkları döneminde, insanlar savaşlardan ve ayaklanmalardan daha çok tükendiler. 75 yıl içinde, -1857'den 1931'e kadar- yaklaşık 65 kez veba ve kolera hastalığı meydana geldi ve 100 binlerce insanı öldürdü. Bazen hastalık şiddetlenip ve ülkenin geniş bir alanını kapsadı, bazen ülkenin birkaç alanıyla sınırlıydı. Kıtlık, İranlıları birkaç yılda bir etkileyen bir başka trajediydi; ancak kıtlığın kolera ve veba katliamından daha fazla olduğu tahmin edilmiştir (Nasr, 1984, s. 390).

Bu nedenle, İran nüfusunun 19. yüzyılın başında 6 ila 7 milyona, yüzyılın sonunda 8 ila 10 milyona yükseldiği söylenmelidir. Yüzyılın son birkaç on yılında büyük bir artış olduğu, nedeninin ise sosyal ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi değil, aksine daha çok önlem alınmasının ve sağlık hizmetlerinde bilimsel ilerlemelerin kullanılmasından kaynaklanıyordu. Bazıları kliniklerin çoğunlukla İngilizler tarafından inşa edildiğini iddia ediyor ki ölümcül hastalıkların kısmen azalmasına neden oldu. İran nüfusunun büyük bir kısmının köylerde ve göçebe bölgelerde yaşadığı için bu bölgelerde böyle bir sağlık hizmeti yoktu (Keşavarzi, s.23; Turani, 2016, s. 56).

Bu dönemde, İran'daki tarımsal kalkınmada önemli bir faktör olan sulamayı iyileştirmek için bile önemli bir adım atılmamıştır. Ancak Emir Kabir çeşitli sulama projeleri yürüttü ve Huzistan'daki barajların onarımı ve kurulması için raporlar hazırladı, ancak

bundan sonra yeni bir şey yapılmadı. Aynı zamanda kaos ve güvensizliğin bir sonucu olarak, eski tesislerin çoğu hasar gördü veya tamamen yok edildi. Arazi mülkiyeti ve vergi memurlarının zorlaması, köylülerin daha fazla çalışmasını engelliyordu. Öyle görünüyor ki, tarım ekonomisinde önemli bir paya sahip olan hayvancılık bu yüzyılda yeterince gelişmemiştir (Nasr, 1984, s. 393).

Bu nedenle buğday, arpa ve pirincin çiftçilerin ana ürünleri olduğu söylenebilir ve pamuk, afyon ve tütün de katkıda bulunmuşlardır. Tarım araçları da çok basitti. Köylüler eski yetiştirme yöntemlerini kullanıyorlardı ve yeni sistemlere aşına değildiler. Çiftçiler üzerindeki baskılardan biri, arazi vergilerinin nasıl dağıtılacağı idi. 19. yüzyılın sonunda kiracılar, emlak vergilerinin yaklaşık yüzde 60 ila 75'ini malzeme, geri kalanını da nakit olarak ödüyorlardı. Çiftçiler ve köylüler toprak kullanımından çok acı çektiler. Bunlar arasında yağmurla beslenen ürünün beşte biri ve su ürününün üçte birini yer sahiplerine bağışlamak zorundaydılar. Ayrıca efendilerin kotasını depolara veya çarşıya taşımak diğer işlerinden biriydi. Bir önceki yılın ürünü veya kotası pazarda satılmadıysa, yeni ürün gelişinden önce, günün fiyatıyla çiftçiler arasında paylaşırdı ve köylüler, efendilere yakıt sağlıyorlardı (Varhram, 1988, s. 192) Genel olarak, 19. yüzyıl boyunca, İranlı köylülerinin durumunun çok kötü olduğu söylenebilir. Hastalık, temizlik eksikliği, eğitim eksikliği, genel yoksulluk ve güvensizlik, birçok köyde yaygındı ve çevredeki dünya hakkında çok fazla bilgi ve iletişim eksikliği ve cehalet vardı.

İran şehirleri bile, bu dönemde köylerden daha iyi bir duruma sahip değildiler. Araştırmacılara göre, 19. yüzyıl boyunca şehirlerin nüfusu bir bütün olarak artıyordu. Bu dönemde kentsel sınıfın etkili insanları tüccarlardı. Kent toplumunda iki ana nedenden dolayı özel bir yer edindiler. Çeşitli yeni ticari faaliyetler ve servet artışı, yabancı malların ithalatı ve ihracat ürünlerin artışı gibi. Her ne kadar ekonomik olarak aşiret ağaları ve toprak sahipleri kadar zengin olsalarda, politik olarak etkili değildiler. Bu mesele, güç kazanmak için Anayasa Devrimi sırasındaki faaliyetlerinde önemli bir faktördü (Keşavarzi, 2007, s. 35).

Bu dönemdeki eğitim açısından, nüfusun yaklaşık %97'si, yani İran toplumunun çoğu okuma yazma bilmiyordu. Yeni bilimlerle uğraşan insanlar ve Batı uygarlığına aşına olanlar hariç, okuryazar olanlar ise okumayı, yazmayı ve sayı saymayı biliyorlardı. Özel eğitim, modern okulların kurulmasından önce dini unsurlar tarafından öğretiliyordu ve

Farsça okumayı ve yazmayı, Kur'an ve dinî ilimleri öğrenmeyi içeriyordu. Darülfünûn ve yeni okulların kurulması, eğitimde bir değişimin başlangıcıydı, ancak değişimin kapsamı çok geniş değildi ve sadece toplumun bazı belirli kesimlerini ve üst sınıf bireylerin bölümlerini kapsıyordu. Ayrıca, ülke nüfusunun çoğunluğu cahildi ve okuma yazma bilmiyordu ve bu dönemde, çoğu insan okuma yazma bilmeme ve yoksulluk çekiyorlardı ve ilmî ilerlemeden haberleri yoktu. Aslında dini ayrımcılık, kültürel çatışma, batıl inançlar ve hurafeler, okuma yazma bilmeme ve cehalet, iletişim eksikliği ve habersizlik, İran'ın o döneminin bariz sorunlarıydı (Şamim, 1996, s. 370-374).

Bu dönemde sanayinin durumu ile ilgili olarak, İran sanayilerinin herhangi bir ilerleme kaydetmediği ve biraz bozulduğu söylenebilir. Sanayileri geri kalmıştı ve yabancı malların ticareti ve ithalatı ile ve uzun iç savaşlar karşısında el sanatları ciddi şekilde hasar gördü. İsfahan, Yezd ve Kirman gibi sanayi merkezleri başarısız oldular (Issavi, 1983, s. 414) Dini önyargılar, dinsel azınlıkların kendi bölgelerinde hapsedilip ve sınırlandırılmalarına neden oldu. Şiiiler, Sünniler, Şeyhler, Sufiler ve Kaşiriler arasındaki kızgınlık da halk arasında farklılıklara yol açtı.

19. yüzyıl boyunca, Batı'nın İran'la teması nedeniyle, İranlı aydınlar ve eğitilmiş insanlar aracılığıyla yeni fikir ve görüşler ülkeye girdi. Farklı sınıflar, sınıf çıkarlarını gerçekleştirmek için mücadele ettiler. Zaman içinde çeşitli gelişmeler sonucunda, toplum değişikliğe uğradı. Böylece, inançlar ve değerler ile yaşam tarzları değişti. Kaçarlar döneminde İran, yavaş yavaş iki değişimle karşı karşıya kaldı. Birincisi kentleşmenin genişlemesi ve bunu takip eden sosyal ve ekonomik değişimler. Bir diğeri, telgraf, demiryolları, buhar gemileri, basım endüstrisi, kitapların çevrilmesi, gazetelerin yayınlanması ve yurtdışına seyahat ile iletişimin hızla gelişmesidir. Bu da daha fazla insanların diğer toplumlarla tanışmasını mümkün kıldı. Son olarak, bu gelişmeler ve dönüşümler reformların ortaya çıkmasına ve İran'da değişim ve modernleşmenin meydana getirilmesine zemin hazırladı. Bu değişikliklerin zamanla kırsal nüfusu da etkilediğini ve 19. yüzyılın sonuna kadar değişmeden kaldığını unutmamalıyız (Keşavarzi, 2007, s.25; Ahmedi, 2019, s. 87).

1.5.1. İran'da Modernite Başlangıcının İlk Aşaması

İranlıların, özellikle de Nasiri döneminde Batı/Avrupa ile temasa geçmesi, İran'ın modernizasyonu için zemini kolaylaştıran faktörlerden biri olduğu söylenilebilir.

Böylece, İran'da modernleşmenin başlangıcı 19. yüzyılın başlarına ve İran-Rusya savaşlarına dayanmaktadır. İran'ın üst üste Rusya tarafından yenilmesi, İran ve Batı arasındaki ilişkiler üzerinde belirleyici bir etkisi oldu. Önce Rus ve daha sonra İngiliz müdahaleleri İran üzerinde etkili oldu. Bu, İran hükümet yetkililerinin zayıflıklarını ve Batı'nın gücünü fark etmelerine neden oldu. (Admit, 1983, s. 84).

Batı'nın ilerlemesinin ve gelişmesinin nedenlerini; İran'ın ise zayıflığının ve geri kalmışlığının nedenlerini bulmaya çalıştılar. Bu yöndeki ilk pratik adım, Abbas Mirza ve danışman yardımcısı Qaeem Maqam tarafından, bazı reform ve değişikliklerin uygulanmasıydı. Abbas Mirza, İran'ın geri kalmışlığının derinliğini ve nedenini fark ettikten sonra, düzeltmeye çalıştı. Orduyu ve askeri sanayiye yeniden inşa etmek, fabrika kurmak, öğrencileri bilim ve teknoloji öğrenmesi için Avrupa'ya göndermek ve birtakım Batı kitaplarını Farsçaya çevirmek gibi icraatlar yaptı (Admit, 1983, s. 85).

Modernleşme ve reform sürecinde başlangıçta Batı örnek alındı; ancak bu biraz taklit ağırlıklıydı ve ordu ile sınırlıydı. Büyük olasılıkla, değişimin ilk uyarıcısı, askeri ve politik açıdan yabancı uygarlıklarla temas gerekiyordu (Lambton, 1996, s. 263).

1.5.2. Nasiri Döneminin Modernist ve Reformist Programlarının Yürütülmesinin İkinci Aşaması

Nasiri döneminde yapılan reformların ilk kısmı, Emir Kabir liderliğiyle ciddi bir şekilde başladı. Emir Kabir'in başkanlığı üç yıl iki aydan fazla sürmedi; ancak bu kısa sürede, bir dizi temel eylem, yeniden yapılanmalar, finansal reform ve ekonomik kalkınma, kültürün gelişimi ve yolsuzlukla mücadele gibi konular gerçekleşti. Emir Kabir ayrıca bazı İranlıları Avrupa'da eğitim görmeye gönderdi ve İran'da hizmet vermeleri için birkaç Avrupalı uzman işe aldı. Haftalık gazete al-Ettefaqiyyeh olaylarını yayınladı ve ilk sayı Rabi al-Thani 7 Şubat 1851'de basıldı. Yabancı kitapları çevirip ve yayınlamaya yardımcı olan Darülfünûn Okulu'nu kurdu. Bakır, demir, katran vb. madenlerin çıkarılması başladı ve dokuma, şekerleme, porselen ve kristalizasyon, kâğıt yapımı ve metal işleme fabrikaları kurdu (Nasr, 1984, s. 245).

Ayrıca, tıp ve hastane merkezleri, çiçek hastalığı tedavisi merkezleri, sarayın unvanlarını kaldırmak, ülkenin mali ve parasal işlerini düzenleme çabaları, ülkede sosyal, kültürel ve ekonomik değişiklikler meydana getirmede önemli rol oynayan önlemlerdir. Bazı araştırmacılara göre, Emir Kabir'in tüm faaliyetleri Kaçar hükümetini

yabancılara ve ev içi sosyal kavrayışlara karşı güçlendirmekdi. Bununla birlikte, Emir'in reform önlemleri ve programlarının etkileri ve sonuçları, İran'da yeni bir modernist düşünce dalgasının yolunu açtı ve bu anayasacılık yıllarında entelektüeller arasında önemli bir yer buldu. 1851'de Emir Kabir'in görevden alınması ve suikast ile bir süre reformlar durduruldu. Ancak modernizasyonun genel süreci tamamen ve kesin olarak sona ermedi. Aslında Nasirüddin Şah'ın uzun saltanatı sırasında ve özellikle Sepahsalar başkanlığında devam etti (Abrahamyan, 2000, ss. 70-71).

Nasirüddin Şah dönemindeki reformların son kısmı Mirza Hüseyin Han Sepahsalar tarafından gerçekleştirildi. Sadrazam olmadan yirmi yıl önce Mumbai, İstanbul, Tiflis ve Fransa'da zaman geçirmişti. Böylece Batı toplumlarının ilerlemesini, özellikle de İstanbul ve Hindistan'da moderleşme çabalarını görmüştü. Sonunda, tüm bu faktörler onu 1871'de EmirKabir zamanından güçlü reformlar yapmaya itti. Sepahsalar başkanlığının on yıllık görev süresi, yani 1867'den 1877'e kadar, önceki ve sonraki dönemlerden nispeten farklı özelliklere sahip bir dönemdi. Bu süre zarfında, yeni sivil tesislerle bir dizi sosyal ve politik değişiklikler meydana getirdi (Admit, 1972, s. 129).

Ondan önce bazı bakanlıklar vardı; ama içlerinde dayanışma yoktu. Böylece, Şah ya da sadrazam tüm hükümet işlerine karışıyorlardı. Sepahsalar bir başbakan ve dokuz bakanlığın kurulmasını önerdi, İçişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Bilim Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve Saray Bakanlığı gibi. Sonra işler aralarında bölündü. Sepahsalar başkanlığının döneminde bir diğer önemli başarı, İngiltere'ye bu alanda daha fazla taviz veren demiryolunun inşasıydı (Kasravi, 1940, s.11; Atabaki, 2010, s. 38).

Sepahsalar Mushir al-Davla, Nasirüddin Şah'ın Batı'nın ilerlemesinden haberdar olmasını sağlamak istedi; bu amaçla Şah'ın Avrupa seyahatinin önünü açtı. Ancak, saray mensupları ve geleneksel dini çevreler de dâhil olmak üzere bazı grupların çıkarlarının tehlikeye girmesi nedeniyle, direniş ve muhalefet ve sabotajlarıyla karşı karşıya kaldı. Sepahsalar'ın İran'a, Batı'daki durumu getirmek istediği ve demiryolunun imtiyazını İngiltere'ye verdiği yönünde bir propaganda başlattılar. “Bu nedenle, merhum Hacı Molla Ali ve Seyyid Saleh Arab Bay ve diğer bazı âlimler, Sepahsaları sadakatsizliğe mahkûm ettiler. Şah'a Sepahsalarin İran'a gelmemesi gerektiğini ve eğer onu yanında getirirsen, seni kral olarak tanımayacağız diye yazdılar”(Kermani, 1945, s. 106).

Reuters imtiyazının devri ile bu itirazlar zirveye ulaştı ve Nasiri döneminde modernleşme sürecinin ortadan kaldırılmasına ve durdurulmasına yol açtı. Böylece, hükümet reformu Kaçarlar döneminde sona erdi. Bazı araştırmacılara göre, Nasirüddin Şah ve bakanlarının saltanatı sırasında yapılan yenilikler, değişimi hızlandırmak yerine, değişim sürecini yavaşlattı ve sarayı yerli muhaliflere karşı güçlendirdi ve yabancıların ülke ekonomisindeki etkisini artırdı; bununla birlikte, bazıları hâlâ Sepahsaların bu modernite ve reformunu değerli bir hizmet olarak görüyorlardı (Keşavarzi, 2007, s. 28).

1.5.3. İran'da Modernizmin İlk Dalgası (Liberal Modernistler)

Nasirüddin Şah'ın yönetiminin sonuna doğru, büyük güçlerin yaygın müdahalesi ve anormal iç durum vb. gibi faktörler, yeni bir reformist düşünce dalgasının meydana getirilmesine ve genişlemesine zemin hazırladı. Dış etkenler de onları insani ilerlemenin sadece mümkün ve arzu edilir değil; aynı zamanda kraliyet zorbalığı, dini dogmatizm ve yabancı emperyalizmin zincirini kırarsa, kolayca elde edilebileceğine inandırdı (Abrahamyan, 2000, s. 79).

Tüm bu faktörler, Rusya'nın modernizasyonu ve Osmanlı Türkiye'deki reform çabaları ve İngilizlerin Hindistan'daki eylemleri gibi dış düşünce akımlarından etkilenmiştir. Bu akımlar;Laiklik, Hümanizm, Liberalizm ve Sosyalizmi vurguladılar. Bazı İranlı sosyal düşünürler, bu yeni ilkeleri; sosyal, ekonomik ve politik zorbalığı cehaleti ve geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için ve bir ilerleme modeli oluşturmak için ülkeye getirdiler. Ayrıca, şimdiye kadar yürütülen reform ve modernizasyon programları, çeşitli iç ve dış nedenlerden dolayı başarılı olamamıştı ve yenileşme ve değişim programının tasarımcılarının talep ve hedeflerini karşılayamadı (Keşavarzi, 2007, s. 38).

Bu dönemde çoğu düşünür, Batı'nın örnek alınması gerektiğini ve böylece reform icraatlarının hedeflerine ulaşacağına sınırlı taklit ve adaptasyon seviyesi olduğuna inandılar. Ayrıca Tiflis, Kalküta, İstanbul ve Kahire merkezleri ile temas halinde olan, 1820-1840 yılları arasında dünyaya gelen bir dizi düşünür de İran'a geldi. İran halkını aydınlatmak için çok çaba harcadılar. Bu grubun ünlü liderleri arasında Mirza Malekum Han, Seyyid Cemaleddin Afgani, Ahunzade, Talibov ve diğerleri yer alıyordu (Keşavarzi, 2007, s. 39).

Bu modernist entelektüeller inanıyorlardı ki “bilgi kitleler arasında yayıldığında; modernite ve sosyal ilişkiler, eski ve geleneksel toplumun yerini alır. Cehalet ortadan

kalktığında; otoriterlik, özgürlük ve hukuka yol açacaktır”(Hani Nejad, 1998, s. 27) Mirza Malekum Han'ın İran'daki ilk ve en önemli modernist olduğu söylenebilir. İran topraklarında hukuk ilkelerini yerleştiren o oldu ve unvanından da anlaşılacağı gibi "Mirza Malekum Han Yasası" idi. Hükümet işlerine ek olarak, kitleleri eğitime ve ekonomik reformlar alanında çabaları oldu (Kermani, 1945, s. 117)Bu çabaları kitleleri uyandırmada çok etkili oldu. Ayrıca Mirza Malekum Han, Kanun gazetesini çıkarıp Tahran ve diğer İran eyaletlerine gizlice gönderiyordu. Bu gazete genel olarak mahkeme ile saray mensuplarının, özellikle Şah ve Âmin al-Sultan'ın eşit davranışlarını içeriyordu (Abadi, 1983, s. 123).

Eğitimi iyileştirmek için alfabe düzeltme planını ifade etti ve İran eğitiminin ilkelerinin yanlış olduğunu ve eğitimi düzeltmeden reformların mümkün olmadığını ilan etti. Eğitim reformu olmadan, medeniyet ve ilerleme mümkün değildir. İslam ülkesinde yoksulluk, yetersizlik, entelektüel gerilik ve politik zorbalık ilerlemenin önündeki belli başlı engellerdir (Madadpour, 1993, s. 154).

Bu nedenle, İslam'ın cehaleti, ilerleme ve gelişmenin önlenmesi, hak ve özgürlük eksikliği, finansal ve insanın namus güvenliği eksikliği vb. nedenlerle Batılıların, üretim tesislerine ek olarak, üretim için de gelişmiş fabrikalara sahip olduklarını vurguluyordu. Şöyle ki bir taraftan hammadde ithal eden ve diğer taraftan ürün üreten emtia fabrikaları olduğu gibi, bir yandan cahil çocukların girdiği ve diğer yandan düşünürlerin ve bilim adamlarının çıktığı insansı fabrikalar da var (Malekum Han, 1948, s. 10) Unutulmuş Ev'in kurucusu Malekum Han, Batı kültürünü ve ayrıca gizli dernekler yetiştirme ve organize etme ve Masonluk çemberleri oluşturmanın kalitesini tanıdıktan sonra, İran'ı İslami reformlar veya Rönesans altında, Batı medeniyeti ile tanıştırmak için İran'a geldiğini belirtti (Jafarian, 1999, ss. 57-60).

Ona göre, İslam ülkelerinde emperyalistlerin varlığı, bilim ve teknolojiyi aktaracaktı. Batı sisteminin İslam'a aykırı olduğunu biliyordu. Ama bunu İslam kılığında kullanmaya çalıştı. Malekum'a göre, bilim adamları ve mücahitler Bilim Bakanlığı kurallarına uyumalı ve laik ve manevi olmayan eğitim güçlendirilmelidir. Malekum Han, Afgani olarak bilinen Cemaleddin Afgani'yi en değerli adamlardan biri olarak biliyordu ve onu dünyadaki en büyük siyasi figürlerden biri olarak tanıtıyordu. Ona göre Cemaleddin Afgani, ilklerden biriydi ki anavatanına ve tüm İslam ülkelerine hizmet

etmek için siyasi ve sosyal düşüncelerini pervasız dile getiriyordu ve Müslüman uluslara Avrupa sömürgeciliğinin açgözlü hırsları ve hedefleri hakkında bilgi veriyordu ve onun varlığı, o zamanki İranlıların zihninde yeni bir harekete neden oluyordu (Şamim, 1996, s. 182) Seyyid Cemaleddin dünyanın büyük adamlarının çoğu gibi, düşünce genişliği ve yüksek çaba açısından bir ülkeye veya bir ulusa atfedilemez. Seyyid'in asıl amacı tüm uluslar ve İslam ülkeleri arasında tam bir birlik kurmak ve İngiliz sömürgeciliği ve dünyadaki diğer sömürgeci güçlere karşı bir engel oluşturmaktı. Afganistan, İran, Hindistan, Osmanlı Türkiyesi ve Mısır gibi tüm İslam ülkelerini aynı şekilde uyandırmaya çalıştı (Madadpour, 1993, s. 37).

1886'da Avrupa'dan ayrıldıktan sonra, Seyyid Cemaleddin İran'da dört yıl geçirdi. Önce Nasirüddin Şah'ı İngiltere'ye karşı savaşmaya ikna etmeye çalıştı; ancak bunu başaramadığı için muhafazakâr din adamlarına ve reformcu aydınlar yöneldi. Kâfir Batı'ya karşı cihadı savundu ve reformist entelektüellere yanıt olarak reformun, özellikle ülkenin siyasi ve eğitim reformunu emperyalist Batı'ya karşı güçlendireceğini vurguladı. Birçok tutkulu insanın bu konuşmalara katılmaları, Nasirüddin Şah'ı endişelendirdi. Böylece Abdül Azim türbesinde yaşayan Cemaleddin Afgani tutuklandı ve Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi. Cemaleddin Afgani, İngilizleri yok edip ve reformları gerçekleştirememişse, özellikle Darülfünûn akademisyenleri ve mezunları arasında birçok takipçi bulabildi (Abrahamyn, 2000, s. 82).

O andan itibaren, bu cesur adamın ve takipçilerinin çabalarıyla, otoriter hükümet devrildi ve yerini ulusal hükümet aldı. Ancak halkın, yönetimine karşı ayaklanacağından korkan Nasirüddin Şah, Cemaleddin Afgani'nin Cumhuriyetçi olduğu ve cumhuriyetçiliğin yeni dinin eserlerinden biri olduğu ve toplum için Babil dininden çok daha zararlı olduğu fikrini kışkırtmaya çalıştı. Şah, Afgani'nin amacının dini, ayini ve mezhepi kökünden söküp ve İslam dininin temellerini yok etmek olduğunu ekledi (Katoziyan, 2000, s. 43).

Mirza Malekum Han ile çağdaş bir modernist düşünür olan Fath Ali Ahunzade, İran'da kültür ve sosyal yaşamdaki değişime ve toplumun modernizasyonuna inanıyordu. Entelektüel zamanlarda, Müslüman toprakların Batılılaşmasının güçlü bir destekçisiydi ve din karşıtı bir ruha sahipti. Sonunda ateizme döndü (Madadpour, 1993, s.15) Fath Ali, İslam uluslarının modernleşme çabalarının başarısız olmasının sebebini, Avrupa'nın

bilimsel öğelerini ve ilerlemesini teorik ilerleme temelinde tercih etmeleri için olduğuna inanıyordu; oysa Batı kültürünü öğrenerek tercih etmekle mümkündür. Ayrıca “cehaletin ortadan kaldırılmasını ve bilim ve teknolojiye gerekli ilerlemenin yapılmasını istediğini” söylüyordu (Adamit, 1978, s. 275) Ahunzade, yaşamının altmış yılını, ilerlemeyi engelleyen cehalet ve bağınazlığın köklerini kökünden yok ederek geçiren ilk İranlılardan biridir. Tüm vatandaşlarının düşüncelerini bilim ve felsefe ile geliştirmek istiyordu. Bilim ve felsefe bir tür tanıma anlamına geliyordu ve ilerlemeye yol açıyordu. Ayrıca maddi ilerlemenin temelini de Batı felsefi düşüncesinde biliyordu (Madadpour, 1993, ss. 20-21).

Bu nedenle, Arap dilini öğrenmenin zorluğunu, Müslümanların bilim, sanayi ve teknoloji alanında Avrupalıların gerisinde kalmasına neden olan en önemli faktör olarak kabul etti. Bu dilin ilerlemeyi ve gelişmeyi engellediğine ve eğitim ve ilerlemeyi iyileştirmenin mümkün olmadığına inanıyordu. Bu nedenle Arap alfabesinin kusurunu İslam topraklarında yoksulluk, acizlik, entelektüel gerilik ve politik zorbalığın kaynağı olarak görüyordu (Adamit, 1970, s. 74-80) Ahunzade, sosyal durumu değiştirmek için insanların modern bilim ve kültür bilgisine sahip olmalarını diğer her şeye öncelik verirdi. Bilim ve bilgi edinmenin herhangi bir toplumsal değişimin temerrüdü olduğu görüşündeydi (Keşavarzi, 2007, s. 42).

Abdürrahim Talibov, aydınlanma hareketinin tezahürlerinden birisidir; bilgi, bilim ve moderniteyi savunmak için karanlığı, batıl inançları ve cehaleti ortadan kaldırdı ve bilginin ışığını aydınlattı. Mağrip milletlerinin ilerlemesinin temel nedeninin bilim ve sanayi güneşinin Batıdan doğmuş olması ve ayrıca, Batı ulusunun kendisi, işlerinin çıkarları için yasalar çıkarmış ve uygulamıştır, görüşündeydi. (Madadpour, 1993, ss. 103-104).

Talibov, İran'ın geriliğinin üstesinden gelmenin ana yolunun, meşru bir hükümet kurmak olduğunu düşünüyordu. İranlıların kendileri harekete geçmez ve medeniyet ve ilerlemenin ana yolunu bulamazlarsa, İran hükümetinin yok olma yolunda ilerleyeceğini iddia ediyordu (Gazi Moradi, 2005, s. 189) Talibov, İran halkının uyanışı için çok değerli kitaplar yazdı, bunlardan ikisi burada belirtildi: İki bölümden oluşan "Ahmad" kitabında, Talibov, oğlu Ahmed ile konuşuyor, ona basit dilde bilgi öğretiyor ve Avrupa'daki ilerleme ve İranlıların geri kalmışlığı hakkında konuşuyordu. Diğer kitabı

Masalak el-Mukhin'de, Tahran'dan birkaç kişi ile bilimsel bir tura çıkıp ve insanların hayatı ve ülkenin sıkıntıları hakkında görüşlerini konuşuyordu. (Kasravi, 1940, s. 62)

Genel olarak, entelektüel ve düşünürlerin stratejilerini anayasa döneminde, geri kalmışlıktan kurtulmak ve modernleşme ve gelişmeler alanında, toplumun ilerlemesi ve gelişimi için aşağıdaki gibi kategorize edilebilir:

1. Cemaleddin Afgani, siyasi ve eğitim reformlarının ülkeyi emperyalist Batı'ya karşı güçlendireceğine inanıyordu.
2. Gerçek İslam'a dönmek ve ona uyumak ve Batı kâfirlerinin işgaline karşı savunmak; bu strateji Cemaleddin Afgani gibi önde gelen düşünürler tarafından önerilmiştir.
3. Geri kalmışlığı ortadan kaldırmak ve toplumu değiştirmek için ilk çözüm Batılılaşmış olmaktı.
4. Üçüncü hedefleri geleneksel bir toplumdaki modern bir topluma geçmekti, entelektüel ve kültürel gelişmeler için modernite fikri ile donatılmalı ve toplumun geleneklerinin modernite fikri ışığında dönüştürülmesi gerekiyordu.
5. Eski geleneksel sistem değiştirilmelidir ve yeni Batı sistemine geçilmelidir (Kasravi, 1940, s. 63).

1.5.4. İran'da Modernizmin İkinci Dalgası (Organize Modernite)

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda, Avrupa'da modernite ideolojisi içsel bir dönüşüm geçirdi; bu dalga İranlı entelektüelleri ve modernistleri de etkiledi. Bu dalgaya göre, teknokratik düşünce veya sosyal mühendislik, devlet merkezli düşüncenin yeni versiyonlarından biriydi. Bu düşünce, toplumun ekonomik ve sosyal ilişkilerinin, insan iradesine ve bilinçli bilgiye dayalı olarak arzulanan bir şekilde örgütlenebileceğini iddia ediyordu. Öne çıkan teknokratik düşüncenin vurgusu, çağdaş toplumların sosyal sistemindeki insan ilişkilerinin teknik yönü üzerineydi (Hani Nejad, 1998, s. 57).

Bu nedenle, insanların toplumda otoriteye sahip olduğu her yerde, yani çeşitli hükümet türlerinin planlama düzeyinde olsa bile, o topluma karşı bir ayaklanma ve isyan olasılığı vardır. Bu nedenle, kanun veya gelenekten kaynaklandığını iddia eden isyanlar, yerleşik iktidara karşı meydana gelirler. İran örneğinde, bu meşruiyet, toplumun saygın olduğunu düşündüğü sağlam ve uzun soluklu bir haktan kaynaklanmadan önce otoriteye dayanmaktadır (Katoziyan, 2001, ss. 42-43) Modernistler düşüncesindeki değişimin

sebebinin, liberal modernistlerin karşılaştığı engeller olduğu söylenebilir. Bu engellerin en önemlisi, uygulamada siyasi demokrasinin adım adım yerini otoriter modernizme verdiğidir. Devletin geleneksel yönetiminin geri dönmesi, yani bu sefer zorbalık modernliğin kılığında idi (Hani Nejad, 1998, s. 30).

Bu arada, özellikle 1917 Rus Devrimi'nden sonra sosyalist fikirlerin etkisi, İran toplumunun düşünceleri ve siyasi hayatı üzerinde büyük bir etkiye sahipti ve kolektivist ve geleneksel politik düşüncenin gerekçesi olan önemli bir hususa daha az dikkat edilmişti. Yani, anayasanın kurulmasından sonra, merkezi hükümetin gücü daha da zayıfladı; dolayısıyla anayasal muhaliflerin komploları ve sabotajlarıyla, anayasacılar arasındaki iç anlaşmazlıklar, yerel yöneticilerin ve kabile şeflerinin güç arayışı, Birinci Dünya Savaşı ile İran'daki Rus ve İngiliz müdahileleriyle, ülke dağılmaya başladı. Tüm bu faktörlerin sonucu, modernist entelektüellerin İran'daki sivil toplumun gelişmesiyle ilgili genel hayal kırıklığına uğramaları oldu. Ta ki İranlı entelektüellerin çoğu, örgütlü veya otoriter modernizm fikrine eğilimliydi. Bu nedenle, az bilgiye sahip olan tüm İranlıların, ülkelerinin zenginleşmeyeceğinden korktukları söylenmelidir. Kendilerine soruyorlardı: Bu acı verici düşüşün kaynağı nedir? Bu yüzyılın başında reformcular, en büyük suçluluğun halkı cehalet ve müstehcenlik içinde tutmaktan tam olarak yararlanan diktatörlere ait olduğunu söyleyebilirlerdi; fakat yirmi yıllık anayasa ayaklanmasından sonra, aynı şey temiz bir kurum için söylenemez. Artık biliyoruz ki yöneticiler değil, aksine yönetilenler en çok suçu hak ediyor (Hani Nejad, 1998, s. 31).

Bu nedenle, İran'ın ve belki de doğu ülkelerinin çoğunun az gelişmişliğinin nedeni kitleleri arasındaki dağılma olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, entelektüeller arasındaki kamusal hayal kırıklığının yansıması, Anayasa Devrimi'nden sonra İran'da sivil toplumun gelişmesine ve birleşik milliyetçiliği istemek ve modernizmin pozitivist yönlerinin kabulü idi. Bu dönemde ortaya çıkan en önemli konu ulusal birlikti, ki aydınlar yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli inançlarla, ülkenin çöküşünü önlemek için bir araç olarak görüyorlardı. Dergileri Kaveh ve Iranshahr, Berlin'de yayınlanan ve Tahran'da yayınlanan Ayandeh, ulusal birlik ana fikrini ve ilgili alt temalarının gelişiminde etkili oldular (Vahdat, 2004, ss. 125-126).

Taghizade'ye göre, güçlü bir merkezi hükümetin oluşturulması reform ve ilerleme için bir önkoşuldur; çünkü ülkeyi dış baskı ve müdahalelerden kurtarır, yabancı işgalci

güçleri sınır dışı eder, güvenlik sağlar ve kabile reislerinin gücünü azaltır. (Vahdat, 2004, s. 128) Böylece birlik demek; içsel farklılıkların ve aşiret ve kabileciliğin ortadan kaldırılması ve İran'daki farklı etnik gruplar arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Kazımzade Iranshahr, Cemalzade, Mahmud Afşar ve diğerlerinin, parlamentonun kapatılmasından sonra göç eden ve örgütlü modernite ideolojisi dalgasından etkilenen en önemli temsilcilerden oldukları söylenilebilir. Batı'dan dönen bazı öğrencilerle birlikte Tahran'daki İran Derneği'ni kurdular. Başlangıçta dernek, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde öğrenim gören ve Batı'nın düşünce ve medeniyet yolunu iyi bilen gençlere adanmıştı. Entelektüel temellerini oyun oynayarak genişletiyorlardı ve İran milliyetçiliğini, merkezi hükümeti ve Batının modernleşme modelini destekliyorlardı. Amaçları Avrupa medeniyetine uyum sağlamaktı ve bunu acil bir ihtiyaç olarak görüyorlardı (Behnam, 2004, ss. 112-116).

Batı medeniyeti ilerledikçe, İran onların teknolojilerine ve sermayelerine daha bağımlı hale geliyordu ve karşılığında Batıdakiler, İran pazarı ve hammaddelerine daha fazla ilgi duymaya başladılar (Alamdari, 2000, s. 360) Bu nedenle, modernleşme sürecinin başlamasından sonra, askeri hedeflerin eşlik ettiği yöneticiler tarafından, Batı ile daha yakın ve sürekli temas kurma ihtiyacı, dillerini ve teknolojilerini anlama çabalarının hissedildiği söylenebilir. Ayrıca bu akış, askeri genişleme ve sömürgecilik Batı emperyalizmi ile birlikteydi ve bu mevcut yapılarına her geçen gün daha fazla meydan okuyordu ve bazen onları çökmeye maruz bırakıyordu (Amoli, 2011, s. 229) Ancak modernistler, ulusal birliğin yalnızca İran'ın siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumakla ilgili olmadığını; daha ziyade, Farsça dilinin popülerleşmesi ve kıyafet ve gelenek bakımından yerel farklılıkların ortadan kaldırılması, kabile reislerinin bölücü kuralının ortadan kaldırılması ve farklı etnik ve kabile gruplarının uyumlaştırılması olduğunu düşünüyorlardı (Vahdat, 2003, s. 128).

Bu modernistler grubu, güçlü bir hükümetin kurulmasını, ülkenin ilerlemesinin nedeni olarak ve İran'ın modernleşmesinin, Avrupa medeniyetinin kabulüne ve tanıtımına bağlı olarak görüyorlardı. Bu nedenle, liberal modernistlerin, örgütlü modernistlerden çok farklı olduğu söylenilebilir. Liberal modernistlerin amacı demokrasi, bireysel özgürlükler, zulme karşı çıkmak ve yeni değerlerin geleneksel değerlerle değiştirilmesiydi. Fakat örgütlü modernistlerin amacı, barış ve huzuru bulmak ve ulusal eylemlerin temel planlarına yol açmak için, bireysel özgürlüğü sınırlamak, merkezi

hükümeti güçlendirmek için bir araç sağlamak ve ülkede güçlü bir güvenlik oluşturmakta (Behnam, 2004, s. 112).

1.6. Nasiri Döneminin Başından Sonuna Kadar Başarısızlığa, Modernleşmeye ve Değişime Neden Olan Faktörler

İran toplumunun geri kalmışlığı olgusu geçmişte doğduğundan, mevcut yaklaşımların gelişiminde onu izlemek gerekir. Örneğin, mevcut dini ve kültürel çarpıtmalar, rasyonel bilimsel çatışmaların ortaya çıkmasının nedenleri, iç anlaşmazlıklar ve zamanın yöneticilerinin zulmü, İran'ın geri kalmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın sonuna kadar İran toplumunun yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır; ancak Kaçarlar döneminde modernleşme ve reformlar, birkaç dönem içinde yapıldı. Ancak modernleşme engellerle yüzleşmesinin ve ajanların, düşünürlerin hedeflerinin karşılanmamasının nedenleri vardır, bunlar:

1. *Hükümet zulmü*; Aslında, Kaçar sistemi İran'da başarısızlığa neden olan ve değişiklikleri önleyen önemli faktörlerden biriydi. Yenilik ve reform otoriter gücü azaltıyordu; bu nedenle, güçlerini kaybetmek istemeyen otoriter Kaçar kralları, modernistlerin faaliyetlerine devam etmelerini engellediler ve onları çeşitli bahanelerle işten çıkartıyorlardı veya görevden alıyorlardı (Alamdari, 2000, s.19; Keşavarzi, 2007, s. 46).

2. *Az farkındalık*; Bazı yazarlar, Kaçar döneminde farkındalık ve entelektüel olgunluğun ve halkın siyasi ve kültürel gelişiminin eksikliğini modernizasyon ve değişim programının başarısızlığının nedenleri olduğunu düşünüyorlardı. Sonuç olarak, insanlar gerekli bilgiye ve siyasi istihbarata sahip olmadıkları için, yenilik ve reforma karşı olan unsurlar tarafından kolayca manipüle ediliyorlardı ve İslam'a karşı olmaları ya da Avrupa'ya olan bağlılıkları adına değişim ajanlarına karşı çıkıyorlardı ve yenileme sürecine ara veriyorlardı (Keşavarzi, 2007, s. 47).

Rus ve İngiliz sömürge bilinci politikası; ekonomik, politik ve kültürel alanlarda ilerlemeyi ve gelişmeyi engelleyen faktörlerden biriydi. İran'da gerçekleşen reformları kendi çıkarlarına aykırı olarak görüyorlardı ve mümkün olan her şekilde reformların ve yeniliklerin büyümesini önlemeye çalışıyorlardı (Alamdari, 2000, s. 34)

3. *Toplumun Gerici Ögelerinin Muhalefeti ve Sabotajı*; Aslında eylemler, yenilikler ve sosyal değişimler genellikle toplumdaki muhafazakâr ve gerici hiziplerin çıkarlarını ve gücünü tehlikeye atıyordu (Keşavarzi, 2007, s. 47)

4. *Olguların ve Olayların Tek Bir Faktör Olarak İşlev Görmemesi*; Toplumu oluşturan faktörlerin her biri, ekonomik, savaş, din, siyaset, ideoloji ve liderlik gibi, yapılar ya da hepsi birlikte, belirli bir tarihsel durumda, toplumun başarısızlığında önemli faktörler olarak hareket edebilirler (Alamdâr, 2000, s. 44)

1.6.1. Anayasa Döneminde Sosyal ve Ekonomik Değişiklikler

İran'da anayasal hükümetin kurulması ile Rıza Şah'ın iktidara gelmesi arasında meydana gelen bazı sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin incelenmesi, bu bölümde kısaca açıklayacağımız konulardan biridir. Anayasacıların ve modernist aydınların sosyal, kültürel, politik değişim ve toplumdaki gerekliliği açısından hedeflerini daha önce değerlendirdiğimiz için bu bölümde amaçlarının bu dönemde toplumda karşılanıp karşılanmadığı ve onların sonuçlarının ne olduğunu bilmemiz gerekir.

Meşrutiyetçi düşünce, çeşitli politik, entelektüel, sosyal ve ekonomik eylemlerin ve tepkilerin sonucuydu. 19. yüzyılın başlarından itibaren İranlıların etkileşimleri ve yurt dışına seyahatleri çeşitli siyasi, ticari ve kültürel biçimlerde yoğunlaştı (Ajand, 1994, s. 41) Bir sonraki aşamada, Batı ile iletişim, özellikle yeni eğitim kurumları aracılığıyla entelektüel ve ideolojik temas, yeni kavramların ve fikirlerin, yeni trendlerin ve yeni işlerin yayılmasına zemin hazırladı. Daha sonra, orta sınıf “entelektüel sınıf” adı verilen yeni meslekler meydana getirdi (Abrahamian, 2000, s. 66) Öte yandan, Batılıların siyasi ajanları, iş temsilcileri, çeşitli ticari şirketlerin brokerleri, turistler ve dini delegasyonlar başlığı altında İran'a seyahati gittikçe yaygınlaştı. Bu gezilerde entelektüel ve kültürel ticaret de gerçekleşti. Batılılar yavaş yavaş İran toplumuna davranışlarını, düşüncelerini, kültürlerini ve yaşam tarzlarını tanıdılar. Yurtdışındaki İranlılarda farklı bir şekilde, İran toplumu üzerinde aynı etkiyi koymaya devam ettiler (Ajand, 1994, s. 42).

Yani bilinmelidir ki, modernist anayasacıların iki ana hedefi vardı: hukukun üstünlüğü ve modernleşme geçiğidir. Yasanın yürürlüğe girdiği zaman modernleşmenin zor olmayacağına inanıyorlardı. Modernist anayasacılar kuşkusuz endüstrinin, eğitimin, sağlık hizmetlerinin, şehirlerin, yolların ve benzerlerinin modernizasyonu için çağrıda bulundular, ancak ilk etapta eğitim alanında modernizasyon gerçekleştirildi. Anayasa

döneminden önce, eğitimde modernleşme gerçekleşmişti ve Anayasa döneminde daha yüksek adımlar atıldı ve eğitimdeki ilerleme daha da hızlıydı. Yeni erkek okullarının sayısı arttı ve kız okulları ortaya çıktı ve özellikle tıp, hukuk ve siyaset biliminde yükseköğrenim gelişti (Katoziyan, 2001, s. 441) O andan itibaren devlet okulları otoriter azınlıkların tekelinden kurtuldu ve birçok İranlı'da yeni okullar kurma fikri ortaya çıktı. Böylece Anayasa Devrimi'nden sonra İran'ın birçok yeni okulu vardı. Bu okulların planlanması, daha çok Batı eğitiminin planlaması üzerinedir. Daha sonra bu okullar Rıza Şah rejimi sırasında yeniden düzenlenmiş ve bütünleştirilmiştir (Ajand, 1994, s. 46).

Büyük şehirlere ek olarak, küçük kasabalarda bile okullar kuruldu. İnsanlar eğitim konusunda o kadar iyimserdiler ki kendi paralarıyla bile öğrencilerin geliş gidiş ve okul öğretmenlerinin aylık maaşlarını sağlıyorlardı. Hatta buna ek olarak, varlıklılar, akademisyenler ve diğerlerinden aylık ödemeler alıyorlardı. Burada eğitim ve öğretimin geliştirilmesinde diğer insanlardan önde olan iki kişi bulunmaktadır; Hacı Şeyh Ali Ekber Ahrabi ve Hacı Muhammed Bala'dır. Ancak yazarların görüşüne göre, anayasal hükümette ve İran kültürü tarihinde, değişimin seyri ve eğitimdeki değişiklikler çok sınırlı değildi. Bunun nedeni, dindar insanların hükümetteki aşırı etkisiydi. Onlar anayasacılar ve İran toplumu önünde büyük bir engel oluşturdular (Nafisi, 1966, ss. 49-95; Kasravi, 1940, s. 367).

Anayasadan sonra İran'da gerçekleşen ve toplumun sosyal ve kültürel sistemi üzerinde birçok etkisi olan diğer reformlar arasında: Mahkemeler de dâhil olmak üzere yeni bir idari organ oluşturulması ve askeri, adli ve sivil işler için mevzuat oluşturulması vardı. Ayrıca, eylemlerinden bir diğeri, yeni endüstrilere özel yatırımların başlamasıydı. Birçok bilim adamı, Anayasa Devrimi'nden sonraki kaosu, değişikliklerin, özellikle de toplumun alt sınıfların sosyal ve sınıfsal durumu üzerinde derin ve temel bir etkiye sahip olmasına izin vermediğine inanıyordu. Bazıları, anayasacılık liderlerinin başarıya ulaştıktan sonra; Anayasacılığın kaderini, zamana ve yükselişe teslim ettiklerini ve açıkça değişikliklere ve dönüşümlere neden olacağını düşündüklerine inanıyorlardı. Bu zihniyet ve devrimin liderleri arasındaki anlaşmazlıklar sonucunda, hükümetin kaderi, otoriter bir rejimin kurulmasında çıkarlarını görenlerin eline geçti (Keşavarzi, 2007, s. 48).

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, İran'daki durum, kargaşa ve güvensizlik içindeydi. O zaman, genç Ahmed Şah iktidardaydı ve deneyimsiz bir gençti. O zaman, yönetim organı sadece Tahran'ı ve birkaç büyük şehri yönetiyordu. Bu merkezlerin dışında ve özellikle sınırlarda, merkezi hükümetin bir etkisi yoktu. Aslında, ülke aşiret reisleri- beyleri tarafından yönetiliyordu. Bu, İran'ın bu dönemde sadece Tahran olduğu anlamına geliyordu. İran'ın her parçası başka birisine aitti. Merkezi hükümet iflas ettiğinde geliri dahi yoktu. Bu yüzden, bazı çalışanlarının maaşlarını saman, fasulye, tuğla ve ahşap şeklinde ödüyordu. Ayrıca, insanlık dışı bir sistem ülkeyehâkimdi. Köylerin yüzde doksanı köylülerin kontrolü altındaydı, ayrıca ülke nüfusunun yüzde doksanına sahiplerdi. Anayasa Devrimi'nden yıllar geçmesine rağmen, köylü hala en temel insani ve sosyal haklardan mahrumdu. (Amini Yazdi, 2004, s. 8).

İkinci Dünya Savaşı sonrası, İran'daki talihsiz siyasi durumun sonuçlarından biri, Ceza Komitesi'nin yükselişiydi. Bu örgütün liderleri, ülke siyasetçilerinin suikastını, İran'ı kurtarmanın tek yolu olarak görüyorlardı. Ama yavaş yavaş hedeflerinden uzaklaştılar. Komite üyeleri, Asr-ıCedid gazetesinin yöneticisi, Metin al-Saltanah Saghafi ve etkili, güçlü bir müctehidlerden olan Mirza Hasan müctehid gibi siyasi figürlere suikast düzenlediler. Sonunda, bu grup Vasıgh al-Davla başbakanlığı sırasında, tutuklandı ve yargılandı (Najmi, 1991, ss. 154-156).

1.7. Amanullah Han'ın Afganistan'da İktidara Gelmesi

Emir Amanullah Han, 2 Haziran 1892'de Kabil eyaletindeki Pagman şehrinde doğdu. Emir Habibullah Han'ın oğlu ve Emir Abdurrahman Han'ın torunuydu. Annesi Server Sultan Aliabigam'dı. Server Sultan, Emir Habibullah Han'ın sarayının ilk kraliçesi ve aynı zamanda Emir'in güzel ve sevgili eşi idi. Diğer haremin kadınları arasında, kibirli, etkili, uyanıktı ve önemli bir etkisi vardı. Emir Amanullah Han orta boylu, nüfuz eden gözler, kara kaşlar, nispeten yuvarlak yüz, kısa çene, dengeli ve sağlıklı vücudu ve gönül etkileyici bir şahsiyeti" (Habib, 1989, s. 2).

Her zaman neşeliydi ve insanlara iyi ve nezaketle davranıyordu. Basit kıyafetler, genellikle uzun bir ceket ve dar yakalı gömlek giyiyordu. Yalnız ve korunmasız olarak, şehri ve hatta güvenli olmayan yolları dolaşırđı. Esnaf, okul öğrencileri, düşük rütbeli çalışanlar ve muhtaçlarla; sokaklarda, pazarlarda ve okullarda doğrudan temas halindeydi. İnsanlarla nazıkçe konuşurdu ve konuşmalarını dikkatle dinlerdi. Şarap içip

sarhoş olmazdı ve kadınlarla işi olmazdı. Çalışmak için çok enerjisi vardı ve gece yarısına kadar devlet işlerini yapıyordu Amanullah Han, eşsiz bir nimetler ve yüksek bir yaşam standardı ile büyüdü. İlkokul eğitimini kraliyet sarayında geçirdi; ancak askeri eğitimini, Şehzadelerin özel Okulu'nda tamamladı. Bu eğitim kursu sırasında “Mahmud Sami” adında özel bir öğretmeni vardı (Riani, 2010, s. 23; Pamir, 2003, s. 4).

On iki yaşındayken Amanullah Han'a "Ayn al-Dawlah" (Devletin Gözü) lakabı verildi. (Riani, 2010, s. 23) On altı yaşında evlendi; ancak ilk evlenmesi annesinin isteğiyle oldu ve bir süre sonra ilk eşinden ayrıldı. On sekiz yaşında annesinin isteği üzerine yeniden evlendi ve ikinci karısı doğum yaparken öldü. 1913'da üçüncü kez, yirmi bir yaşındayken, kendi iradesi ve seçimi ile Mahmud Tarzi'nin kızı “Kraliçe Süreyya” ile evlendi. Emir Habibullah Han'ın saltanatı başında, Süreyya aile üyeleriyle birlikte Şam'dan döndü. Güzel ve iyi eğitilmiş biri idi. Saray ve kralın yararları için gerekli niteliklere sahipti; daha sonra, genç ve çalışkan kocasıyla omuz omuza, özellikle Afgan kadınlarının zihinlerini aydınlatmak alanında aktif bir rol oynadı (Pamir, 2003, s. 41; Gürsoy, 2011, s. 38)

Emir, Afganistan tarihinde çok eleştirilen tek kraldır. Lehte ve aleyhte yazan yazarlar arasında, özellikleri konusunda çok fazla anlaşmazlık vardır. Ancak modernleşmesinin ve faaliyetlerinin muhalifleri her zaman daha fazla olmuştur. Bu durumun tek nedeni, Emir'in kendinden öncekiler gibi, monarşinin İktidarını devirmek için tüm çabalarını harcamaması, ancak iktidarı koruma çemberinden ayrılması ve bağımsızlık, ülkenin gelişimi, bilim ve teknolojinin büyümesi, kültürün gelişimi ve insanlar ve ülke için sivil refahın sağlanması gibi harika şeyler yaptı (Habib, 1989, s. 56).

Afganistan'ın çağdaş tarihinde, krallar, şehzadeler, Emirler, başkanlar ve sol ve sağ grupların liderleri arasında “Ahmed Şah Ebdali”den sonra, hiç kimse Amanullah Han'ın vatanseverlik, halkçılık, ülkenin özgürlüğü ve gururu sevgisi ve yabancıların işlerindeki etkisine muhalefet, açısından konumuna ve haysiyetine sahip değildi. Ülkenin geri dönüşünü ve bağımsızlığını anma sürecinde, Amanullah Han'ın adı ayrılmaz bir şekilde bağımsızlığa bağlandı. Ülkenin bağımsızlığını hatırlayan ve aynı zamanda bağımsızlığın sembolü, vatansever lideri Amanullah Han'ın anısını hatırlamayan Afgan bulunamaz. Açık görüşlü, bilgili, alçakgönüllü, samimi ve halkçı bir adamdı ve ülkesinin sevgisine ve bağımsızlığına ve yükselişine çok bağlıydı.

İktidara gelmeden önce bile, davranışları ve eylemleri insanlar, entelektüeller ve devrimciler arasında popülerdi ve herkes onu severdi (Sitani, 2004, ss. 82-83).

Sonuç olarak, Amanullah Han, bazılarının gözünde ilerici ve reformist olarak ortaya çıktı. Öyle ki, İngiltere'ye karşı direnişleri ve zaferleri göz önüne alındığında, çok sayıda Asyalı Müslüman onu Müslüman dünyasının en büyük kralı ve din adamlarının gücünün özü olarak tanıyorlardı

Bu Afgan hükümdarı o devirde, Hindistan Müslümanlarının son umuduydu ve diğer ülkeler için umut kaynağıydı (Sahebzade, 1998, s. 133) Hintli Müslümanlar Emir'in kişiliğini ve özelliklerini tanımlıyorlardı ve buna ek olarak Emir'in başka iyi nitelikleri de vardı. Peykar Pamir adlı bir tarihçi, Emir'in özellikleri hakkında yorum yaptı ve Emir Amanullah Han'ın ulusal dilini tercih ettiğini ve hızlı bir şekilde konuşarak diğer tarafı etkilediğini yazıyordu. Akıcı Türkçe konuşuyordu, Farsça şiir yazardı, bisiklete binerdi, araba kullanmayı biliyordu ve yetenekliydi. Ayrıca bir tüfeğin nasıl kullanılacağını da biliyordu ve usta bir at binicisiydi. Minberi üzerindeki vaazları insanları ağlatacak şekilde okurdu. Emir tenis oynama konusunda iyiydi ve piyano çalardı. Ulemaya iyi davranırdı ve hatta cemaatin imamı olmayı severdi ve minberdeki vaazları okurdu. Kralın vaazı okuması gerektiğini ve vaazlarında halkı birlik ve dayanışmaya teşvik etmesi gerektiğini söylerdi. Namazının sonunda Allah'tan dünyadaki tüm Müslümanları birleştirmesini isterdi (Pamir, 2003, s. 44).

Amanullah Han vatansever, aktif ve halkının özgürlüğünü isteyen bir adamdı. Birçok ruhsal nimete sahipti. Şah cesur ve ileri görüşlü bir kişiydi ve en büyük kaygısı Müslümanların birleşmesiydi. Şeriat ve dini konular hakkında yeterli bilgiye sahipti; çünkü babasının kraliyet sarayında, din bilimler, kalifiye üstadlar tarafından şehzadelere öğretiliyordu. Amanullah Han ulema ile dini tartışmalara ve meselelere katılıyordu ve geniş bir düşünce ve fikir yelpazesi ile başkalarıyla tartışırdı ve onları ikna ederdi. Amanullah Han, karar verme konusunda güçlü bir iradeye sahipti ve kararın uygulanmasında katkıda bulunuyordu, böylece iki dönem otoriter yönetimin ardından, ülkesinin yeni bir modernleşme yoluna girmesini istiyordu. Bu şekilde, hayatını gece gündüz insanlara çalışmak ve hizmet etmek için, adayabileceği bir liderlik talep etti. Öyle ki, tüm kaygılarına rağmen okuryazarlık sınıflarından birinde öğretimi devraldı (Vali, 2008, s. 123).

Amanullah Han, otuz yaşında, güçlü ve sağlıklı, orta boylu, siyah saçlı ve siyah gözlü, ilginç ve popüler bir kişiliğe sahip, sınırlarını ve hareketlerini yöneten, sabah sekizden gece yarısına kadar çok çalışan, yemek ve araba yarışlarına katılan ve ibadetlerini yapan bir gençti. Aklı açık ve önyargısızdı, sosyal ve siyasal meselelerde önemli bilgisi vardı. Afganlığından gurur duyuyordu ve kendisini devletin bir üyesi olarak görüyordu ve kamuoyunda Afganistan'da ikamet ettiğini söylemekten kaçınmazdı. Resmi toplantılarda demokratik davranıyordu ve her seferinde ilan ediyordu. Ne zaman çoğunluğun görüşü, diyelim ki "Bolşevizm Afganistan'ın yararınadır" derlerse, kişisel olarak Afganistan'ı geliştirmek için Bolşevizm çerçevesinde hizmet vermeye istekli olacak şekilde davranırdı. Kabil'in çamurlu ve yıpranmış duvarlarını görmek Amanullah Han'ı büyük ölçüde etkiledi ve böylece, bahçelerin etrafındaki duvarların yıkılmasını emretti. Bu nedenle halkın eğlenmesi için "Pagman"da güzel ve hoş bir bahçe inşa etti. Öğrenci okullarına yaptığı ziyaretlerin birinde, hükümet karşıtı devrim sırasında hapsedilen öğrencilerin serbest bırakılmasını emretti (Pamir, 2003, s. 42).

Önceki krallardan biri olan Amanullah Han'ın dedesi "Abdurrahman Han", gücünü artırmak ve güçlü bir merkezi hükümet kurmak için muhalefeti bastırdı ve Khawanin, aşiret liderleri ve sosyal etkisi olan insanları ve din adamları da dâhil olmak üzere güçlerini zayıflatmaya çalıştı. Ağır bir vergi uyguladı ve insanlara baskı yaptı. Özellikle, Hazara halkına ciddi şekilde işkence yaptı ve sadece katliamlar değil, acımasız cinayetler ve tecavüzler gerçekleştirmekle kalmadı, aynı zamanda Kabil, Kandahar ve Hindistan pazarlarında Hazara kadınlarını, kızlarını ve erkek çocuklarını köle ve hizmetçi olarak sattı. Çeşitli şekillerde baskı ve işkence, sonunda insanları altüst etti ve ona karşı isyanlar olmuştu, ancak bu baskılar, o ölene kadar devam etmişti (Mesbahzade, 2009, ss. 77-79).

Bu zalim kraldan, en büyük oğlu, zamanının ihtiyaçlarına göre, sarayı yenilemeye başladı ve diğer bazı konularda reformlar başlattı. Mesela: Habibiye Okulu'nu kurmaya çalışmak ve Siraj Ahbar dergisini yayınlamak gibi. Ayrıca zamanında, Almanlar da dâhil olmak üzere bir dizi Avrupalı mühendisin varlığı, insanları, özellikle saray aydınlarının, modernleştirmek, bağımsızlık kazanmak ve zulme karşı çıkmak istemelerine neden oldu. Aynı zamanda, ilerici düşünce ile hizipler ve değişim ve ilerleme karşıtı kategorileri, yani gerici, Emir'in sarayında bir tür düşünce sürtüşmesi meydana getirip bir çekirdek kadro kurdular. Öyle ki, Anayasa olarak bilinen

reformist grup, mücadeleyi "Ulusal Gizli Toplum" şeklinde başlattı; ama Emir'in şiddetli darbesiyle yüzleşti ve yok edildi (Vali, 2008, s. 60)Görünen hareketler ve eylemler uzun sürmedi, azaldı, eğlenceye dönüştü. Genel olarak, Habibullah Han'ın saltanatı görünüşte sakindi. Fakat zaman zaman, tarihsel-toplumsal hareketinin dönüşümü Afgan toplumundaydı.

Habibullah Han döneminde saray mutlak bir şekilde sahipti; böyle ki Kral her işte usta ve sorunsuzdu. Kralın kardeşi, "Serdar Nasrullah Han Nayeb al-Dawleh" ve kralın Çocukları Şehzade İnyetullah Muin al-Dawleh, Şehzade Amanullah Ayn al-Dawleh, Şehzade Hayatullah Han Azud al-Dawleh, Aminullah Han Sardar Modafe, Muhammed Ömer Han Serdar Sanaye, Şehzade Amanullah Han'ın annesi "Siraj al-Khawatin" ve Şehzade Asadullah Han'ın annesi "Olya Jenab", Kraliyet Konseyi'nde, adaletin destekçisiydiler. Bu insanlar, tanınmış yargıçlar ve din adamları ile birlikte onlarca çocuk kölesi ve yüzlerce güzel hizmetçi ile lüks ve yüksek tüketim sarayı oluşturmuşlardı. Emir Habibullah Han'ın sarayı çok masraflıydı. Bu saray bütçesi tarafından finanse edilmesine rağmen, esas olarak kuzeydeki ve Hazaracat'ı orta bölgelerindeki düşük gelirli ailelerden alıyordu ve bu miktar, acımasız ve otoriter yöneticiler tarafından toplanırdı ve kraliyet kalesine transfer edilirdi. Aristokrasiler, serdarlar ve saray mensuplarının hepsi emek olmadan ücretlerini alıyorlardı ve maaşları genellikle yıllık olarak kraliyet kalesi adına yerel yönetimler tarafından ödeniyordu. Hazinesinin anahtarı Emir'in elindeydi ve hiçbir kimseye karşı sorumlu değildi (Pamir, 2003, s. 22).

Sonuç olarak, Habibullah Han'ın kraliyet sarayı veya büyük tapınağı, Emir için büyük bir problemdi. Çünkü Emir çok moderndi ve her zaman Saraylıların kıyafetlerini, güzelliklerini ve süslerini düşündürdü. Bu şeyler, Emir'i o kadar çok meşgul etmişti ki, sonunda ülkenin işleriyle daha az ilgileniyordu. Bu konular sarayda tartışmalara neden oldu. Diğer şeylerin yanı sıra, Server Sultan, Majesteleri lakaplı olarak ve kraliçe olarak kabul edilen, Şah Ağası ailesinden ve Amanullah Han ve Obaidullah Han'ın annesi, bu konuda Emir'e karşı çıktılar. Örneğin, hizmetçiler konusunda ve bunlarla uğraşırken, "Kırk sütun" bahçesinde, Emir ve kraliçe arasında keskin bir anlaşmazlık oldu; Emir, kraliçeyi boşamaya ve Amanullah'ı sıkı denetim altına almaya karar verdi. Habibullah Han'ın kardeşi, Azud al-Dawleh Han'ın arabuluculuğu ile boşanma sorunu ortadan kalktı; ancak majesteleri buna kızdı ve kırgındı (Tanin, 2005, s. 31) Sıradan insanlar

rahatsız oldular, medeni, hukuki veya ticari yasalar yoktu. Esaret, işkence ve hapis cezası yaygındı ve dış ilişkilerin siyasi yetkilerinin anahtarı Emir'in elinde değildi. Belki İngiliz sömürge gücü alanındaydı, böylece genel olarak Afgan halkı ve özellikle özgürlük savaşçıları bundan utanıyorlardı, ancak Emir ve saray üyeleri hâlâlüks eğlencelerle meşguldüler (Pamir, 2003, s. 24).

Emir hiçbir şekilde, bağımsızlık kazanmak, iç baskı ve zulmü sona erdirmek olan Afgan halkının temel taleplerini karşılamadı. Öte yandan, hükümet çalışanları rüşvet piyasasını daha da genişlettiler ve halkı kızdırdılar. Bu arada sarayın içinde siyasi bölünmeler ve “Mahmud Tarzi” ve “Serdar Nadir Han” gibi unsurlar arasında farklı eğilimler vardı ve bunların hepsi sarayda düzensizliğe yol açtı. Aynı zamanda, Habibullah Han'ın yönetiminin sonunda, birinci Dünya Savaşı başladı. Almanya ve Türkiye'den ortak bir siyasi heyet, Alman İmparatorluğu'ndan “II. Wilhelm” ve Osmanlı Devleti'nden “Muhammed Reşad Khames”, Afganistan'ı İngiltere'ye karşı savaşa katılmaya ikna etmesi için mektuplarla Afganistan'a geldiler; ancak saray üyeleri ve Habibullah'ın çevresi, Türk ve Alman heyetlerinin talepleri ve Afganistan'ın savaşa katılımı konusunda iki gruba ayrıldılar. Savaş destekçisi grup, Mahmud Tarzi, Abdülhadi Dawi, Nasrullah Han'ın yardımcısı ve Habibullah Han'ın kardeşi gibi liberalleri içeriyordu. İngilizlerle savaşı desteklemeyen grupta Habibullah Han'a en yakın olan Nadir Han ve kardeşleri vardı. İngiltere ile savaşın muhaliflerinden Habibullah Han, 1916'da bir süredir Afganistan'da bulunan Türk ve Alman heyetlerine olumsuz yanıt verdi ve Afganistan'ın savaştaki tarafsızlığını ilan etti (Mesbahzade, 2009, s. 84).

O zaman entelektüeller, Rus-Japon savaşı, İran kraliyet mahkemesindeki bazı gelişmeler, Osmanlı Türk politikaları ve nihayetinde Rusya 1917 Ekim Devrimi dâhil olmak üzere olayları ve dünyadaki değişiklikleri incelemekle meşguldüler. Çeşitli ülkelerdeki değişimler hakkında bir fikir edindiler. Değişime olan ilginin iki gerekli ve kilit değişiklikle ortaya çıkması doğaldı: biri ülkenin bağımsızlığının çözülmesi, diğeri ise yöneticilerin zorbalığının sona ermesiydi. Yeni düşüncenin ortaya çıkmasıyla birlikte, İngilizlerin Afganistan'ı diğer ülkelerden uzak tutma politikası aşamalı olarak kaldırılıyordu. Sonraki gelişmeler, İngiltere'nin Afganistan'ı tecrit etmek ve emirlerin güçlerini sınırlamak amacıyla, sömürgeci çıkarlarını korumak için kesin önlemler aldığını gösterdi. Bu değerlendirme, Birinci Dünya Savaşı ve Afganistan'ın Türkiye ve Almanya'ya olan uzaklığı sırasında daha açık hale geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın

başlangıcında, İngiliz karşıtı provokasyonlar, Emir Habibullah Han'ın Sarayı'na kadar yayılmıştı (Vali, 2008, s. 62).

Savaş savunucuları liberaller, onunla aynı fikirde olan ve babasının eylemlerine karşı çıkan Ayn al-Dawleh Amanullah Han'ı teşvik ettiler ve onun etrafında toplandılar. "Gizli Saray Partisi"ni kurdular. Gizli Saray Partisi'nin kurulmasından sonra, Amanullah Han gizlice ordu subaylarıyla dostane ilişkiler kurdu. Ayrıca kardeşi Emir Habibullah Han'dan memnun olmayan, amcası Nasrullah Han'ı Saray Partisine tanıttı ve onu partinin görünür ve aşamalı lideri yaptı. Aynı Saray Partisi daha sonra Amanullah Han'ın iktidara gelmesinde çok etkili oldu (Mesbahzade, 2009, s. 85).

Hareket sarayının üyeleri, özellikle Sardar Nasrullah Han'ın koruması altında, Emir'e yakınlığı kullanarak ve gizlilik ve özel hükümet etkisine dayanarak kendilerini birkaç yıl daha Emir'in ısırığından koruyabildiler. Emir'in inatçılığına bağlı olarak, bir grup saray anayasası, Emir'in ömrünü bir darbe veya siyasi suikast yoluyla gizlice suikast yapmaya ve bağımsızlığa kavuşmaya ve ülkenin çeşitli alanlarında gerekli reformları yapmaya karar verdiler. 25 Haziran 1918 gecesinde, Emir Habibullah Han'ın doğum gününde Kabil'in "Shoor Çarşı" semtinde "Abdurrahman Ludin", Emir'e suikast düzenledi ve Emir'i vurdu; fakat Emir hayatta kaldı. Soruşturmanın ardından Mostofi al-Memalik, majesteleri "Sirac al-Khawatin" ve oğlu Şehzade Amanullah Han'ı bu suikast girişiminin kışkırtıcıları olarak tanıttı ve Emir'i bilgilendirdi. Emir de onlara kızdı ve daha önce de belirttiğimiz gibi Majestelerinden boşanmak ve Amanullah Han'ı hapsedmek istedi; ancak Nasrullah Han'ın müdahalesinin bir sonucu olarak, bu karar engellendi (Pamir, 2003, s. 3031).

Saray üyelerinin müdahalelerine ve itirazlarına ek olarak, halk, Afganistan'ı sömürgecilerin, yani İngilizlerin elinden kurtarmak için çabalıyordu. Bununla birlikte, Emir Habibullah Han, halkın dini duygularını ve din bilginlerinin fetvalarını kullanarak, "kralın emrine itaat etme" üzerine incelemeler yayınladı ve bunları Afganistan'daki tüm camilerde ve askeri kamplarda yayınladı. Bu şekilde Emir, Afganistan'ın içlerindeki ve sınırdakileri, İslam Kralı'nın emirlerine itaat etmek adına, İngiltere'ye karşı savaşmalarını ve cihat etmelerini engellemek istiyordu (Mihriban, 1989, s. 34).

Bu nedenle, entelektüeller ve bağımsızlık ve özgürlük arayışı taraftarları bir darbe planladılar: İlk olarak, polis Celalabad eyaletinde, Habibullah Han'ı yok edecekti ve

onun yerine “Naip al-Saltaneh” Nasrullah Han, Habibullah Han'ın kardeşi geçecekti. Naip al-Saltaneh daha sonra bağımsızlık kazanmaya ve işlerinde reform yapmaya çalıştı. İngilizlerden nefret eden ve kardeşinin yönetiminden memnun olmayan Naip al-Saltaneh, bu kararı kabul etti; böylece, gizli toplumun on ya da on iki diğer üyesi ile birlikte, Kur'an-ı Kerim'in üzerine bir antlaşma yazıp ve imzaladılar ve Naip al-Saltaneh'e teslim ettiler. Ama Naip al-Saltaneh, planı kabul etmesine rağmen bundan kaçındı. Ancak Amanullah Han liderliğindeki Saray Gizli Partisi durmadı ve 1919'da başka bir darbe hazırlandı (Mesbahzade, 2009, s. 88).

Her zaman olduğu gibi, Emir Habibullah Han her kış eğlenmek ve geyik avlamak için Celalabad eyaletine giderdi. 1919'da Celalabad eyaletinden Lokman eyaletine gitti (Paktyar, 1989, s. 14) Lokman'ın "Kaleh Goş" alanında çadır kurdu. Çadırın girişinde çocuk kölesi olarak Emir Muhammed Han ve çadırın dışında hizmetçi memur olarak Şah Ali Rıza vardı. 1919 yılında sabahın üçünde, silahlı bir adam Emir'in dinlenme çadırına girdi ve kral sessizce uyurken tüfeğini Emir'in sol kulağına sakın bir şekilde yerleştirdi ve ateş etti, sonra geldiği yerden çabukça kaçtı. Kurşun Emir'in alnının sağ tarafından çıktı. Silah sesiyle, çocuk kölesi uyandı ve kral öldürülmüşken, kralın hala uykuda olduğunu zannederken onun öldürüldüğünü uzaktan gördü; bu yüzden emin olup ve geri döndü. Böylece Habibullah Han 18 yıl hüküm sürdükten sonra, suikaste kurban gitti (Mesbahzade, 2009, s. 89).

Emir'in suikastinden sonra, uzun süredir dışişleri bakanı olarak görev yapan Sultan Ahmed Han, Emir'in suikastinden sonra saray üyelerinin, kendisinin katıldığı Celalabad'daki kraliyet bahçesinde toplandıklarını söyler. Toplantıda Naip al-Saltaneh, Habibullah Han'ın kardeşi ve İneyetullah Han, Muin Al-Saltaneh da vardı. Bu mecliste, İslami karara göre, kralın gömülmesinden önce, halefinin seçilmesi gerektiğine karar verildi. Sultan Ahmed belirtti ki, ben ve diğer eğitimli gençler İneyetullah Han'ı seçmek istiyorduk; çünkü o bilgili ve mükemmel teorileri olan bir bakandır. Ancak İçişleri Bakanı Ali Ahmed Han, Serdar Nasrullah Han'a sadakat sözü verdi ve ardından diğer milletvekilleri Naip al-Saltaneh, Nasrullah Han'a sadakat sözü verdiler. Sonuç olarak Nasrullah Han Afganistan'ın kralı olarak kabul edildi (Arghandavi, 1998, ss. 6-7).

Habibullah Han suikaste uğradığında, Amanullah Han Kabil monarşisini temsil ediyordu ve Amanullah Han, Saray Gizli Partisi'nin önceden planladığı önlemlerle ve aynı zamanda ordu subaylarının propagandasıyla, Nasrullah Han'ı istifaya zorladı ve sonra hapsedti. Ancak, babasının öldürülmesine karışmasının sırrı açığa çıkmamak için, Amanullah Han, Saray Evi'ni kurdu ve sahte bir soruşturmaya dayanarak, Naip al-Saltaneh Nasrallah Han, Şah Ali Rıza Han ve Abdul Ahad Han'ı suçlu olarak ilan etti. Sonuç olarak, Abdul Ahad Han sürgün edildi ve Naip al-Saltaneh hapsedildi. Katili ve katili serbest bırakan memuru tanıyan Şah Ali Rıza Han, Fath Ali Han Jagori'nin haksız ve sahte şahitliği nedeniyle idam edildi. Bu arada, siyasi çevrelerde ve halk arasında, Emir Habibullah Han'ın suikastçısı Saray Gizli Partisi'nin üyesi Şoja al-Dawleh Han açıkça tanımlanmıştı (Mesbahzade, 2009, s. 94).

Bu nedenle Amanullah Han'ın amcası Nasrullah Han'ın, Nisan 1921'e kadar yaklaşık üç yıl hapis yattığı ve orada öldüğü söylenebilir. Çoğu tarihçiye ve Afgan bilginine göre, Amanullah Han, Nasrullah Han'ın ulusal ve popüler düşüncesini biliyordu ve Afganistan'ın güney ve doğu sınırlarındaki kabileler arasındaki etkisini bilerek, kendisine karşı yükselebileceğinden korkuyordu. Nasrullah Han'ı destekledikleri için kardeşlerini hapseden Amanullah Han, İneyetullah Han da dâhil olmak üzere, hapisneden serbest oldular. 23 Şubat 1919'da krallığın yeniden ilan edilmesiyle, tüm Afganistan eyaletlerinin kabileleri ve yöneticilerinden kendisine sadakat sözü vermelerini istedi (Tanvir, 1999, s. 63).

1.8. Rıza Şah'ın İran'da İktidara Gelmesi

Rıza Han Mir Panc, 16 Mart 1878'de Mazendaran'ın "Savadkuh" bölgesindeki "Alaşet" köyünde doğdu. Babası Abbas Ali Han olup, Murad Ali Han'ın oğluydu ki, "Dadaş Bey" olarak biliniyordu. Abbas Ali, Savadkuh ordusuna katıldı ve orduda görev yaptı. Bir süre, o zamanlar "Daraz Kolah" olarak bilinen "Babel Kenar" örgütünün başı oldu. Daha sonra Rıza Şah'ın babası Tahran'a geldi ve Mazendaran'dan ve Azerbaycan'dan gelen Kazak ordusuyla arkadaş oldu. Abulqasım Beig Airem'in" kız kardeşi Bayan "Nouş Afarin" ile evlendi (Ramezani, 2007, s. 13).

Nouş Afarin, o günlerde arkadaşları ve tanıdıkları arasındaki güzelliği ile ünlü olan kadınlardan biriydi. İlk kocası Afganistan'daki Herat savaşında görev yapan ve "Bahta" de öldürülen askerler arasındaydı (Pesyan, 1999, s. 34) Rıza Şah'ın babası Abbas Ali

Han'ın beş karısı vardı. İlk dört karısı toplam 32 çocuk doğurdular, bunlar arasında yedi erkek ve dört kız ergenliğe ulaştılar. Üç erkek çocuk anavatanlarını terk ettiler ve bugünkü Babolsar'da "Saht Sar"a göç ettiler. Kalan dört çocuk Al-Aşt'ta kaldılar ve onların torunları hala orada yaşıyorlar. Rıza Şah, babasının beşinci eşi Nouş Afarin'in tek çocuğuydu (Deldam, 1992, ss. 16-17).

Bu evlilikten sonra Abbas Ali Han'ın hayatı iyileşti ve hizmet verdiği yere diğer Kazak askerleri gibi yakın olabilmek için, Hemmatabad Camii'nin var olduğu vesilesiyle hala aynı adı taşıyan "Hassanabad Kavşağı'nda Hemmatabad Alley'de" yaşıyordu. Geleneklere göre, evlilikten sonra "kutsal Meşhed" şehrine gitmeyi amaçladılar. Yolculuk zorluk ve mutsuzlukla doluydu, ancak çift bir araya geldikleri ve samimi istek ve niyetleri olduğu için tüm zorluklara katlandılar ve kutsal Meşhed'e girdiler. Abbas Ali ve karısı üç gün ve gece kutsal mabedin içinde oturdular ve Allah'ın huzurunda Hz. Rıza'yı (AS) sağlıklı çocuklar bulmak için şefaatchi yaptılar. Yemin ettiler, eğer çocuk erkek olursa, Rıza ve eğer kız olursa, Zehra ismini vereceklerdi. Allah'ın varlığı ve zamanın kazası böyle oldu ki çocuk erkek oldu ve adını Rıza koydular (Pesyan, 1999, s. 44).

Alaşet halkı yabancılarla evlenmeyi çirkin biliyorlardı, bu nedenle Abbas Ali Han'ın işine kötü bakıyorlardı. Nouş Afarin'in toplantılarında bulunmasını engellediler, bu yüzden Abbas Ali Han, halkın ve akrabalarının sert görünümünden ve şiddetli davranışlarından korunmak için onu Babel Kenar'a götürmek zorunda kaldı. Abbas Ali ve karısının karşılaştığı bir diğer sorun Nouş Afarin'in diliydi. O Türkçe konuşuyordu; ancak tüm tanıdıkları ve Alaşet ve Savadkuh sakinleri ise Mazendaran dili konuşuyordu. Bazıları sözleri ve hareketleriyle onu üzüyorlardı ve Abbas Ali'nin eylemini kınıyorlardı. Bu durum, yerel halkın saygısızlığından ve eksikliğinden kurtulmak ve hastalıklarını tedavi edebilmek için, Tahran'a bazı akrabalarıyla birlikte gitmelerine neden oldu. Ancak Nouş Afarin'in fiziksel durumu ve hamileliğinin zamanlaması göz önüne alındığında, karar mantıklı değildi. Bu eşinin durumu ile Tahran'a gitme kararını bırakmasına neden oldu ve o ülkeye yalnız gitti (Ramezani, 2007, s. 14).

Abbas Ali Han'ın Tahran'ı ziyaretinden bir süre sonra, Nouş Afarin'in doğum yapma zamanı geldi ve Rıza Han doğdu. Yaklaşık elli gün geçti ve Alaşet'teki zor yaşam

koşulları, Nouş Afarin'in çocuğuyla birlikte Tahran'a gitmesini sağladı. Pehlevi döneminden kalan eserlerde, Nouş Afarin'in çocuğu Tahran'a giderken soğuktan üşütür ve üzgün ve kalbi kırılmış anne, cansız çocuğu Tahran'a giden İmamzadeh Haşem'in hizmetçisine bıraktığı belirtiliyor ta ki kar ve fırtına çöktüğünde ve hava uygun olduğunda ceseti gömebilsinler. Fakat çocuğu terk ettikten sonra, birkaç mil gittiğinde, annelik sevgisi ve ilgisi onu aşar ve geri döner. Cansız çocuk, gömülene kadar İmamzade'nin hizmetçisi tarafından ahırın içine bırakılmıştı; ancak o sırada, yaşlı bir adam Nouş Afarin'den bebeği ovmak için izin istedi. Beden ısındıkça, bebek yeniden canlı bulundu (Deldam, 1992, s. 17).

Tahran'da mutluluk bu kadını beklemiyordu, Dadaşbey'i birkaç hafta boyunca bulamadı ve onu bulduğunda, iki karısı daha vardı ve onu ve çocuğunu Tahran'da tutmayı reddetti. O zaman, Yüce Lider Mirza Hüseyin Han Sepahsaların hizmetkârları arasındaydı ve Sepahsalar tarafından inşa edilen binalardan birinde nöbetçiydi. Rıza, babası öldüğünde bir yaşından küçüktü. Böylece Nouş Afarin ile yoksunluktan başka bir şeyin olmadığı bir döneme girdiler (Sadekkar, 1997, s. 56) Annesi, yaklaşık yedi yaşındayken öldü. Amcası, Kazak terzisiydi ve onu yetiştirdi ve gençliğinde Kazak piyade olarak, Kazak ordusuna teslim etti. Yeterli okuryazarlık ve hatta önemli askeri bilgiye sahip olmamasına rağmen, Kazaklar arasında cesaretiyle tanındı ve askeri komuta ve disiplinden büyük ölçüde faydalandı (Keşavarzi, 2007, s. 52).

22 yaşındayken, Rıza, Kazak evinin hizmetine girdi ve orada çeşitli rütbelerde ve görevlerde bulundu. Ülkenin çeşitli bölgelerinde; yabancı elçiliklerin korunması, "Nayebianları" baskı altına alma görevi ve Erdebil'deki "Rahim Çelebianlu'ya" karşı savaş da dâhil olmak üzere çeşitli görevlerde bulundu.

Rıza Han'ın yabancı elçiliklerdeki misyonu hakkında, İngiliz Büyükelçiliği Yüksek Danışmanı tarafından, Modarres'e bazı gerçekler bildirildi. Fransız yazar "Baharozrar", Modarres'e kralınız olan bu adamı tanıyormusunuz ve geçmişi gerektiği gibi biliyormusunuz? diye sorar. "Onu biz kral yapmadık, onu siz taçlandırdınız ve kesinlikle kayıtlarının farkındasınız" der.

Baharozrar o zaman Kazak evinin başıydı ve bir Kazak yetkilisinin komutası altında bir dizi Kazak ile birlikte, Hollanda büyükelçiliğın güvenlik görevlisi ve Hollanda Bağımsız Bakanlığı Kaleskassinin koruması olmuştu (Abdizade, 2002, s. 178) O zaman

yoksulluk Rıza'yı perişan etmişti. Buna rağmen, İngiliz ödüllerinden hiçbir şey kurtaramadı, belki kafasını kaybetmek üzereydi. Nöbet gecesinde, büyükelçilik muhafızına, yaldızlı ve mücevherli bir eyer yerleştirmişti. Bu eyer Hollandalı prenslerden biri tarafından, Şah'ın en büyük oğlu ve unvanların sahibi, İsfahan'ın sahibi Mesut Mirza Zal al-Sultan'a gönderilmişti. İki parça eyerin mücevherinin kaybolduğu ortaya çıktığında, soruşturma başladı ve soruşturmadan sonra Rıza Han'ın eyer için sorumluluk aldığını ve gece içindeki tüm altın ve mücevherleri çıkardığı ortaya çıktı. Bu nedenle Modarres, Rıza Han'a karşıydı ve geçmişi hakkında yeterli bilgiye sahipti ve İngilizceye karşı olmasını bir silahtan başka bir şey olarak görmüyordu (Sadekkar,1997, s. 123).

Hollanda büyükelçiliğindeki görevi sırasında, Rus fotoğrafçı, şehir kapısının ortasında fotoğraf çekti. Fotoğraflarının tarihi olması ve izleyicinin bir ölçüğe sahip olması için, Hollanda büyükelçiliğinin koruması olan Rıza Han'dan onu bir tripod ve diğer nesnelere yerine bir gösterge olarak kullanmasını ister. Kimse bu kişinin İran'ın bir sonraki kralı olacağını hayal etmezdi! Darbe'den sonra, İran'daki Hollanda Bağımsızlık Bakanı, Dışişleri Bakanlığı raporunda şunları yazıyor: "Kazakların komutanı bir darbe düzenledi, yani Rıza Han, yıllar önce Tahran'daki büyükelçiliğimizi koruyan aynı Kazaktır" (Abdizade, 2002, s. 177).

Rıza Han bir süre de Alman büyükelçiliğinin korumasıydı ve "Blußer" seyahatinde, onun hakkında şunları söyler: Alman büyükelçiliğini korumakla görevliydi ve büyük ve yakışıklı fiziğinin bir sonucu olarak, ülkenin bir sonraki kralının önünde olduğunu düşünmeden, büyükelçiliğin tüm müşterilerinin ve misafirlerinin dikkatini çekiyordu (Abdizade, 2002, s. 177) Rıza Han Mir Panc, uygun ve eğitilmiş bir vücuda, uzun, nüfuz eden gözlere ve çekici bir görünüme sahipti, çalışkan, açık sözlü ve acımasızdı ve güçlü bir hafızaya ve güçlü bir disipline sahipti. Onun düzeni öyleydi ki belli bir zamanda ne yapacağını tam olarak biliyordu. Kendine olan güveni çok fazlaydı, bu da onu başarısında kibirli hale getirdi. Çok az örgün eğitim almıştı; ancak orduyu örgütleme ve yönetme konusunda deneyimliydi. Vatansever ve milliyetçiydi, milli hedefler için önüne çıkan her engeli aşmaya çalışırdı. Bir yandan, keskinliği ve netliği vardı, öte yandan, görüşlerini, planlarını ve hatta kişisel kinlerini gizleme gücüne sahipti. Böylece niyetlerini ortaya çıkardığında herkesi şaşırtırdı (Ramezani, 2007, ss. 25-26).

Görünüşe göre turist olan ve monarşinin değişiminden kısa bir süre önce ve Savaş Bakanlığı sırasında Rıza Han'ı ziyaret eden "Melvin Hall", onu merhameti ve sevgisi olmayan bir kişi olarak tanımlar. Statik ve sağlam bir yüzü vardı ve daha az gülümseyip ve nezaket gösterirdi, bu da vahşet ve kötülük mizacıyla karıştırılmıştı ve genellikle içeriden dışarıya vururdu. Ancak 19 Ağustos darbesi de dâhil olmak üzere İkinci Pehlevi döneminde kaderini önemli meselelerle birleştiren bir tarihçi "Donald Wilber", Rıza Han'ın efsanevi bir görüntüsünü sundu. Eğer darbe, Şubat'ın 22'sinde gerçekleşmemiş olsaydı, Rıza Han uygun bir zamanda "Taj Kiyani'yi" ele geçirmenin yolunu bulurdu diye yazmış. Ayrıca Rıza Han'ın az konuştuğunu ve uzun bir konuşma yapamadığını söylemiştir (Abadiyan, 2010, ss. 38-39).

Rıza Han, Tahran, Gilan, Luristan vb. yerlerde pek çok askeri görevi yerine getirmişti. Ancak unutamayacağı görev veya gezi, kuzeye doğru Kazak kıyafeti ve silahıyla ilk gezisiydi. Gerçek şu ki, Kazak elbisesi ile ailesini ziyaret etmeyi ve kendisini göstermek istiyordu ve aynı zamanda aile arasında hediyelik eşyaları dağıtıp ve ben de büyüdüm, şimdi bir Kazaklıyım ve bir silahım var demek istiyordu. Fakat,soğuk hava yüzünden, atlarını ve diğer geçim kaynaklarını kaybetti (Pesyan, 1999, s. 50).

Rıza Han Mir Panc'ın görevlerinden bir diğeri de orman devrimcilerini bastırmaktı. Topçu ve ağır mühimmat ile Kazak Bölüğü, ormana saldırdı ve kısa süre sonra bu kanlı savaşta kaderini belirlemek için mücadele etti. Bu savaşta kan döküldü ve ormancılar, gösterdikleri şiddetli dirence rağmen yenilip ve geri çekildiler. Orman şeflerinin çoğu tutuklandı ve acımasızca idam edildiler. Mirza Küçük Han yalnız başına ormana gitti. Rıza Şah onu tutuklayamadı ve daha sonra ciddi bir karar verdi ve bu cesur adam için bir ödül belirledi. O andan itibaren Mirza, bir dereceye kadar arkadaşlarından kaçınmaya çalıştı ve sonuç olarak yalnız kaldı; çünkü bazıları için şereflerini satmak ne kadar kolay olduğunu biliyordu ve görmüştü. Kış geldi ve Mirza soğuk havaya dayanamadı ve soğuk hava kemiklerine yerleşti. Soğukluk ve açlık onu cansız hale getirdi, bayıldı ve bir köşeye düştü ve bu durumda kendi kabilesinden bir adam başının üstüne geldi ve hazineyi bulduğunu anladı. Mirza o zamanlar iyi hissetmiyordu ve adam aceleyle orağını aradı ve sonra titreyerek ve korkarak Mirza'nın kafasını kesti ve sonra ödül almak için Rıza Han'ın önüne attı. Bu şekilde ormanın kaderi ve Rıza Han'ın başarısı belirlendi (Deldam, 1992, ss. 180-182).

Rıza Han, Kazak ordusunda çeşitli askeri rütbelere ulaştı. İlk olarak Rus İpotek Bankası'nın korumalarının başı olarak Meşhed'e transfer oldu. İkincisi, Tahran'daki Atriyad Kazak'ın Şast Tir Taburunun grup lideriydi, bu yüzden Rıza Han Şast Tir olarak da biliniyordu. Üçüncüsü Şast Tir Taburunun komutanıydı, başlangıçta, bu Taburu Abdullah Han tarafından komuta edildi, ancak ölümünden sonra Rıza Han bu rütbeye ulaştı. Dördüncüsü kraliyet rütbesiydi, Rıza Han Azerbaycan'daki muhalefeti bastırdıktan sonra bu rütbeyi kazandı. Beşinci Yavari derecesidi, Rıza Han'ın Torbat-e cam bölgesinden Hazar Denizi'ne kadar huzurluksuzluğa karşı mücadele misyonundan sonra bu rütbe verildi. Altıncı derece albaydı, Rıza Han'ın Hamadan Kolordusu'nun piyade taburunun başında olması çok uzun değildive iki yıl sonra albay rütbesine ulaştı. Yedinci Tuğgeneral rütbesiydi. Albay rütbesini aldıktan sonra, RızaHan'ın gücü ve zulmü arttı, Kazak Kolordusu'nun güvenini kazanmak ve Ahmad Şah Kaçar'a güven vermek için, Rus Kazak güçlerinin komutanını istifa etmeye ve İran'ı terk etmeye zorladı ve kendisi Tuğgeneral oldu (Ramezani, 2007, ss. 25-30).

Sekizinci derece Mir Pancdi, Rıza han orman hareketini bastırma hizmetleri için bu dereceye ulaştı. Dokuzuncu Serdari ve Sardar Sepahi makamıydı. 1920 Darbesi'ne yol açan olaylar, Rıza Han'ın başarısını stabilize etti ve onu İran'ın lider figürü yaptı. Rıza Han, darbeye rolünü en iyi şekilde oynadı ve sadakatini ilan ederek Ahmed Şah Kaçar, onu Sardar makamına ve Sardar Sepah unvanı olarak gururlandırdı. Onuncu Savaş Bakanlığı görevinde, Rıza Han 1920 darbe planlayıcısı ve darbesinin siyasi faili olan Seyid Zia al-Din Tabatabai'nin zaferinden sonra başbakan oldu. Onbirinci, Rıza Han, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı, Ulusal Meclis'in beşinci ve 14 Şubat 1925 akşamı oturumunda Meclis üyeleri tarafından önerilmiş ve onaylanmıştır (Kişavarzi, 2007, ss. 51-52).

Rıza Han'ın dört eşinden 11 çocuğu vardı. İlk karısı Safia, Hamedan'lıydı. Rıza Han, Hamedan'danın civarında görev yaparken Safia ile evlendi, ama bir yıl sonra onu boşadı. Bir sonraki karısı, ailesi göçmen olan Pehlevi kraliçesi Tac al-Muluk, Rus Bolşevik devriminden sonra Sovyet Azerbaycan'dan İran'a gelmişlerdi. Tac al-Muluk'un babası Timur Han Mir Panc'dı. Rıza Han, bu karısından iki erkek çocuğu (Muhammed Rıza ve Ali Rıza) ve iki kız çocuğu (Eşref ve Şems) sahibi oldu (Deldam, 1992, ss. 18-24) Rıza Han'ın üçüncü evliliği 1922'de Turan Kraliçesi olarak bilinen kamar al-Muluk Amir Süleymani ile oldu. Kulam Rıza adında bir oğlu vardı. Kadın kibar, genç, güzel ve

uzun boylu olmasına rağmen bir yıl sonra Rıza Han, Turan Kraliçesi ve Tac al-Muluk arasındaki aile anlaşmazlıkları nedeniyle Kraliçe Turan'dan boşanmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra, Abdul Rıza ve Ahmed Rıza adlı iki oğlu olduğu, Esmat Kraliçesi olarak bilinen Esmat al-Muluk Dolatşahi ile evlendi. 25 Şubat 1925'te Ulusal Meclisin onayı ile Rıza Han, Pehlevi soyadının kaldırılma yasasına uygun olarak seçildiğini duyurdu (Porşalçı, 2005, ss. 172-173).

Rıza Han'ın iktidara gelme şekliyle ilgili olarak, anayasal hükümetin kuruluşundan kısa bir süre sonra, ülke çapında kaos yayıldı ve dağılma tehlikesinin ülkeyi gölgede bıraktığı söylenebilir. Siyasi elitler ve anayasal unsurlar arasındaki farklılıklar ve ayrımlar, reform ve modernizasyon için herhangi bir çaba ve plan yapmayı imkânsız kılmakla kalmadı, aksine insanları hedeflerine ve arzularına ulaşmalarını yani ülkenin yeniden inşası ve kalkınması için hayal kırıklığına uğrattılar. Halkın yoğun hayal kırıklığı, kabile ayaklanmaları, birçok iç ve dış sorun, merkezi hükümetin zayıflığı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve ülkenin yabancılar tarafından işgali, İran'ı çok zor bir duruma sokmuştu. Çoğu araştırmacı ve tarihçiye göre, bu askeri dönemde, siyasi arenada bir yol ayrımı oldu ve Tahran'da aristokrasi ve zenginlerin gücü ve otoritesi vardı. Eyaletlerde, merkezkaç güçleri tarafından ülke parçalamakla karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca, ülkede yabancı kuvvetlerin varlığı, siyasi bağımsızlığı tamamen yok etmişti. Ulusal birlik eksikliği, ekonomik kargaşası, güvensizlik, yolsuzluk, kaos ve hükümet kurum ve yapılarının dağılması, ülkedeki durumu tamamen etkiledi (Kışavarzi, 2007, s. 51).

Ayrıca, lord ve köylü adı verilen insanlık dışı bir sistem ülkeye hakimdi. Lordlar, köy nüfusunun neredeyse yüzde 90'ını kontrol ediyorlardı ve bu da ülke nüfusunun yüzde 90'ını oluşturuyordu. Anayasa Devrimi'nden yıllar geçmesine rağmen, köylü hala en temel insani ve sosyal haklardan mahrumdu (Amini Yazdi, 2004, s. 8) Birinci Dünya Savaşı ve Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nden sonra İran'daki kötüleşen siyasi durumun sonuçlarından biri, Ceza Komitesi'nin yükselişiydi. Bu örgütün liderleri, ülke politikacılarının suikastını İran'ı kurtarmanın tek yolu olarak görüyorlardı. Ancak yavaş yavaş hedeflerinden uzaklaştılar. Komite üyeleri, Asrı Cedid gazetesi müdürü Matin al-Saltanah nüfuzlu ve güçlü bir müctehid olan Mirza Muhsin Müctehid gibi siyasi figürlere suikast düzenlediler. Sonunda, Vosough al-Dawleh başbakanlığı sırasında tutuklandılar ve yargılandılar (Nacmi, 1991, s. 156) Devrim sonrası karışıklıkların

nedenleri vardı ve önceki dönemlerinin kaosundan farklıydı ve bu faktörlerin en önemlileri şunlardır:

1. Otoriter rejimin çöküşünden sonra, ülkenin işlerini devralabilecek yeni kurumların oluşturulması daha fazla zaman istiyordu. Bu arada, ülke, etkin yürütme gücünün boşluğundan kaynaklanan bir tür kaosa karışmıştı.
2. Parlatentonun olağanüstü yetkileri ve hükümetle rekabeti, kabinelerin parlamentoya eşlik edebileceği uygun bir parti sisteminin eksikliği.
3. Tahran'da her şeyi engelleyen iki ılımlılık ve devrim grubu arasındaki mücadele; ayrıca Tahran'da kaosa neden olan ve kuvvetlerin düzgünce işlemelerini engelleyen, Mücahidler arasındaki farklar ve çatışmalar.
4. Hazinenin mali yoksulluğu NasirüddinŞah'ın saltanatı sonunda başladı ve anayasal sistemin kurulmasından sonra, devrimler, kaos ve vergilerin tahsil edilmemesi nedeniyle yoğunlaştı.
5. Kaostan yararlanan ve onu teşvik eden kabilelerin ve göçebelerin durumu. Sonuç olarak, birkaç bin Kazak ve Jandarma ile sınırlı olan ülkenin ordusu hiçbir şey yapamıyordu. Bu az sayıdaki askeri güç, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla çok daha kaotik bir durumda düştü ve Orman Hareketi'nin akımı ve Azerbaycan'da İsmail Saghmito'nun yağmalanması onları tamamen yok etti. Dolayısıyla durumu düzeltmek için neredeyse hiç umut kalmadı ve Rıza Han'ın darbesi için her şekilde zemin hazırlandı (Mesud, 2007, ss. 20-21).

1919 anlaşmasını sonuçlandırarak, Birleşik Krallık sosyal hareketleri etkisiz hale getirmek ve Sovyetler Birliği'ndeki üstün konumunu korumak için büyük bir çaba başlattı. Bununla birlikte, modern milliyetçilerin, ulema, din adamları, demokratlar, anayasacılar, bazı Jandarma ve Kazak subaylarının mücadeleleri ve güçlü muhalefetleriyle ve Rusya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri hükümetlerine muhalefet nedeniyle bu eylem başarısız oldu.

“Bundan sonra, darbe planı, pratik olmayan 1919 sözleşmesine ve ardından İran'da güçlü bir hükümetin kurulması için en iyi alternatifti. Bu hükümeti kurmanın amacı, İran'da siyasi istikrarın sağlanmasıyla iç radikal hareketlerle savaşmak ve bunun yanı sıra İngiltere'nin bölgedeki ana çıkarlarının tehdit edilmemesini sağlamaktı” (Keşavarzi,

2007, s. 52) Savaş Bakanının gerçekten İngiltere'ye bağımlı olup olmadığını yargılamak zor, ancak istekleri ve arzuları, İngiliz hükümetinin istediği ile çok uyumlu olduğu açıktır (Pourşalçı, 2005, s. 82) 1921 darbesinde önemli bir rol oynayan Edmund Ironstadt adında bir İngiliz general, Rıza Han ile yaptığı görüşmelerde, kendisini darbe planını yürütmesi için uygun buldu. Bu İngiliz general, darbeyi ülkesinin çıkarlarını güvence altına almak için gerekli görüyordu (Nouraie, 2007, s. 36) Rıza Han 250 kişilik kuvvetli gücün başında Tahran'a girdi ve başkenti işgal etti. 23 Şubat 1921'de "Albay Bakir Nik Andiş" Ahmed Şah'ı ziyaret etti ve darbe planlayıcıların, Seyid Ziya al-Din Tabatabai'nın Başbakan ve Rıza Han'ın, orduve Kazaklar komutanı olmalarını, talep ettiklerini Şah'a ilettiler. Şah'ın teslim olmaktan başka seçeneği yoktu. Rıza Han kariyerine başbakan olarak Eylül ayı ortalarında başladı. Ahmed Şah 3 Eylül'de, etrafındaki kişilere Rıza Han'ın darbeye hazır hale gelmesi için fazla zaman kalmadığını söyledi. Eğer bir darbe yapacaksa, dışarıda olmayı tercih eder. Ahmed Şah, şimdi de Rıza Han'ın, İran'ın Kemal Atatürk'ü olduğunu düşündüğünü de sözlerine ekledi (Hüseyini, 2010, ss. 16-17)

1921 darbesinden sonra Rıza Han, darbe hükümetinin başkanı Seyid Ziya kabinesinde savaş bakanlığını devraldı. Bu süre zarfında, çeşitli alanlardaki konumunu hızla güçlendirebildi. Genişleyen ordunun kontrolünü tamamen ele geçirdi ve bu onu çok popüler yaptı. İç ayaklanmaları bastırarak, ülkede düzen ve güvenlik kurdu. Bu süre zarfında, siyasi figürlerle yakın ilişkiler kurdu. Ayrıca, bir grup eğitilmiş ve seçkin insanı, genellikle Batılıları cezbedi ve nihayetinde parlamentonun çoğunluğunun desteğiyle başbakan oldu (Nouraie, 2007, ss. 36-37).

Başbakan olarak görev yaptığı süre boyunca, Rıza Han, ülkedeki düzeni sürdürmeye, merkezkaç güçleri bastırmaya ve Beşinci Meclis'in modernizasyon ve reform önlem ve programlarını desteklemeye devam etti ve toplumun farklı gruplarının dikkatini çekmeyi başardı. Özellikle İslamcı gibi davranarak ve din adamlarıyla yakın ilişkiler kurarak, dini törenlere katılarak ve düzenleyerek, dini unsurların ve kitlelerin güvenini kazanmayı başardı. Kendisini İslam'ın ve din adamlarının koruyucusu olarak tanıttı ve Cumhuriyetçilik yüzünden onunla halk ve din adamları arasındaki uçurumu kapatmaya çalıştı ve Pehlevi hanedanının oluşumuna zemin açmak için herkesin güvenini kazandı (Ramezani, 2007, ss. 81-82) 1925'in ortalarında, birkaç temsilci Meclise bir plan sundular ve Kaçar monarşisinin kaldırılmasını ve kral unvanının, başbakana geçici olarak verilmesini talep ettiler ta ki anayasanın hükümlerine göre, kurucular meclisi

kurulsun ve bu planı onaylansınlar. Parlamentoda, teklif oy çokluğu ile onaylandı ve böylece Kaçar hanedanı düştü. Aslında, parlamentoda Kaçar hanedanının neslinin tükenmesini belirleyen maddelerin onaylanması, en azından 22 Şubat 1921'de başlayan bir sürecin sonucuydu (Kışavarzi, 2007, s. 83).

Bu bölüm için sonuç olarak;Afganistan'daki modernleşme Emir Şir Alihan döneminde gerçekleşmesine rağmen, İngilizlerin Afganistan'a saldırısıyla ve Afganistan'ın İngilizler tarafından işgali tüm reformları ve modernizasyonu yok etmişti. Emir Abdurrahman Han'ın oğlu Emir Habibullah Han, eğitim, askeri işler, halk sağlığı ve sanayi alanlarında bir dizi reform yapana kadar, ancak Emir Habibullah Han'ın saltanatının sonunda halkın çoğunluğu devlet dairelerindeki düzensizlik, güvensizlik, yoksulluk ve Şah'ın kendi eğlenmeleri nedeniyle ayaklandılar ve bu da Emir'in ölümüne ve Amanullah Han'ın gelmesine neden oldu.

Ayrıca İran'da, anayasal hükümetin kuruluşundan sonra diğer sektörlerden daha hızlı gerçekleşen değişiklikler arasında eğitim vardı. Ancak, anayasadan sonra daha yüksek adımlar atıldı. Anayasadan sonra İran'da meydana gelen ve toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı üzerinde etkisi olan diğer değişiklikler arasında: Yeni bir idari örgütün ortaya çıkışı, yargı yetkisi dâhil ve askeri, adli ve medeni işler için mevzuatın oluşturulması. Ayrıca bu dönemde yeni sanayilere, özel yatırımlar başlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

AMANULLAH HAN'ın AFGANİSTAN VE RIZA ŞAH'IN İRAN REFORMLARI

Afganistan'daki Amanullah Han ve İran'daki Rıza Şah'ın hükümdarlığı, çeşitli alanlarda Afganistan ve İran'ın çağdaş tarihinde özel bir dönemin başlangıcı oldu. Bu dönemlerde, askeri, sosyal, eğitimsel ve ekonomik gibi çeşitli alanlarda modernleşme ve değişim için bir dizi önlem görüyoruz. Afganistan ve İran'da bu tarihlerden önce bile, yukarıdan ve zamanın hükümetleri tarafından değişim süreci gerçekleştirilmişti, ancak bu dönemlerde gerçekleştirilen faaliyet ve eylemler kadar kapsamlı değildi. Söz konusu kralların dönemindeki değişim programlarının hacmiyle karşılaştırıldığında, çok genişti ve her iki ülke toplumunun farklı boyutlarının neredeyse çoğunun bir şekilde etkilendiği söylenebilir. Bu bölüm Afganistan'daki Amanullah Han ve İran'daki Rıza Şah'ın çeşitli alanlardaki değişimlerini incelemektedir ve değişiklik programlarının her birini tanıtmaktadır. Bu değişikliklerin yapılmasının şartlarını ve gerekliliklerini, değişim araçlarının araştırmalarından amaç ve hedeflerini incelemektedir.

2.1 Amanullah Han'ın Reformları

2.1.1 Askeri Alanda Reform

Emir Amanullah Han, hazinenin anahtarını, düzenli ordunun güçlerini, polisi ve en önemlisi reformist aydınların ve alt sınıfların kalplerinin kazanılmasına kararlıydı. Sarayda acil danışma toplantısı yaptı ve krallığını tarihi bir bildiriyle halka duyurdu. Emir Amanullah Han konuşmasında şunları söyledi: "Büyük ulusum bana taç koyduğunda ve bana güvendiğinde, Afgan hükümetinin, dünyadaki ve yurtdışındaki diğer bağımsız güçler gibi, özgür ve bağımsız olması gerektiğine söz verdim, Afganistan halkı içeride tam özgürlüğe sahiptir ve herhangi bir saldırganlık ve zulümden korunuyor ve insanlar sadece yasalara uyumalıdır, hepsi bu. Tüm

disiplinlerde zorla çalıştırma ve işsizlik yasaklandı. Ayrıca Afganistan'daki hükümetimizin, ulus ve ülkemiz, dünyanın medeni ulusları arasında uygun bir yer bulabilmesi için reformlar yapılacaktır" (Pamir, 2003, s. 39).

Böylece Emir Amanullah Han, Afgan ordusunun Emir Habibullah Han'a sadık olduğunu fark etti; sonuç olarak, askerlerin aylık maaşı on dört rupinden yirmi rupiye yükseldi. "Emir'in öldürülmesine her kim dâhilse, onları mümkün olan en kısa sürede tutuklayacağım ve eylemleri için cezalandıracağım." Orduda Amanullah Han'a sadakat sözü veren ilk kişi Vali Yardımcısı Saleh Muhammed Han'dı. Bunu takiben, diğer entelektüeller ve silahlı kuvvetler, eğilme ya da selamlama ritüeli gerçekleştirdiler" (Paktiyar, 1989, s. 170).

İktidarı kazandıktan sonra Amanullah Han, insanların güvenini kazanmak için insanların acı çektiği hassas noktalara el koydu. Afgan halkının bağımsızlık ve iç baskı ve zulme bir son verilmesini istediklerini biliyordu. Er ya da geç özgürlük için ayağa kalkacaklar, babasının öldürülmesinden sonra, İngiltere'ye savaş ilan edeceğine ve iç ve idari reformlar ve adaletin tesisini söz verdi. Bu şekilde Amanullah Han sadece halkın dikkatini çekmekle kalmadı, aynı zamanda siyasi rakiplerini de yendi (Mesbahzade, 2009, s. 94) Daha sonra 13 Nisan 1919'da meclis kurulmasıyla, sarayda bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: Kendimi ve ülkemi içten ve dıştan tamamen özgür ve bağımsız ilan ediyorum; bundan sonra ülkem, diğer ülkeler ve güçler gibi özgürdür. Hiçbir yabancı gücün, Afganistan'ın iç ve dış işlerine azıcık bile karışmasına izin vermeyeceğim. Eğer yaparlarsa, kafasını bir kılıçla keseceğim. Bu noktada Emir kılıcını kemerinden çıkardı ve kaldırdı. Sonra parlamentodaki İngiliz temsilcisine işaret etti ve anladın mı dedi, "Evet" diye yanıtladı. Sonuç olarak, Emir Amanullah Han Afganistan'ı İngiliz denetiminden çıkarmaya çalıştı (Vali, 2008, s. 840).

3 Mart 1919'da Emir, Lord Çelmesford Vaisra İngiliz Hint'a bir mektup gönderdi. Mektupta babasının ölümünü ve krallığının zaferini Vaisra'ya açıkladı ve Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması çağrısında bulundu. İngilizler mektubunu görmezden geldiler. "Emir İngiltere'den olumlu bir yanıt almadığında derhal İngiltere'ye karşı cihat ilan etti. Afganistan'ın Müslüman ülkesi ve ulusal ordu iki-üç cephede İngiltere ile savaşa girdi. Saleh Muhammed Han liderliğindeki Nangarhar Cephesi, Abdül Koddus Han

liderliğindeki Kandahar Cephesi ve Albay Nadir Han liderliğindeki Paktiya Cephesiyle, savaşa başladı” (Mobariz, 1998, ss. 17-19).

Nangarhar cephesinde Afgan gaziler, İngiliz düzenli ordusuna karşı bayağı direndiler. İngilizler Deke’yi bombaladılar ve ilerlemek istediler ancak bölgedeki etnik insanlar ilerlemelerini engellediler (Rouhani, 2007, s. 160) Afganistan'daki siyasi-askeri durumu anlayan ve inceleyen İngiliz hükümeti, sınır bölgesinde ve Durand Hattı boyunca askeri komutanlarını yetersizlik nedeniyle görevden aldı ve diplomaside Afganistan ile anlaşmaya ve müzakereye yol açtı. Aynı zamanda İngiltere, önde gelen insanlar ve sınırdaki kabilelerin liderlerine hediye ve para vererek ikna etmeye çalıştı ta ki onların mücadeleye devam etmelerini engellesin, ama başaramadılar.

Daha sonra İngilizler başka numaralara başvurdular. Dehli'deki Afgan elçiliğini belgelerle ele geçirdiler ve Afgan'ın Dehli büyükelçisi Abdul Rahman'ın ailesini rehlin aldılar ve büyükelçiyi Kabil'e göndererek kralı terk etmeye zorladılar. Afganistan üzerindeki askeri ve siyasi baskıyı da artırdılar. Dupre'nin sözleriyle “İngilizler savaş uçakları ile Celalabad ve Kabil'e hava saldırıları ve bombalamalar başlattığında, Şah Amanullah dayanma hususunda tereddüt etti ve İngilizlerle savaşı destekleyenleri kınadı ve Mahmud Tarzi ile bu savaşa gereksiz savaş dedi” (Tanvir, 1999, s. 67).

Emir Amanullah Han ve Muhammed Vali Han Badahşani ve Mahmud Tarzi gibi bir dizi yakın fikirli ve diğerleri, hatalarına rağmen, milliyetçi, vatansever, bağımsızlık arayan ve anayasacıları. Samimiyetleri ve inançları hakkında hiç şüphe yoktur. 1919'da savaşı bıraktıktan sonra, Ali Ahmed Han başkanlığındaki ulusal bir heyet Hindistan'a gönderildi. Hoşdel Han'ın oğlu Ali Ahmed Han, daha sonra Amanullah Han'ın kız kardeşinin kocası oldu ve bir İngiliz hayranıydı (Mahmudi, 2010, s. 75) Amanullah Han düşünmeden ve Mücahitlerin komutanları ve liderleriyle tartışmadan, 3 Haziran 1919'da İngilizlerin bırakma önerisini kabul etti. İngilizler yenilmek üzereyken, Amanullah Han ile hedeflerine ulaşmayı başardılar, daha sonra başka tekliflerde bulundular. Afgan güçleri Diyorand hattında, İngiliz askeri ve siyasi konumlarından yaklaşık 50 kilometre geri çekileceklerdi. Akabinde Afgan hükümeti, bırakma önerisini ilan etmek zorundaydı, halkın ve Mücahitlerin ayaklanmalarını bastırmalıydı veya onları terk etmeye zorlamalıydı. Bu bağlamda gizli bir anlaşmaya varılmıştır. Heyetin ayrılmasından önce, Mahmud Tarzi, müzakerelerin ana konu ve kararlarının

Afganistan'daki koşulsuz özgürlük ekseninde tutulması gerektiğini yineledi. Bu kararların dışındaki konular, Diyorand hattı ve ödeme boyunca, İngilizler tarafından cezalandırılanlar sınırdaki kabilelerinin ve klanlarının kaderini belirleme hakkıydı (Tanvir, 1999, ss. 67-68).

Mahmud Tarzi'nin ulaşmak istediğı hedef gerçekleşmedi ve 1919'da imzalanan Ravulpindi Antlaşması'nda Afganistan bağımsız ve tamamen özerk bir devlet olarak kabul edildi. Daha sonra Emir'e sübvansiyon ödemeyi bıraktılar ve Hindistan üzerinden silah ithalatını iptal ettiler. Amanullah Han Afganistan'ın bağımsızlığına bir bedel ödedi ve Diyorand hattını tanımak zorunda kaldı. Aynı zamanda Britanya'nın "Petan" aşiret kuşağı arasındaki konumunu güçlendirmesine ve Afganların bölgede psikolojik ve politik kontrolü kurma arzusunu baltalamasına izin verecekti (Grigorian, 2009, s. 288).

İngilizlerayrıca barış antlaşmasını ve Ravulpindi Antlaşmasını olumsuz etkilemek için Kandahar'da Şii-Sünni çatışmaları şeklinde bir savaş yürüttü. İngilizler ile savaşmak için Şii ve Sünni grupların sevk edilmeleri ve ulusun kararlılığı konusunda haberler, İngilizleri endişelendirmişti. Bu ulusal kararlılık, ulusal savaşçıların başarısında önemli bir faktör olarak kabul ediliyordu. İngilizler bu ulusal kararlılığı yok etmeye çalışıyorlardı ve böyle de yaptılar. İngilizler Kandahar'ın Sünni Seyid'in oğlunu öldürdüler ve Mirza Kurban Ali Bayat'ın aslen Gazni ve Amani hükümetinden misyonu olan Kandahar'daki evinin çöplüğüne gömdüler. Kandaharlı Şii halkının onu dini nefretten öldürdüklerini yaydılar. Bu eylemin bir sonucu olarak, cahil ve habersiz insanların duyguları uyandırıldı ve sömürge sisteminde planlarını gerçekleştirmek için bir faktör oldu (Ansari, 2002, s. 100).

Ancak, Ravulpindi Antlaşması'na göre, İngiliz hükümeti, muzaffer bir hükümet olarak görülüyordu. Barış'ı isteyen bu hükümet, Afgan hükümetine sert koşullar dayattılar. "Bu açık rehberliğe rağmen, Afganistan temsilcisi Ali Ahmed Han, Afgan halkına karşı bir barış antlaşması imzaladı ve muzaffer bir ülkenin zaferini başarısızlığa dönüştürdü ve Kabil'e geri döndü. Ali Ahmed Han resmen yargılanmadan ve mahkûm edilmeden önce, Şah onu istedi ve "hemen azarladı", ancak kendisine verilen son ceza, özel bir konakta hapsedilmesiydi. Ali Ahmed Han, daha sonra 1921'de Şah tarafından affedildi ve daha sonra Şah'ın kız kardeşiyle evlendi (Gubar, 1996, s. 1221).

Bunu takiben, Afgan hükümeti bu durumu yabancı ülkelerle olan ilişkilerini en kısa sürede güçlendirmek ve İngiliz hükümetini bu eylemi kabul etmeye zorlamak için kullanmaya çalıştı. Bu amaçla, daha önce Afganistan'ın kuzey büyükelçisi olarak belirlenen Muhammed Vali Han, bir grubun başında Rusya'ya ve diğer ülkelere seyahat etmek ve Afganistan'ın bağımsızlığını tanıma kararını onlardan almakla görevlendirildi. Taşkent'ten Moskova'ya gitti ve Leylin ve diğer Rus heyetler ile bir araya geldi ve onlarla bir dostluk anlaşması imzalamaya başladı. Kısa bir süre sonraki Bravin, Sovyet büyükelçisi olarak Afganistan'a geldi ve Afgan Dışişleri Bakanlığı ile bu konu hakkında görüştü.

Ancak merkezi hükümetle ilişkileri kısa sürede kötüleşti ve yerine Zeh Soritz geçti. Batı ile güçlü bağları olan Bravin, Kandahar aracılığıyla Hindistan'a gitti, ancak Gazni çevresinde gizemli bir şekilde öldürüldü. Sonuç olarak, Britanya hükümetinin Afganistan'ın yeni hükümetini zayıflatma planı başarısız oldu. Hindistan'daki hükümet yetkilileri bu gerçeği fark ettikten sonra, Afgan hükümetini anlaşmayı yeniden müzakere etmeye çağırdılar, bu amaçla Hindistan'a bir heyet göndermesi önerildi (Ferhang, 1992, s. 499) İngilizler başka bir antlaşmayı kabul ettikten sonra, 12 Nisan 1920'de Mahmud Tarzi liderliğindeki bir Afgan heyeti Himalaya dağının eteklerinde Mansuri'ye girdi. İngiliz heyetine Hindistan Dışişleri Bakanı Sar Hendri Dabis başkanlık etti.

Konferansın amacı savaş bittikten sonra iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmek ve iki taraf arasında bir dostluk anlaşması imzalamaktı. Ancak, dört ay geçti ve bir anlaşmaya varamadıklarına dikkat edilmelidir, her gün konferans birbirinden şikâyet etmekle sona eriyordu. Mansuri görüşmeleri durduktan sonra, İngilizler, Afgan hükümetinin pratik olarak bağımsız bir devlete geçtiğini ve Sovyet hükümetiyle ilişkiler kurduğunu gördü. Ayrıca Sovyetler Birliği, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdı ve İki ülke arasında büyükelçi gönderilmişti. Buna ek olarak, Muhammed Vali Han liderliğindeki bir heyet, Avrupa'da sıcak karşılanmıştı ve Avrupa ülkeleri Afganistan ile ilişkiler çağrısında bulunmuşlardı. İngilizler de Kabil'e bir heyet göndermeye ve Afganistan ile siyasi ilişkiler kurmaya karar verdiler (Feryad Afghan, 2007, ss. 197-198).

1921'de Hendri Dabis başkanlığındaki İngiliz-Hindistan heyeti Kabil'e geldi. 20 Aralık-1 Ocak arasında, iki taraf arasında çok uzun görüşmeler yapıldı. İngiliz heyeti Afganistan'ın bağımsızlığını kabul edene kadar sürdü. Dabis ile müzakereler sürerken, 28 Şubat 1921'de, yeni Rus hükümeti ile İngiltere'ye yeni bir darbe indiren bir dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşma birkaç kez ertelendi. Sonunda 22 Kasım 1921'de Afgan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi ile Dabis arasında 14 maddelik bir anlaşma imzalandı. Antlaşma'da Afganistan'ın bağımsızlığı tanınmıştı, ancak sorunların çözümü tamamen açık değildi. Bu nedenle, 1 Aralık 1921'de Emir Amanullah Han, İngiliz heyetinin varlığında anlaşmayı imzaladığında, yaptığı konuşmada, anlaşmanın Afganistan ve İngiltere arasında bir dostluk olmadığını belki iyi komşuluk anlaşması olduğunu söyledi (Ata'yı, 2005, ss. 242-246).

Anlaşmanın başlığı dostluk ve ticaret ilişkileri olmasına rağmen, aslında sadece Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ve ticaret ilişkileri de dâhil olmak üzere ilişkiler kuran bir antlaşma idi. Bu antlaşmanın hükümlerine göre, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerle ilgili tüm maddeler dikkatle düzenlendi. İngiliz hükümeti nihayetinde Afganistan'ın iç ve dış ilişkilerdeki bağımsızlığını açık ve özlü sözlerle kabul etti ve iki ülkenin büyükelçiliklerinin birbirlerinin başkentlerinde kurulması gerektiğine karar verdi. Buna karşılık, Afgan hükümeti Diyorand hattını iki ülke arasındaki sınır olarak açıkça onayladı. "Sonuç olarak, bağımsızlıktan sonra, Afganistan dünyanın çeşitli ülkeleriyle ticari, kültürel ve siyasi ilişkiler kurabildi ve ülkenin kapılarını yeni fikirlere, düşünelere, kültüre ve tekniklere açmayı başardı." (Ferhang, 1992, ss. 507-510).

2.1.1.1. Ordu Reformu

Amanullah Han, Askeri Okulu'nda okuyan Emir Habibullah Han'ın tek çocuğuydu. Bu okul tek kaynaktı ki, yardımı ile iktidara gelebildi. Amanullah Han ordunun rolünün ve öneminin farkındaydı ve onu yeniden örgütlemek, gücünü ve yeterliliğini artırmak istiyordu. Afgan ordusundaki tüm yeni gelişmeler Alman ve Türk generallerin yardımıyla oluşturuldu ve bu ülkelerin askeri ilkeleri Afgan ordusunda öğretildi. Örneğin ilk aşamada Cihan Paşa, sonra Fahri Paşa ve son olarak General Kazım Bey Türkiye'den Afganistan'a geldiler; ardından Amanullah Han'ın üst düzey askeri danışmanları ve yeni askeri programların tasarımcıları çalışmaya başladılar. Amanullah'ın kişisel stratejisine dayanarak, Afganistan'ın sahip olması gereken ordunun

kalitesini artırmak için ordunun işgücü miktarını ve sayısını azalttılar. Amanullah Han küçük ama kaliteli bir orduya sahip olmak istiyordu (Rasol, 1984, s. 133).

Amanullah Han orduyu neredeyse tamamen Türk ve Alman orduları şeklinde yeniden örgütledi. Ayrıca, mühimmat fabrikaları da dâhil olmak üzere askeri birimlerin üretimi için ekipmanlarmeydana getirdi ve Alman Grup şirketi tarafından donatıldı. Buna ek olarak, Rusya, Almanya ve İngiltere'den uçak satın aldı ve 1928'de İtalya'dan yaklaşık 100 kamyon ve küçük araba sipariş etti. Son hedefi ordunun moderniyasyonuidi. Ayrıca pilot eğitimi için birkaç Afgan'ı Rusya ve Orta Asya'ya gönderdi. Diğerleri Afganistan'daki İtalyan eğitmenler tarafından eğitildi ve bir dizi Afgan öğrencisi Fransa ve İtalya'ya gönderildi. 1927'de Almanya Afganistan'a birkaç askeri eğitmen gönderdi (Grigoriyan, 2009, s. 312) Hava kuvvetleri 1921'de Ruslar tarafından kuruldu. 1924'te beş Rus uçağı Kabil'e ilk kez geldi. Afgan Hava Kuvvetleri'nde toplam on (D.HGS) uçak, üç (junker) uçağı, altı Alman takımı ve iki İngiliz (Bristol Fighters) vardı. Afgan Hava Kuvvetleri münhasıran Rus pilotlar ve askeri danışmanlar tarafından izlendi. Başlangıçta Afgan Hava Kuvvetleri'nde bir dizi Hintli ve Alman teknisyen ve pilot çalışıyorlardı, fakat yavaş yavaş Ruslardan uzaklaştılar. Afganistan'daki Rus pilotlar ayda 42 ile 45 pound (İngiliz parası) maaş alıyorlardı (Rasoul, 1998, s. 135).

Hava Kuvvetleri, çoğu uçmaya hazır olmayan çeşitli junker tiplerinde 30 uçağı içeriyordu. Sonuç olarak, Amanullah Han onları yabancı uzmanların ve mühendislerin yardımıyla yeniden tamir etmeye ve uçmaya hazırlamaya çalıştı. Hava savunma topçuları da dâhil olmak üzere, topçuların büyük kısmı buna dâhil edildi. Fransa ve İtalya'ya yaptığı yabancı yolculuk sırasında Amanullah Han, çok sayıda yeni top satın aldı ve seksen top parçası hediye aldı. İngiliz toplarını hediye olarak kabul etmek için acele etmedi. Amanullah Han'ın ekibi de Fransız ajansı aracılığıyla 50.000 tüfek satın aldılar, Afganistan'da yaklaşık 120.000'e yakın silah ve mühimmat mevcuttu (Buiko, 2011, s. 132).

Amanullah Han'ın bir diğer önemli hareketi de bir grup Afgan astronot öğrencisini Rusya'ya göndermeşti. Ayrıca İtalya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine havacılık eğitimi almaları için öğrenciler gönderdi. 1928'de Amanullah Han on iki Asya ve Avrupa ülkesine seyahat etti. Bu yolculuk sırasında, bu ülkelerin devlet başkanlarıyla büyük bir onur ve nezaketle bir araya geldi. Hindistan'dan başladı ve Mısır, İtalya, Fransa,

İngiltere, Belçika, Almanya, İsviçre, Polonya, Sovyet Rusya, Türkiye ve İran'a gitti. Askeri alanda Amanullah Han'ın ziyaretinin önemli hedeflerinden biri, Afganistan için gerekli uçakları satın alıp tamamlamak ve Afgan gençlerin havacılık teknolojisi eğitimine devam etmeleriydi. Yıllar önce ve özellikle 1921'den beri, bu konuda önlemler alınmıştı. Örnek, Kabil havaalanını düzeltme veya işaretleme gibi. "Yüksek su mevsimi bölgesinde 1919'da başladı ve Şubat 1928'in ortalarında Amanullah Han Mısır'da yaşarken, Sovyet Rusya'dan bir grup Afgan Hava Kuvvetleri öğrencisi Kabil'e döndüler ve hizmete katıldılar ve Afgan insanlarını mutlu ettiler." (Aziziddin, 2012, ss. 249-250).

Amanullah Han, o zamanki Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi'nin ve bir grup genç Afgan Türkiye ve Almanya destekleyicilerin görüş ve önerilerinden etkilendi. Böylece en başından beri, orduyu düzenlemeyi Türklere ve Almanlara vermek istiyordu. Türkiye ile Moskova'da imzalanan dostluk anlaşmasının maddelerinden birine şunları ekledi: "Türkiye, en az beş yıl veya Afganistan'ın istediği süre boyunca, Afgan ordusunu düzenlemek için Afganistan'a askeri bir heyet gönderecek." (Sahebzade, 1998, s. 121).

Askerlik hizmet düzenlemelerine göre Afgan ordusunun işe alım esasları değişikti 1926'da ayrıca yayınlandı. Bu ilkelere göre, her bir kabile ve klandan, her sekiz kişiden birinin sisteme hizmet etmesi için gönderilmesi gerekiyordu, ancak Amanullah Han, yirmi beş yaşında olan herkesin askerde görev yapmak üzere gönderilmesini istedi. Kabilelerin ve klanların liderlerinin ve etkili insanların çıkarına olmayan bu ilkeler, hükümet ve kabile liderleri arasında bir çatışma meydana getirdi (Sahebzade, 1998, s. 121).

Hükümetin bir sonraki adımı birçok askeri personeli işten çıkarmak oldu. Bir yandan, insan sayısını azaltmak, öte yandan, gençleri istihdam etmek için. İnsanların aylık maaşlarını 20 rupiyeden 5 rupiye düşürdü, bunun yerine, onlara ordunun hükümetle olan bağlarını ve sadakatlerini artırmak için konaklama, yiyecek ve giyecek gibi imkânlar sağladı. Ancak Savaş Bakanı Muhammed Nadir Han, plana şiddetle karşı çıktı. Bunun karşılığında Mahmud Tarzi planı destekledi. Muhammed Nadir Han ve destekçileri, eski güçlerin yıllarca orduda hizmet ettiklerini düşündükleri için itiraz ettiler, ancak yeni eğitim almış gençleri işe almak ne siyasi ne de askerî açıdan doğru değildi. Böylece karşı çıktılar. Nadir Han'ın muhalifleri arasında, Amanullah Han'ın

öğretmeni Albay Muhammed Sami de vardı. Muhammed Sami aslen Arap'tı ve daha sonra Türk vatandaşı oldu. Harp Okulu'nda öğretim görevlisiydi, şahsen Nadir Han'a karşı olduğu için meseleyi Amanullah Han'a havale etti ve çıkan anlaşmazlık, Türk taraftarların lehine çözüldü (Rasoul, 1998, ss. 133-134).

Aynı zamanda gençler de işe alındılar. Başlangıçta, ayda 14 rupiye ve daha sonra 5 rupiye ödemeleri kabul edildi. Fakat Şah Amanullah Han'ın ve Türk askeri danışmanlarının bu politikası, pratik bir form olmadı. Beş rupiyede yararlanan askerlerin aylık maaşları yetkililerin ceplerine gitti ve başka tesisler verilmedi, hiçbir şekilde onlara ulaşmadı. Kamplar da uygun değildiler, bu nedenle orduda tam bir memnuniyetsizlik hâkim oldu ve yavaş yavaş daha derin ve daha tehlikeli hale geldi. Bu, bireyler ve memurlar arasındaki güven ve işbirliği ruhunu zayıflattı. "Afgan kabileleri, Emir'in askeri sistemi halka açık hale getirme çabalarından nefret ediyorlardı." (Grigoyan, 2009, s. 313).

Amanullah Han'ın diğer askeri faaliyetleri arasında çeşitli kışla ve eğitim merkezlerinin kurulması ve ordu üyelerine okuryazarlık öğretimi vardı. 1926 yılında, ordu işlerini düzenlemek için Emirler ve Memurların eğitim merkezlerinin düzenlenmesi onaylandı. 16 Kasım 1923'te, Düzenleme Celiliye Savaş Bakanlığı'nda yayınlandı, buna göre, söz konusu bakanlığın tüm idari ücretleri ödeniyordu. İlk kez ordunun düzenli layiha ve düzenlemeleri vardı. 1928'de farzı bağımsızlık yasası getirildi, bu kanuna göre, çeşitli iç ayaklanmaların deneyimlerine dayanarak, orduda birçok değişiklik ve düzenleme yapılacaktı. Yine 1926 yılında ordu subaylarının teşviki ve emekli olmaları hakkında kanun çıkarıldı, ancak uygulanmadı (Rasoul, 1998, s. 136).

Amanullah Han, uzun bir yolculuğun ardından 1928'de ulusal bir toplantı düzenledi ve orduyu silahlandırma konusunu değerlendirdi ve ayrıca çeşitli silahların satın alındığını bildirdi. Nakit sağlanması nedeniyle hükümet, askeri kullanım ve silah alımı arka planı ve hazırlıklar için her Afgan vatandaşı, beş Afgan ve devlet çalışanlarından bir aylık maaşına olağanüstü vergiler uygulama yapmayı önerdi (Gargon, 1986, s. 32).

2.1.2. Sosyal Alanda Reform

2.1.2.1. Ulusal Birlik Alanında Yenileme

Devlet işlerini düzenlemek ve yönetmek için ilk adım anayasa yapmaktı. Bu yasa 1922 yılında yetmiş üç maddede Afganistan tarihinde ilk kez Anayasa adı altında

çıkartılmıştır. Söz konusu yasada, ülkenin siyasi bağımsızlığı onaylandı. Bu yasada Emir Amanullah Han genel yönetici olarak belirlendi ve medeni ve siyasi hanedan hukuku, ülke vatandaşlarına verildi. Örneğin Afganistan'da yaşayan herkese dini ve mezhebi ayrımcılık yapılmadan, vatandaşlık verildi. Herhangi bir insanlık dışı işkence yasaklandı, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, öğretme ve öğrenme özgürlüğü, çalışma özgürlüğü verildi. Hintlilere ve Yahudilere, Afganistan'da ticaret yapma hakkı verildi. Şah ayrıca çeşitli ulusların dikkatini çekmek için emirler verdi. Şii topluluğunun dikkatini çekmek için, babası ve dedesinin zamanından beri yasaklanan, “Seyyid-i Şüheda” için Yasin okumalarına izin verdi ve Aşure gününde kişisel olarak yas törenine katılıyordu ve Kızılderililerin (Hinduların) dikkatini çekmek için, ineklerin katledilmesini de yasakladı (Erşad, 1985, s. 27).

Reform programının bir sonucu olarak Amanullah Han, kölelik, eşitsizlik, müttefik ve feodal vergi ve harç gibi feodal ve feodal öncesi olayları ortadan kaldırdı ve Kraliyet Hukuku Anayasayı kurdu. Böylece burjuva hükümetinin temellerini koydu (Afzali, 1989: 20) Daha önce de belirtildiği gibi, 1922 yılında Ulusal Meclisi'nde veya Loya Cirga'da, Şah'ın başkanlığında Celalabad eyaletinde 872 kişi çeşitli yasaları tartışmak ve onaylamak için toplandılar. Anayasanın 11. Maddesinde, Afganistan'da esaret ve kölelik koşullarının tamamen durdurulduğu belirtiliyordu. Karara göre, Kabil'deki efendilerinin evinden yaklaşık 700 bin kölesi ve hizmetçisi çıktı. Kandahar, Gazni, Celalabad ve Kabil Eğitim Derneklerinin istişare toplantılarında, Afgan Hindularından bir temsilci hazır bulundu ve yönetimin işlerine katıldı. 1920 kararnamesine göre, Hindu çocuklar Habibiye ve ordu subay okullarına kabul edildiler ve ırk, dil, din ya da kabile bakımından ayrımcılık yoktu. "Emeklilik" geçimi, yani Muhammedzaei kabilesi ile hanlar kalıcı ve göreceli maaşları ve din adamlarının ayrıcalıkları kaldırıldı ve ulus haklarda eşit oldular (Sistani, 2005, ss. 97-98).

Olsen'e göre, Afgan halkının anayasası, Batı liberal yasasında olduğu gibi aynı haklar sağlanmıştı. Afgan ulusal kimliği, ülkenin tüm insanları için eşit hakların korunmasıyla sağlanıyordu. Bu anayasa, sadece Afgan toplumunda vatandaşlarının medeni haklarını tanıdı, aynı zamanda devlet aygıtının işlevini düzenledi ve kabine sorumluluğu ilkesini belirledi için değil, belki kralın otoritesini sınırladığı ve yasaya tabi olduğu için devrim niteliğindedir. (Madde 7) Afganistan'da kişisel ve otoriter yönetimin radikal kontrolü teşvik edildi (Gubar, 1996, s. 1241).

Ancak, bu şekilde Amani hükümeti, ilk anayasanın ve diğer düzenlemelerin hazırlanması ve danışma konseylerinin kurulması ile mutlaklık maskesini hükümetin yüzünden kaldırıp ve Afganistan halkını anayasa ışığında mutluluk ve ilerleme yoluna götüre bildi. Millî (ulusal) Meclis veya Büyük Millet Meclisi de teklifi onayladı. O zamandan beri, yaz aylarında ülkenin başkenti Kabil'de yılda bir kez Loya Cirga toplantıları düzenlenip ve ulusal meseleleri ve devlet görevlerini tartışıyorlardı (Mihriban, 1982, s. 37).

Amanullah Han, akrabaları ve diğer etkili insanları tercih etme sistemine karşıydı. Şah Amanullah Han, Muhammedzai hanedanının ve diğer etkili Hanlar ve din adamlarının üstünlüğünü ortadan kaldırdı. Ayrıca annesinin yakın akrabalarından birinin hapsedilmesini emretti; bu eylemin amacı, insanlara, tüm insanların hakları, yasa önünde eşit olduğunu ve kimsenin diğerinden üstün olmadığını göstermekti (Sistani, 2004, s. 98)

Mesele şu ki, ilk kez Amanullah Han her yerde ülkenin halklarından biri olduğunu ve Şah ile Ulus arasında yabancılaşma olmaması gerektiğini ilan etti. Amanullah Han, ülkenin sosyal işlerini onurlandırma ve yeniden biçimlendirme yolunda etkili oldu ve Afganistan tarihinde olumlu bir rol oynadı. Konuşmalarında sürekli insanları birlik ve dayanışma çağrısında bulunuyordu ve ırkçılıktan kaçınıyordu (Pamir, 2003, ss. 55-56) Amanullah Han çeşitli alanlarda insanların sosyal durumlarını iyileştirmek için çalıştı. Örneğin, Kabil eyaleti Pağman'da hükümetin beş yıllık uygulamalarını gözden geçirmek için Büyük Meclis'i ikinci kez düzenledi. Bu uzun ve değerli Afgan geleneğini uygulayarak, hükümet ve ulus arasında yakın ilişkiler kurdu ve ulusun desteğini aldı. Bu büyük millet meclisinde, Saadat, büyükler, âlimler ve Hanlar gibi yedi yüzden fazla insanların seçilmiş temsilcisive üç yüz elli hükümet yetkilisi, toplamda 1052 kişi vardı. Temmuz 1924'te Şah'ın başkanlığında ve Kabil'deki Pağman şehrinde toplanmışlardı (Mihriban, 1982, ss. 40-41).

Ancak parlamentonun çoğu din adamları, hanlar, toprak sahipleri ve büyük tüccarlardan oluşuyordu ve onlar köylü, hayvancılık ve zanaatkârların geniş kaynaklarını değil, sadece sınıf çıkarlarını savunuyorlardı. Çok az sayıda aydınlar ve halk destekçileri, başarısızlığa mahkumdular. Durum böyle iken bu sırada hükümet yıkım tehlikesi altındaydı, çünkü Abdul Kerim liderliğindeki, Paktiya'nın güneyi isyancıların tehdidi

altındaydı. Amanullah Han din adamları ve zemin sahipleri sınıfın ve feodallerin önünde geri çekilmek zorunda kaldı. 19 madde ile Büyük Meclis veya PagmanCirga, ilk etapdaki değişikliklere karşı yapılan değişiklikleri onayladı (Ata'ya, 2005, s. 249).

Anayasada ve Afganistan'ın o günün koşullarında hayati öneme sahip olan aşağıdaki maddeleri değiştirdiler ve kaçınılmaz durumu dikkate alarak, Amanullah Han onu imzaladı. Ancak düzeltici hükümler şunlardı: Mali ceza ve öngörülen para cezası ve kadınların okuldaki eğitimi kaldırıldı. Küçük bir kızın evliliğine izin verildi. Hâkimin cezalar üzerindeki yargı yetkisi netleşti, hırsız işini tekrarlırsa öldürülecekti, tövbe izleri ve suçlunun alınıdaki iyilik cezası azaltmaya neden olur. Hükümet yetkililerinin mahkemelerinde, bir hâkimin ve bir dini hâkimin katılmaları gerekiyordu. Okulda bir yabancı dil okumak yerine, fikir ve öğretilerin okunması vurgulandı. Hükümet, muhasebeyi hesaplamak ve düzenlemek için muhasebeciler atamakla görevlendirildi. Bireysel özgürlük kelimesi kişisel meselelerle sınırlandı. Siyasi meselelerinde ve inançlarında, dini işlerde Vatandaşlık ve nüfus kimlikleri olması iptal edildi. Bir erkeğin koşulsuz olarak dört kadınla evlenmesi, hizmet nakit ile değiştirildi. Arap Bilimler Akademisi'nin kurulması kaçınılmaz oldu. Ayrıca Kuran-ı Kerim'i ezberlemek için okulların varlığı da garanti altına alınmıştır. Benzer şekilde, 1922 Anayasası maddelerinde de değişiklik yaptılar ki, yaklaşık 18 taneydi, ek olarak Anayasanın adı, Anayasa yönetmeliği değiştirildi (Gubar, 1996, s. 811).

Bu yönetmelikte 10 bölüm ve 73 madde bulunmaktadır. Bu tarihten itibaren Afganistan, siyasi ve sosyal yaşamında ilk kez bir anayasa yönetmeliğine sahipti. Bu yönetmelikte ulusun hükümete karşı görev ve sorumlulukları düzenlenmiş ve açıklanmıştı. Bu uygulama Amanullah Han hükümetinin reform politikasının önemli unsurlarından biriydi (Mihriban, 1989, ss. 84-85) Ancak 1928 Ulusal Meclis, Kral Amanullah Han, Avrupa ve Asya ülkelerine yedi aylık bir yolculuktan ve ilerlemelerini görmekten sonra vatanına döndüğünde kuruldu. Amanullah Han her zaman ulusun refahı ve mutluluğunu ve ülkesinin ilerlemesini düşünüyordu ve bu amaçla, 1928'de Ulusal Meclisi kurdu. Bu mecliste, Halkın uygun temsilcileri, Ulema, Saadât, Şeyhler, Hanlar, aydınlar ve kadınlar Afganistan'ın başkenti Kabil'e Loya Cirga ya da Ulusal Meclis'e katılmak için geldiler. Parlatonun işleri için gerekli tesisleri ve düzeni sağlamak için, Kraliyet Yayın Ofisi bir layiha ve bir talimat mektubu hazırladı ve cirganın resmi oturumu başlamadan önce, ulusun avukatlarına ve temsilcilerine verdi (Ansari, 2012, ss. 161-162).

Böylece, aşağıdaki maddeler Ulusal Meclis tarafından onaylandı:

Devlet Konseyi'nin Ulusal Konseyi'ne Dönüşümü, Tövbe'nin etkilerine göre suçluların cezasını affetmek, Genel denetim çevrelerinin oluşturulması, Her bakanlığın merkezinde bir heyetin oluşması, Her ilin merkezinde Dar Al-Maccani'nin kurulması, Hayvancılık mülkiyet sayısının belirlenmesi, Askerlik zamanının belirlenmesi, Afgan hükümeti rozetleri ve resmi üniformaların askeri değişimi, yani diz üstüne kadar ulaşan ve resmi törenlerde giyilen erkek siyah paltoları, Mülkî derecelendirmelerini ve resmi ve özel unvanları belirtmek, Yönetmeliklerdeki ceza ve para cezalarının belirlenmesi, Modern mahkemelerin kurulması, Konuşan veya öğreten din adamları veya akademisyenler için tanıklık belirleme, Orduyu güçlendirmek için yardımın belirlenmesi, Rüşvet yollarını kapatmak, Yolsuzluk yapan insanların, yani kötü ve kibirliler için ceza tayini, Evlilik yaşının belirlenmesi, Veliht Prensini belirlenmesi, Afgan bayrağının rengini ve logosunu belirlemek, Ulusal Meclis veya Loya Cirga'nın toplanma tarihinin belirlenmesi (Mihriban, 1982, ss. 97-99).

Yukarıdaki konulara ek olarak, 1928 yılındaki Ulusal Meclis, hükümet yetkilileri tarafından ülkedeki genel durumunu iyileştirmek için hazırlanan ve meclise sunulan 14 yönetmeliği gözden geçirdi. Gerekli ayarlamalardan sonra uygulaması yasallaştırıldı. Bu düzenlemeler şunlardı: Belediye Yönetmeliği, Mal ve hayvancılık ürününün düzenlemeleri, Yöneticilerin görevleri ve ilgili memurları birbirinden ayıracak düzenlemeler veya eğitim, Ticari dindarlık düzenlemeleri, Bağımsız Afganistan Hükümeti İşaretleri Yönetmeliği, Şeriat mahkemesi düzenlemeleri, Devlet eğitim mevzuatı, Gümrük alımları düzenlemeleri, Gıda Mevzuatı, Lokman onarım yönetmeliği, Cinayet ve ebedi hapis cezası rehberi, Resmi ve gayri resmi kıyafetler giyme düzenlemeleri. (Mihriban, 1982, ss. 101-102).

1928 Ulusal Meclisinin onayları arasında dikkat çeken bir husus, Devlet Konseyi'nin ulusal Konsey'e dönüştürülmesidir. Ne yazık ki, bu konsey Amanullah Han döneminde kurulamadı ve faaliyetlerine başlayamadı (Gubar, 1996,s. 1277).

Amanullah Han ulusal Meclisi'nde;“Şir Ahmed'iBaşbakan olarak belirledim ve kabinesini kurması için yönlendirdim” diye ilan etti, fakat Şir Ahmed Han, seçkin ve saygın Afganları hizmet etmeye teşvik etme yeteneğine sahip değildi. Ama Amanullah Han'ın kendisi gönüllü oldu ve dedi ki, yeni bir kabine kurmaktan ve meclis yapmaktan

sorumluyum. Konuşmasını şu sözlerle bitirdi: “Ben devrimin kraliyim ve ülkemin her yönünde bir devrim yaratmak istiyorum ve ayrıca, hükümet çalışanları da dâhil olmak üzere, vicdanlı ve yürekten olarak onunla işbirliği yapamayacağı herkes istifa etmeli diye söyledi, bunun üzerine gümrükler genel müdürü Abdul Rahman Han Ludin sözcüsü istifa etti” (Adamak, 1998, ss. 195-196).

2.1.2.2. Giysiler ve Elbiseler Homojenizasyonu

Baskı, reform programlarının eksikliği, geçmiş kralların ve emirlerin yanılmalarına ve belirsizliğine teşvik, Amanullah Han'ın ve yeni hükümetinin önüne geri kalmışlık ve sosyal engellerin yol açtığı bir sürü sorun ortaya koymuştu. Şah, toplumu reform etmek ve toplumsal geriliği ortadan kaldırmak istiyordu. İyi doğası ve hayırsever niyetleri göz önüne alındığında, tüm karanlığı ve sosyal engelleri görüp, tüm bu sorunlara kayıtsız kalamıyordu. Bu yüzden kendisini ekonomik programların eylemleri ve planlarına paralel olarak sosyal reformlar üzerinde çalışmak zorunda görüyordu. Doğal olarak, sosyal reformları aynı zamanda gelenekleri, alışkanlıkları, bireysel tesirleri ve toplumda uzun süredir devam eden gelenekleri de içeriyordu. Örneğin, Şah, halkının her biri, ortalama olarak yurt dışından ithal edilen beş metrelik bezi Sarık şeklinde sardığını görüyordu, eğer o zaman on milyon insanın beş metre Sarık taktığı tahmin edilirse, böylece her yıl toplam elli milyon metre pamuk veya sandal bezi kullanılıyordu. Bu kumaş miktarı sadece Sarık bağlamak için kullanılıyordu ve bu sadece ülke ekonomisine büyük bir darbe vurmamakla kalmıyordu, aynı zamanda bakım, yıkama ve günlük ekonomik ve sosyal faaliyetler açısından da bir problemdi (Pamir, 2003, s. 77).

Bu nedenle Amanullah Han, erkek giyimi için yönetmelikler koydu. Ekonomik nedenlerle gömlekler, pantolonlar ve Sarık, Karakul şapkalar gibi eski olağan kıyafetleri yasakladı. Yabancı kumaşların üretimini önlemek ve yerli üretimin ihtiyaçlarını karşılamak için, eski giysilerin çıkarılmasını emretti (Rasoul, 1998, s. 154) Bu şekilde eski kıyafetler yok edildi ve yeni kıyafetler Avrupa tarzında geldi. "Amanullah Han Kabil'deki tüm insanlara takım elbise, kravat ve fötr giymelerini emretti ve polis birkaç adımda duruyordu ve yasayı ihlal edenlerden para cezası alıyordu" (Gubar, 1996, s. 1277).

Ayrıca, her biri bir partiye ait, çeşitli resmi kıyafetler giymek yasaklandı ve ordu için, zeminin rengi üniforma, rozet ve kemerle ve sivil memurlara basit siyah üniformalar

belirlendi. Tüm rozetler, askeri bağımsızlık rozeti dışında iptal edildi. Amanullah Han, çeşitli dalları yeniden düzenleyerek, toplumsal eşitliği ve ulusal birliği güçlendirmek için çok çaba sarf etti, ta ki Afganistan'ın farklı kabileleri ve klanları, ülkelerinin özgürlüğünü ve refahını korumak için el ele verip ve birlikte çalışsınlar istiyordu (Habib, 1989, s. 29).

Amanullah Han ülkesinin birliği için, özellikle giysiler ve elbiseler homojenizasyonu alanında, elinden geleni yaptı, ama o zaman insanların çoğunluğu bir takım elbisenin maliyetini karşılayamıyorlardı. Bunun dışında, bunu yapmak için en az 100 bin takım elbise ve şapka üretebilecek büyük bir fabrika yoktu. Bu yüzden çoğu esnaf, askeri subay şapkasını takıyordu. Dini olarak kesilmemiş saçlarını büyük Sarık altında gizleyen Sih halkı, başlarını ve sarıklarını yünlü şapkalarla örtmek zorunda kalyorlardı. Bu onları bir karikatür tablosuna dönüştürüyordu. “Özellikle el ile selamlaşmalar yasaklandığından ve Batı ayinleri gibi Şapkanın çıkarılması, insanları çok etkiledi.” (Rasoul, 1998, s. 155).

2.1.2.3. Başörtüsü ile Mücadele

Şah, toplumsal değişim sürecinde kadınların rolüne özellikle dikkat ediyordu. Şah'a göre, başörtüsü İslami ve dini bir temele sahip değildi, ancak gelenek onu yüzyıllardır kutsamıştı. Amanullah Han ve karısı başörtüsü konusunda anlaşıyorlardı. “Ayrıca Şah'a, özellikle Afganistan'ın kadın kesimlerinde, Kraliçe şahın annesi, Kobra can Şah'ın kız kardeşi, Süreyya kraliçe şahının karısı, Noor al-Serac Kraliçe'nin kız kardeşi, Asmar Sümeyye Mahmud Beg Tarzi'nin eşi, reform programını uygulamada yardımcı oldular. Bu kimseler, peçeyi yüzlerinden çıkardılar.” (Pamir, 2003, s. 79).

Amanullah Han ve karısının yedi aylık bir Avrupa gezisinden döndükten sonra, Afganistan görünüşe göre sakindi. Şah da genel olarak toplumun zihinsel ve nesnel durumunu dikkate almadan, özellikle kadınların özgürleşmesi alanında, bir süre reformlar yaptı. O zamanda, ekonomik, tarımsal ve idari reformlara büyük ihtiyaç vardı. Avrupa ülkelerindeki kadınların özgürlüğü hakkında konuştukları sosyal çevreler kurdular ve daha sonra başörtüsünü çıkarma gereğini anlatmaktaydılar.(Faryad Afghan, 2005, s. 219) Avrupa medeniyetine hayran olan Şah, mümkün olan en kısa sürede insanların yaşamlarında en büyük değişiklikleri sağlamaya çalıştı (Ferhang, 1992, s. 535) Temmuz 1928'de, onlara seyahat deneyimlerini anlattı: “Neyse ki, birkaç İslam

ülkesine ve Avrupa'ya gittim ve şu sonuca vardım: Bu ülkelerin hiçbirinde Türkiye'de ya da İran'da kadınlar kısıtlanmış değiller. Başörtüsü ilerlemenizi engelliyor, sizi bilimin nimetlerinden mahrum ediyor ve Batılı kız kardeşlerinizin aksine işsiz kalmanızı sağlıyor. Aslında, bu durum sizi kocalarınıza muhtaç olmaya zorlar. Umarım bir gün sizin bu durumdan serbest olduğunuzu görürüm..." (Rasoul, 1998, s. 150).

Bu dönemde İran, modernleşip Batı toplumu gibi olmak istiyordu. Amanullah Han da bu yönde ilerliyordu. Amanullah Han'ın karısı Kraliçe Süreyya başörtüsünü çıkardığında, bazılarına bu aşırı biçimleri insanlara göstermeleri için zemin sağladı (Tanin, 2005, s. 52) Emir de 1928 Pağman Genel Kurulunda sadece bir kez bu konu hakkında konuştu ve başka resmi konuşma bu mevzu hakkında yapmadı. Mesela dedi ki "başörtüsü meselesini serbest bırakıyorum, saygı duyduğum tek şey şeriat meselesi, yani bundan daha fazlasını görürsem cezalandırılacağım ve önünü alacağım." (Vakil Popelzai, 2012, s. 278).

O'nun görüşüne göre, başörtüsü olan kadınlar zayıf bir ev hanımıydılar ki, babaları, kardeşleri, kocaları ve oğullarından tüm yaşamları boyunca emirler alıyordu. Şah, toplumdaki herhangi bir sorunun İslami yasaların uygulanmamasından ve insanların yaşamlarının Kuran'ın gölgesinde düzenlenmesinden kaynaklandığı görüşündeydi. Ayrıca o zamanın aile sistemini, kadının para için satıldığı ve kocasının tüm baskılarına katlanmak zorunda kaldığı bir kölelik sistemi olarak görüyordu. Bu yüzden 1920 yılında kız kardeşi Kobra Can'ın gözetimi altında Kadın Destek Derneği'ni kurdu ve ona kadınları, kocalarının adaletsizliklerine karşı protesto etmeye teşvik etme görevini vermişti (Rasoul, 1998, s. 1001).

Kral başlık (Toyaneh) almak için kurallar koydu ki damadın ailesi üzerindeki baskıyı azaltsın, ayrıca, erkekler için 22 ve kızlar için 18 yaşını evlilik yaşı olarak belirledi. Ancak 1924'teki Ulusal Meclis veya İkinci Loya Cirga'da, üyelerinin çoğunluğu fanatik; sahipler, hanlar ve din adamlarıydı ve Amanullah Han'ın reform programında bazı değişiklikler yaptılar. "Küçük bir kızın evliliğine izin verildi, Kadınların eğitimi ev çerçevesinde kısıtlandı ve bir erkeğin dört kadınla evlenmesi caiz görüldü" (Adamak, 1998, ss. 102-103) Ancak Amanullah Han'ın karşılaştığı tüm zorluklara rağmen, hükümetin reform programlarında kadın hakları için özel bir bölüm oluşturdu. 1928 yazında "Kadın Destek Derneği'ni" kurdu ve Kabil'in on iki anlayışlı kadını derneğin

yönetimini devr aldılar. Kadınlar ilk kez ülke yönetiminde erkeklerle ortak oldular. Örneğin, Mastorat okulunun yönetimini Kraliçe Süreyya ve bazı aydın kadınlar devr aldılar (Ferhang, 1992, s. 525).

Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya Tarzi, halkın fikrini uyandırmak için konuşmalarında şu noktaları ifade ediyorlardı:

1. Erkekler gibi kadınlar da insandır, insani arzuları ve istekleri vardır. Söylemesi zor olan birçok işi yapabilirler,
2. Kadın, kendi iradesinin aksine kendi iradesi ve tam iradesi olmadan, Evin “Dört Duvarı” olarak adlandırılan bir hapisanenin içinde sıkışıp kalmış,
3. Toplumumuz, çok büyük hayati boyutları ile özellikle önümüzde bulunduğu reform ve inşaat programını uygulamak, ilerleme ve genişletmek için, toplumda kadınların işbirliğine ihtiyacımız vardır,
4. Bir kadın, bazı insanların ham düşüncesine göre, sadece cinsel olarak ve cinsel arzularını tatmin etmek için bir araç olarak kullanılmamalı ve sadece kadın olmak adına her türlü baskıyı tahammul etmemeleriyle, daha ziyade, ona çok değer verilmeli ve önemsemelidir (Pamir, 2003, s. 82).

Ayrıca erkekler ve kadınlar için eşit haklar istiyordu. Batı yasalarına uygun olarak kadın-erkek eşitliği birçok Şeriat hukukuna aykırı idi. Bu, Afgan halkı arasında büyük bir nefrete neden oldu. Miras, boşanma, şahitlik vb. kadın ve erkek eşitliği ve laik standartlarla çelişen konulardı, bu nedenle yasadışı kabul ediliyordu.

Belirtmek gerekir ki Majesteleri ve Kraliçe Süreyya Tarzi, bu programı önce Kabil'de uygulamak istiyorlardı. Örnek ve yetenekli kadınlar seçip, böylece ülke şehirlerinin ve yerel illerin sırasıyla değişimi söz konusu olacaktı (Vakil Popelzai, 2012: 227).

Ayrıca, Avrupa gezisinden döndükten sonra, 25 Temmuz 1928'de Kraliçe Süreyya Tarzi, Aman Afgan Haberde, İslam'dan önce kadınların kocalarına, ebeveynlerine ve oğullarına itaatkâr olduklarını anlatan bir makale yazdı. Fakat İslam onlara erkeklerle eşit haklar verdi. Yavaş yavaş, gelenekler dini bir biçim aldı ve bu bütün dinlerde ve ülkelerde görülüyor. BugünküÇadır (Burka), ülkemizde yavaş yavaş dinde yerini buldu ve ona dini bir karakter verilen "geleneksel" bir uygulamadır. Makale yayınlanmadan önce, Kraliçe Süreyya birkaç kadınla konuştu. İlk olarak okullardaki kızlarla görüştü ve

çadır (burka) örtmenin zamanının geçtiğini ve onları çadırdan kurtulmaya teşvik ettiğini, ama buna mecbur olmadıklarını söyledi. Kraliçe Dilgüşa Sarayı'nda bir dizi kadınla görüştü ve onları “Erkeklerle yapılan çalışmalarda eşit paylar almalarını, özellikle ülkenin kalkınmasında ve evin dört duvarında hapsedilmesinler istedi. Avrupalı kadınlar fabrikalarda çalışıyor, ancak Afgan kadınları fiziksel olarak daha güçlüdür. Fakat ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmuyorlar, çünkü nedeni hiçbir yerde kabul edilemeyen çarşaf perdesidir” diyerek bu konularda uyardı (Adamak, 1998, s. 104).

Bir diğer eylemi, başkentin özel yollarına tablo kurmalarını emretti ve üzerine hiçbir kadının çadırla buradan geçemez yazdılar. Polis bu emri uyguluyordu. Sıradan kıyafetlerini bir çarşafın altına saklayan ve nispeten daha iyi kıyafetler giyemeyen fakir kadınlar, günlük ihtiyaçlarını daha ünlü pazarlarda satın almaktan kaçınmaya zorlandılar (Ansari, 2012, s. 165).

Ayrıca Eylül 1924'te, Amanullah Han nikâh düğünü ve sünnet yönetmeliğini düzenlediği ve yayınladı; ona göre, kadınların başlığı yirmi dokuz Kabil rupiyesine sınırlandı ve düğünlere, evliliklere, sünnetlere ve aşırı davranışlar için düzenlemeler yaptı. Kadınlara kocalarını seçme hakları verildi. Benzer şekilde, çok eşlilik de yasaklandı. Emir'in amacı kadınları evden ve aile sorumluluklarından çıkarmaktı. Amanullah Han'ın reformlarının ikinci döneminin önemli görevlerinden biri, on bir yaşına kadar kız ve erkek çocukların birlikte eğitilmelerine reform yapmak ve kızlar da dâhil olmak üzere gençleri yurtdışına eğitime göndermektir (Gargon, 1986, ss. 31-32).

Kraliçe Süreyya Tarzi, anavatan kadınlarının zihinsel-çevresel kısıtlamalardan esenliği ve özgürlüğü için öyle bir sevgiye sahipti ki, Kadın Vakfı yeni okul işlerinde müfettiş ve denetçi olarak çalışmayı kabul etti. Afganistan'ın geçmiş krallıkları tarihinde, Süreyya, kraliçe veya ulusun manevi annesi gibi, asla şefkatli bir kadın olmadı. Çok merhametli, ilerici, aktif, etkili ve meslektaş ve ülkedeki Şah'ın etkili bir arkadaşıydı. Kraliçe Süreyya Tarzi, iyi ve sağlıklı bir ailede yetiştirilmesi nedeniyle Afgan ulusunun tek manevi annesiydi. Kalbi, vatanın özgürlüğü ve refahı ve ülkenin kadın ve erkeklerinin ilerlemesi ve refahı yolunda atıyordu ve bu alanlarda Amanullah Han ile işbirliği yapıyordu (Pamir, 2003, ss. 81-82).

Ekim 1928, Afgan kadınlarının tarihinde tarihi bir gündü, çünkü ilk kez, bir Afgan kadın toplulukta bir örtü olmadan ortaya çıktı ve o günden sonra aydınlanmış kadınlar burka giymedi ve bunun yerine uygun kıyafetler giydiler. Benzer şekilde, Şah'ın seyahat videoları Dışişleri Bakanlığı sarayında gösteriliyordu ve bu videolarda kraliçe Süreyya'nın örtüsü yoktu. Kraliçe Süreyya Tarzi, daha önce bir çarşafı yırttı ve artık bir çarşaf veya burka olması onun için önemli değildi. Kabil'de kadınların çoğu çadırsız görölüyorlardı. Kraliçe Süreyya Tarzi, kadınların kocalarına karşı şikâyetlerini soruşturmak için bir mahkeme kurdu. Nafaka ödemek, sebepsiz yere dövmek ve boşanmak gibi şikâyetler. Erkeklerin tepkilerini izlemek için gizli bir kadın sorgusu kuruldu. Yaşlı kadınlardan evlere gitmeleri ve erkeklerin eşlerine nasıl davrandıklarını görmeleri istendi. Bütün bu eylemler Şah'ın reform programındaydı (Adamak, 1998, ss. 106-107).

Emir Amanullah Han'ın karısı olan Kraliçe Süreyya Tarzi, kadın hareketinin arkasındaki ana güçtü. Yabancı gazetecilere kadınların İslam'daki durumu hakkında sayısız röportajlar verdi ve kadın haklarını savunmak ve burkaların kaldırılması için makaleler yazdı. Hint Gazeteciliği ile yaptığı röportajda Süreyya, İslam'ın kadınlara ve erkeklerle eşit statü veren tek din olduğunu söyledi. Kadınların burka giymeleri ve erkek ve kadınların toplumda ayrılmasının İslami bir dayanağı olmadığını iddia etti. Çünkü İslam'ın ilk günlerinde kadınlar savaşlarda erkeklere eşlik ediyorlardı ve şehrin işlerini yapıyorlardı, ancak eğer İslam'da burkanın takılması emredilmişse, ihlal edildiğinde özel bir ceza belirlenirdi (Navid, 2009, s. 177).

Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya'nın son hedefi, kadınları evden ve aile sorumluluklarından çıkarmaktı. Avrupa'dan döndükten sonra, seyahat deneyimlerini paylaştı ve Afgan halkının yaşam tarzını ve düşüncelerini yeniden düzenledi. Dedi ki: “Şahsen, Avrupa'da kadınların erkeklerle yan yana çalıştıklarını ve yaşamın her saatinde ve her konuda politik, sosyal ve ticari konularda aktif rol aldıklarını gördüm. Kısacası, nereye giderseniz gidin, kadınlar veya erkekler birlikte çalışıyorlar, ancak Afgan kadınları sadece evde oturup yemek yapıyorlar, çocuğa bakıyorlardı” (Rasoul, 1998, s. 153) Böylece aile dışı işler Amanullah'ın hayali dünyasında planladığı şeylerden biriydi; bu nedenle, Afgan kadınları da önemli devlet işlerini ve üretim çalışmalarını yürütmeliydiler. Ancak Amanullah Han'ın reformları Afgan halkının nesnel sorunları ile tutarsızdı. Erkeklerin ve kadınların çalıştığı bir fabrika yoktu. Bu reformların tek

sonucu, kadınların dışarı çıkıp ve ayaklanmayı artırmaktı. Makyaj yapıp ve okula gitsin ve kendine güvensin, ancak yoksul kadınlar için okul bile mümkün değildi (Afzali, 1989, ss. 28-29).

Kararnameye göre Şah Cuma tatilini Perşembe gününe çevirdi ve ülkenin tüm bölgelerinde uygulanmasını açıkladı. Bu yenileme halkın hükümete olan nefretini artırdı. Şimdiye kadar reform adına hiçbir hükümet haftalık tatilini değiştirmemişti, çünkü bu dönüşüm toplumun yaşamına ait değildi ve ülkenin ilerlemesini ve gelişmesini engellemiyordu (Rasoul, 1998, s. 108).

Emir ve Kraliçe Süreyya Tarzi, Afgan kadınlarının kurtuluşu ve çeşitli alanlarda reform için, etkili din adamları tarafından küfürle suçlanana kadar savaştılar. Bu konuda "sadece saltanatı kaybetmekle kalmadılar, aynı zamanda ülkeden sürgün edildiler ve sürgünde öldüler" (Adamak, 1998, s. 108).

Amanullah Han'ın reformlarının ikinci dönemi, özellikle kültür alanında, sonunda çökmesine yol açtı, çünkü kamu desteğinin az olması, ayrıca din adamlarının ve kabile liderlerinin kızgınlıkları yanı sıra ondan nefret etmeleri nedeniyle başarı elde edilemedi. Fazıl Ömer'in kardeşi Muhammed Sadık Müceddidi yeğeni Muhammed Masum Müceddidi ile birlikte bir grup din adamı ve dört yüz din bilgini adamın imzasıyla birlikte, Şah'ın sadakatsizliğinin fetvasını yayınladılar. Daha sonra Mangal isyancılarına katıldılar, ama sonunda yenildiler ve Müceddidi ailesi ömür boyu hapse mahkûm edildiler ve dört alim vurularak öldürüldüler. Emir, İslam ideolojisini, dil paylaşımına dayanan din dışı milliyetçiliğe dayanan yeni bir ideoloji ile değiştirmeye çalıştı. Şah'ın İslam'a olan ilgisizliğinin bir sonucu olarak, öfkeli din adamları, aşiret isyanlarını, Şah'a karşı cihat ilan ettiler. Amanullah Han, Afgan halkının eski adetlerini görmezden geldi ve Batı'yı taklit ederek toplumun konuşma, yazma ve alışkanlıklarında değişiklikler yaptı. Bu gelişmeler arasında erkeklerin şapka ve takım elbise giymeleri, kadınların hicab-örtü eksikliği, logo ve bayrağın değiştirilmesi, Ay Hicri takviminin Güneş Hicri takvimine dönüştürülmesi, haftanın tatil gününün perşembe gününe aktarılması ve bir kadın ev okulu kurulması yer alıyordu. İç ayaklanmaların patlak vermesini ve devlet ile ulus arasındaki mesafeyi ve nihayetinde devletin çöküşünü hızlandıran çılgınca acele ve yeni gelişmelere duyulan sevgiydi (Sasanpour, 2011, ss. 112-113).

Ulusal Meclis, Loya Cirga'nın 1924'te toplanmasından sonra, ülkenin üst düzey ve birinci bilginlerinin muhalefet sesi de reformlara karşı yükseldi; ancak, bu aşamada din adamlarının eleştirme yöntemi, etrafındaki meslektaşlarından ve ülkenin önyargılarından oldukça farklıydı. “En çok ve kolektif olarak tüm bilginlerin gücünü tehdit eden şey, devletin dini okullara ve diğer kurumlara müdahalesiydi. 1924 yılında hâkimler müfredatı Adalet ve Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlendi ve hakimlerin özel kıyafet giymeleri zorunlu hale getirildi”(Navid, 2009, ss. 114-115).

2.1.3. Eğitim Alanında Reform

Amanullah Han ve Şah'ın baş danışmanı Mahmud Tarzi'nin belirttikleri gibi, Afganistan'ın yeni eğitim sisteminin iki hedefi vardı: Afganistan'da reform ve modernleşmenin başarısı için gerekli olan akıllı bir entelektüel sınıf meydana getirmektir. Halka açık yerlerde yorum yapıyordu ve vatandaşlarını, çocuklarını okula göndermeye teşvik ediyordu, ayrıca çalışanlarına çocuklarını kaydederek, insanlar için rol modeli olmalarını emretti. Harekete geçmeyenler, para cezasına çarptırıldılar ya da kovuldular (Grigorian, 2009, s. 299).

Amanullah Han saltanatı ile en büyük değişiklik, Afgan eğitim sisteminde başladı. Aslında Şah, Afganistan'ın yeni eğitiminin resmi kurucusu ve destekleyicisidir. Şubat 1924'te, zamanının anayasasında, ilköğretim eğitimi ilk kez zorunlu hale geldi. Yukarıda belirtilen düzenleme veya anayasanın 68. maddesinde şunlar belirtmiştir: “Afganistan halkı ve vatandaşları için ilköğretim şarttır. Dereceleri ve alt bölümleri, özel bir yönetmelikte belirtilmiştir ve ona göre uygulanacaktır” (Andişmand, 2010, s. 14).

Onun zamanında yeni eğitim, Afganistan'ın ilerlemesi ve gelişmesi için bir zorunluluk olarak, Şah ve bazı hükümet yetkililerinin resmi ilgisini çekti. Emir ülkenin eğitimini merkezin tekeline çıkarmaya ve yerel illere devretmeye çalıştı. Bu eylemin amacı, faydalarını kamuya açık hale getirmek ve ulusun tüm vatandaşlarını bilim ve kültürden faydalandırmaktı. Böylece merkezde ve illerde, ardışık olarak birçok okul açtı. Şah, dost ülkelerle kültürel ilişkiler kurdu ve Afganistan'ın eğitim ve kültür işlerini ilerletmek için yurtdışından bir grup şefkatli ve bilgili insan getirdi. “Yeni Eğitim Vakfı ülkede düzenli bir dönem meydana getirdi. Afganistan tarihinde ilk kez, 1922'de Eğitim Bakanlığı kuruldu ve Sardar Muhammed Süleyman ülkedeki ilk Eğitim Bakanı olarak atandı” (Kamgar, 2003, s. 27).

Başkentte, Amanullah Han'ın babası Emir Habibullah Han döneminde kurulan Habibiye Okulu'na ek olarak, Fransız ve Alman profesörler ile yerel profesörler yardımıyla, Aman ve Amani adlarında başka okullar kurdu. İstiklal, Kazi, Telgraf, Resim, Marangozluk, Mimari, Sünnet, Tarım, Darul Ulûmu Herat, Ruşdiye Mazar-ı Şerif, Ruşdiye Celalabad, Ruşdiye Herat, Katğan Polis Okulu, Müzik, Halı dokuma, İnşaat, Kadınların Ev planlaması, Tıp okulu, Mastorat okulu ve ülkenin tüm illerinde, 322'den fazla ilkokul kurdu (Gubar, 1996, s. 1245) İlk veya orta eğitimi zorunlu hale getirdi ve 1927'de öğrenci sayısı 51 bin kişiye ulaştı. Buna ek olarak, 3 bin kişi yükseköğrenim ve meslek okullarında eğitim görüyordu ve 1928'de, 4.832 kişi ilkokul öğrencisi, mezun oldular ve 158 kişi liseden mezun oldular. “Bu öğrenciler arasında, Amanullah Han'ın oğlu Hidayat Han da diğer öğrenciler gibi bir koruma ya da vasi olmadan okula gitti ve bilgi öğrendi” (Ansari, 2012, ss. 160-161).

Amanullah Han, eğitim sistemini güçlendirmek için attığı bir diğer önemli adım, Mısırlı ve Türk öğretmenleri işe almasıydı. Kabil'de kalıcı bir Fransız eğitim misyonu kurmaya çalıştı. Bunu takiben 1922'de Alferd Fuçer, Sorbeni Profesör ve ilk Fransız arkeolojik heyetinin başını Afganistan'a getirdi. Bu insanların hepsi Habibiye Okulu'nun merkezindeydiler. Fakat bu grupların her biri öğretim aracı olarak farklı yabancı diller kullanıyorlardı. Bu okullardan ilki, 1922'de kurulan Amaniye idi. Amanullah Han'ın düşmesinden sonra, adı İstiklal Okulu olarak değiştirildi. Bu eğitim merkezi, Fransız okullarından sonra örnek idi ve dersleri Fransızca olarak öğretiliyordu. Okul personeli, 12 Afgan eğitmeni olmak üzere ve biri kadın olan üç Fransız profesörden oluşuyordu. 1926'da Amaniye'nin yaklaşık 300 ila 350 öğrencisi vardı (Grigoriyan, 2009, s. 298)

Amaniyeh veya İstiklal Okulu'ndan bir yıl sonra, daha sonra Necat olarak adlandırılan Amani Okulu kuruldu. Almanlar bu okulda yardımcı oldular ve müdür bir Alman'dı. İlk başta, bu okulun öğrencileri kabul edilmek için para ödüyorlardı. Fakat daha sonra ödeme bu okulda iptal edildi. 1927'de kazı Okulu Hintliler tarafından kuruldu. Bu okulda İngilizce yabancı dil olarak öğretiliyordu (Andişmand, 2010, s. 16-17) Ayrıca 1922'de; Ev Matbaa Okulları düzenlemesive yayıncılık ve bilgi işaretlerinin düzenlemesi onaylandı, işaret düzenlemesine göre, değerli öğrencilere ve çalışkan babalara madalya veriliyordu. 1924 yılında Cetveller Meslek Yüksekokulu kuruldu. Şah Amanullah Han, ülkenin idari ilkelerini, gençler eğitiminin kural ve düzenlemelerine göre

standartlaştırmak istedi. Bu amaçla bu okulu kurdu, ayrıca Afgan idari ekipmanını, Türk tarzına dönüştürmek istiyordu (Kamgar, 2003, s. 29).

Okulda, öğrenciler dört yıl sonra muhasebe ve matematiğe odaklanarak mezun oluyordular. Türkçe, ikinci dil olarak öğretiliyordu. Kabil hükümdarı gelecekteki hükümet çalışanlarına, idari prosedürler öğretiyordu. Amanullah Han, eski öğretmenlerin çalışma kalitesini artırmak ve yeni öğretmenler yetiştirmek için, bir öğretmen eğitim merkezi kurdu ve daha sonra onu genişletti. Bu merkezde düzenli müfredat veriliyordu. İngilizce, bu öğretmen eğitim merkezinde öğretilen yabancı dillerden biriydi (Grigorian 2009, s. 298).

Gündüz okullarına ek olarak, merkezde ve bazı illerde yatılı okullar kuruldu. Yatılı okullar kurmanın amacı, belirli bir mesleği ve en sevdikleri konuyu öğrenmek için ülkenin dört bir yanından öğrencileri toplamaktı. "11 Ocak 1924'te yurt idaresinin düzenlemeleri derlendi ve uygulandı, böylece yurtların işleri iyi bir şekilde yapılıyordu" (Rasoul, 1998, s. 138).

Habibiye Okulu Habibullah döneminde kuruldu ve Amanullah Han döneminde genişledi. Son olarak, eğitimin oluşumu ve gelişimi tarihinde, kızlar ve kadınlar ilk kez Amanullah Han döneminde eğitim alanına girdiler. Aralık 1920'de, Kraliçe Şehirmerkezinde kendi parasıyla kızlar için Esmat adlı ilk ilkokulunu kurdu. Daha sonra 1923 yılında, Mastorat Okulu Kabil'in Şehirmerkezinde açıldı. Bu okulun kuruluşunun başında, kız öğrenci sayısı 34 kişiydi, ancak kısa sürede bu sayı 200'e ulaştı. Amanullah Han'ın saltanatının sonunda, bazı okul mezunları Türkiye, Almanya ve Fransa'da okumaya gönderildiler. Bazı tarihçilere göre, Amanullah Han'ın hükümdarlığı sırasında ilk kadın okulu, 9 Ocak 1921'de Kabil'deki Zarnegar Park'ın bir bölümünde, o zaman adı Bustan Sarai olan, şehrin aydınlanmış birkaç kadınının yardımıyla ve Kraliçe Süreyya'nın liderliği ile Mastorat okulu açıldı. Evde özel eğitim almış kızlar, üst ve diğer alt sınıflara dâhil edildiler ve bir süre sonra bazıları yükseköğrenim için Türkiye, Almanya ve Fransa'ya gönderildiler." (Andişmand, 2010, s. 18).

Mastorat okulunun öğretim konuları; yemek pişirme, dikiş ve dokuma, temizlik ve çocuk yetiştirme, dünyanın en ünlü kadınlarının tarihi ve dini konulardı. Ancak erkeklerin okullarında eğitim konuları farklıydı; bu okul için özel ders kitapları yazılıp ve yayınlanıyordu. İlk başta, kadınlar, Mastorat Okulunda ders veriyordular ve 1927

yılında, okulun genişlemesiyle, yaşlı adamlar, Masturat Okulu'nda öğretmen olarak atandılar. Öğretmenin en başından beri, yabancı dil de müfredatlarının bir parçasıydı. Bu on yıllık dönemin son yıllarına kadar kız okulları şunlardan oluşuyordu: Üç ilkokulu ve bir lise okulu; Ayrıca, 1928 yılının başlarında, Mastorat Okulu'nun çocukları Amaniyeh'deki ortaokulun (Ruşdiyeh Okulu) birinci ve ikinci sınıflarına ulaştılar. Ülke tarihinde ilk kez, kızlar ve erkekler eğitim koltuklarında birlikte oturdular. (Habib, 1989, ss. 38-39); ancak bu plan ulustan gelen güçlü bir tepki ile karşılandı. Başlangıçta, ilerici ve öğrenilmiş Afganistan halkı, eğitim öğretimindeki engellere rağmen, özellikle okuryazarlıkla ilgileniyorlardı. Ama Amanullah Han karma eğitimi uygulamaya başlar başlamaz, insanlar ondan çok nefret ettiler. Afgan kızlarının yabancı ülkelere gönderilmesi bu iğrenmeyi yoğunlaştırdı. (Rasoul, 1998, s. 140).

Bu itirazlar özellikle Loya Cirga, Ulusal Meclis, Pağman'ın birkaç üyesi tarafından yapıldı. Temmuz 1923'te Ulusal Meclis toplandı. Bir grup din âlimi ve meclisin etkili üyeleri Şah'a bir dilekçe yazdılar: Kadınlar okullarda eğitilmemeler, böylece, gerekli bir varsayım olan türban ve örtü konusu, Müslüman kadınlar için daha iyi elde edilir. Ayrıca Şeriat konusunda ülke dışında İslam âlimlerinden çok fazla bilgi ve güvenilir fetva almaları gerekiyor. Ancak Şah, protestocuların talebi üzerine Mastorat okulunu kısa bir süre için kapattı. Fakat ilginç olan şey, Şah'ın meclis içindeki protestolara ve dilekçelerinin içeriğine yanıt olarak sakin bir şekilde tartışması ve kızların eğitim ihtiyacından ve İslam ile uyuşmasından bahsetmesiydi, diyerek şöyle devam etti: "Bu konuda teorinizi kabul etsemde, biz ve siz, aklımızı kullanmalıyız ve kadın ve anne sınıflarının cehalet dünyasında yaşamalarına izin vermemeliyiz." (Andışmand, 2010, ss. 19-20).

Amanullah Han, Pağman Ulusal Meclisi'nde protesto eden ulema ve şeyhlerin, kızların okulunu kapatma talebini kabul etti, ancak birkaç ay sonra Kraliyet Sarayı'nda bir kız okulu kurmaya teşebbüs etti. 1928'de ülkede bir ayaklanma ve silahlı muhalefetle karşılaştı ve kız okullarının sayısını artırdı. 1927'nin sonlarında Avrupa'ya gittiğinde, ayrılmadan önce, bir grup insana hitap ederek, çocukların eğitime ihtiyacını vurgulayarak: "Çocuklarınızı okula gönderin ve servetinizi çocuklarınızı eğitmek için kullanın" dedi. (Rasoul, 1998, s. 140).

Şah Amanullah Han Avrupa'dan döndüğünde, erkek ve kız çocukları arasında eğitimin geliştirilmesine ve gelişmesine her zamankinden daha fazla dikkat etti. “1928'in sonunda Şah, altı yüz üst düzey hükümet yetkilisi, yaşlı ve etkili insanlarla eğitim hakkında konuştu. Bir okulda altı yaşından on yaşına kadar kız ve erkek çocukların karışık eğitimini onayladı ve kızların ilköğretimi almaları için bir emir yayınladı.” (Andişmand, 2010, s. 21).

Tüm engellere ve zorluklara rağmen, 1928'de, Kabil'deki çeşitli okullarda, özellikle Amaniyeh'de yaklaşık 800 kız çocuğu öğretime tabi tutuldu. Aynı yıl, birkaç kız öğrenciyi, öğretmek için işe almanın yollarını düşündüler. Yurtdışında, özellikle Türkiye, Fransa ve İsviçre'de çok sayıda Afgan kadın okudular. Amanullah Han'ın kızlara eğitim fırsatları sağlama çabaları, Afganistan'da kadınlara sosyal statü kazandırmak için daha genel bir planın sadece bir parçasıydı. Aynı zamanda, Amanullah Han daha fazla kız okulu kurmayı planladı ve kızlara erkekler gibi zorunlu eğitim planını uygulamaya kararlıydı. Her iki proje de 1929'daki düşüşünden sonra, unutuldu (Grigorian, 2009, s. 302) Ayrıca 1927'de, bir grup öğrenci, Kralın emriyle tıp okumak için Avrupa'ya gönderildiler. 7 ila 8 yıllık eğitimden sonra, bir doktor olarak anavatanlarına döndüler. Amanullah Han'ın saltanatının son yıllarında, akademik yılın başlangıcı, on ay süren ve her yıl 1 Ekim'de başlayacak olan bir eğitim programı belirlendi. Cuma günleri öğretiliyordu ve perşembe günleri kapalıydı. Öğretim pazartesi günü öğleye kadar devam ediyordu. Yazarlar, Amaniyeh Çağı öğretilerinin temel hedeflerini şu şekilde değerlendiriyorlar:

1. “Eğitimli gençler ve ülkedeki aydınlar sınıfının büyümesi,
2. Bilim ve teknolojinin farklı dallarındaki teknik personelin, yeni programlar uygulamak için eğitilmeleri,
3. Yetenekli idari personel yetiştirmek ve eğitmek” gibi (Kamgar 2003, s. 30).

Sonunda Afganistan'daki her okul için, kız ve erkek okullarının özel ihtiyaçları için bile, her derste kitaplar yazıldı ya da tercüme edildi. “Daha önce Beyit al-UlumuHabibiye adı altında kurulmuş olan Eğitim Bakanlığı Dar al-Talif, okulun kapsamının genişletilmesine paralel olarak kitaplar hazırlıyordu. Örneğin sadece 1928'de çeşitli okullar için, 27 kitap hazırlandı. Daha sonra son yıllarda bu sayı değişti, Darul-Talif Eğitim Bakanlığı, 133 cilt kitap yazdı veya tercüme etti. Daha kolay veya daha tatmin

edici hale getirmek için, Eğitim Bakanlığı bir basın ofisi kurdu ve bu da o bakanlığın basılı materyallerinin hazırlanmasına adanmıştı. Bu 10 yıl boyunca, eğitim ortamı siyasi baskıdan muaf ve özgürdü.” (Habib, 1989, s. 41).

Yeni eğitim sisteminin bir diğer önemli işlevi de öğrencileri, Afganistan'ın geleceği için, teknik ve uzman personeli eğitmek üzere yurtdışına göndermekti. Her nasılsa, 1922'de, Amanullah Han'ın oğlu Hidayatullah dâhil, 35 kişi Paris'teki Mikhail Okulu'nda okuyordular; ayrıca 48 kişi Almanya'da, 36 kişi Fransa'da, 6 kişi İtalya'da ve Mahmud Tarzi'nin oğlu Abdulvahab, Oxford Üniversitesi'nde babasının parasıyla, eğitim görüyorlardı. Bu rakam Amani hükümetinin son yıllarında, tekrar arttı ve 151 kişiye ulaştı. Bu insanlar sonraki yıllarda, bürokrasiyi kurdular. Afganistan'ın eğitimi için, Habibullah Han'ın zamanında 6.000 rupiye olan özel bir bütçe belirleyerek, Eğitim; Savaş Bakanlığı ve Saray'dan sonra üçüncü rütbede idi. Yavaş yavaş, bu bütçe 5 milyondan fazla rupiye ulaştı ve Amani döneminin en istikrarlı hizmetlerinden biri ön plana çıktı. Ayrıca sinemalar, tiyatrolar, genel kütüphaneleri ile 13 gazete ve derginin yayınlanması da aynı dönemde, hükümetin bütçesiyle gerçekleştirildi ve aşağıdakileri içermektedir: (Şahrani, 2006, s. 11).

1. Abdül Hadi Davi ve sonra Seyid Kasim Han yönetiminde Aman Afgan,
2. Haşim Şayek Efendi tarafından yönetilen mistisizm aynasının öğretilerinin tanıtılması,
3. Gulam Muhammed Gubartarafından yönetilen Afgan yıldızı,
4. Rouh Afza yönetiminde Kadın Rehberliği,
5. Edebi yayınlarıyla ayırt edilen, Ahmed Ratib tarafından yönetilen Nism Sahar,
6. Muhiddin Anis tarafından yönetilen ve ayrıcalıklı Anis (Ansari, 2002, s. 107).

Kabil'de başlayan Amani terimleri, bu şehirle sınırlı kalmadı ve özellikle de anayasal liderlerin doğum yeri olan Kandahar'da ulaştı. Bu eyaletin önemi, bu reform gücü tabanına ek olarak, kabilenin kökeni ve Barkazaeyan'lı Amanullah Han'ın anne soyundan dolayı önemli kabul edildi. Şah, yurt içi seyahatler yaptı ve kişisel olarak Kandahar, Mazar-e-Şerif ve Host eyaletlerine gitti ve Kandahar'da bizzat kendisi eğitimi inceledi. Burada iken bu eyaletteki yeni okullar ondan önce faaliyetlerine başlamıştı. Telgraf Okulu ve Tarım Ruşdiyeh gibi daha uzmanlaşmış okullar da mevcuttu. Bu

zamanda, Emir, okuryazarlık için kullanılan ve kazi ses ilkeleri veya Amani ses ilkeleri olarak adlandırılan bir yöntem meydana getirdi. Ona göre, okuma yazma bilmeyen bir kişi günde iki saat ders okursa, 20 saat içinde okur yazar olur. Amanullah Han bu ilkeleri 1928'de meydana getirdi ve aynı yıl her gece, iki kılıçlı Şah Camisine giderdi ve bu yönteme göre bir grup okuma yazma bilmeyen adamlara ders verirdi. Bu ilkeler daha sonra orduyu eğitmek için kullanıldı ve faydalı sonuçlar verdi (Habib, 1989, s. 44).

2.1.4. Ekonomik Alanda Reform

Amanullah Han'ın reform programında, ekonomik kalkınma konusu önemliydi. Amanullah Han, ülkenin ekonomik bağımsızlığı, ülke politikasındaki en önemli konu olduğundan, Afganistan'ı ekonomik olarak kendisine bağımlı olmasını istiyordu. 1928 Ulusal Meclisi toplantılarında, ekonomik konuların tartışılması, önemli bir konuyu oluşturuyordu. Sanayinin, ticaretin, tarımın, rezervlerin çıkarılması, doğal kaynakların ve devlet hazinesinin yetersizliğini telafi etmek ve sanayi ticaretini geliştirmek için çeşitli sektörlerde teknik personel yetiştirmek, hükümetin temel hedefleri arasındaydı. Ülke ekonomisi ilkel kaldığından ve ülke düzenli nakliye fabrikalarından yoksun olduğundan, ilkel parasal ve finansal anlaşmalar, yabancı para değiştiriciler ve araçlar tarafından yapılıyordu; çünkü bu tür işlemlerle ilgilecek devlet veya özel banka yoktu. Bu nedenle ticaret ve Afgan ticaret ihracatı, çoğu Hintli araçlar olan yabancı tüccarlar tarafından yapılıyordu. Arama endüstrisi çok erken bir aşamadaydı. Hükümet bu alanda önlemleri değerlendirdi (Hendi, 2002, ss. 3-4).

2.1.4.1. Ticari ve Endüstriyel Reformlar

Ülkenin ticari işlerini geliştirmek için, Tüccarların faaliyetlerini şirketler çerçevesinde düzenlemek, özel sermayenin pozisyonlarını zayıflatmak ve ulusal sermaye oluşturmak, devlete ait bir banka kurmak ve özel bir bankanın kurulmasına karşı çıkmak ve son olarak Batı sanayi çevreleri ile müzakereler yapmak ve yabancı ülkelerle sözleşmeler imzalamak değerlendirildi. 1920 yılının sonunda, şirket kurma çabaları genişledi. 1928'in sonuna kadar, ülkede farklı isimler altında yaklaşık 200 ticari şirket vardı ve 5 ila 6 milyon Afganlı sermayesi ile çalışıyorlardı. Çoğu dairelerin temsilcileri ve yöneticiler bu şirketlere katılıyorlardı. Bu şirketlere mal üretme ve satma konusunda özel haklar verilmişti; sonuç olarak, tüccarların ticaretteki konumu biraz daha güçlendi ve aksine dış ticaret zayıfladı. Afgan ticari malları daha önce yabancı tüccarlar tarafından yurt

dışına gönderiliyordu; ancak o andan itibaren Afgan tüccarları doğrudan mal ihraç ediyorlardı. 1928 yılına kadar, dış ticaret işlemlerinin neredeyse yüzde kırkı ulusal yatırımcıların sermayesi elindeydi (Erşad, 1985, ss. 11-12).

Sonunda, tüccarlar yurt dışına gönderildiler ve yerli mallar, ilk kez yurtdışında satıldılar. Yabancı ülkelerle ticaret ilişkisi ve ticaret geliştirimi için müzakereler başladı ve farklı ülkelerle çeşitli anlaşmalar bağlandı. "İngiliz hükümeti ile bir ticaret anlaşması imzalandı. Yurtdışındaki Afgan tüccarlarının konsolosları ve avukatları, ticari işleri kolaylaştırmak zorunda kaldılar." (Teşvik Düzenlemeleri, 1926, s. 4) Afgan tüccarları, anlaşmaların sağladığı bir dizi terörist tesisle, Afgan ticari mallarını doğrudan yurtdışına gönderiyorlardı; bu mallar daha önce Hintli tüccarlar tarafından gönderiliyordu. Terörist mallar iki şekilde sevk ediliyordu: eski Sovyetler Birliği ve Hindistan üzerinden. Afganistan ile eski Sovyetler Birliği arasındaki ticaret anlaşması müzakereleri Ocak 1925'te başladı; o zamandan beri, iki ülke arasındaki ticaret hacmi arttı. Örneğin, 1925 yılında Sovyetler Birliği ve Afganistan arasındaki toplam ticaret 2514 milyon rupiye idi; ancak kısa bir süre sonra, aynı yıl 1925'te 33,9 milyon rupiye'ye yükseldi (Buvko, 2011, s. 534).

Sonuç olarak, Sovyet hükümeti Afganistan'a ücretsiz geçiş izni verdi. Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşma'nın 6. maddesine göre Rusya ister Rusya'da ister devlet kurumları tarafından olsun, doğrudan veya dolaylı olarak Afganistan'dan satın alınan malların serbestçe geçişine izin vermeyi kabul etti. Ancak İngilizler, koşullu geçişi kabul ettiler (Emir Hasan Şah, 1984, ss. 9-10).

2.1.4.2. Ulaşım

Amanullah Han saltanatı boyunca, ulaşım yapıldı. Ülkenin ekonomik durumunun gelişmesi için düzenli ulaşım hatları ve iletişim araçları olmadan mümkün olmayacağını biliyordu, bu nedenle, bu konuda birçok hizmet verilmiştir. Örneğin: Eski yollar onarıldı ve yeni bir yol inşaatı süreci başlatıldı; Kabil'i Kandahar ve Herat'a ve ülkenin kuzey bölgelerine bağlamak için bir yol planlanmıştı; Yeni Salang ve Pakta yollarının uzatılması uygulandı; Anlaşmaya göre, Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında bir havayolu kuruldu. 1924 yılında Afganistan, Sovyetler Birliği'nden satın alınan ilk uçağı elde etti. Uçak, Rus bir pilot tarafından Kabil'e transfer edildi; böylece Kabil hava

yoluyla yabancı bir ülkeye bağlandı. 30 Hava Kuvvetleri personelinin çoğunluğu, iki araç hariç, Sovyetler tarafından bakılıyordu (Erşad, 1985, ss. 14-15).

2.1.4.3. Demiryolları İnşaatı

“Amanullah Han'ın bir diğer önemli işlevi demiryolunu uzatmaktı. Hükümet iki Alman ve Fransız şirketi ile Afganistan'ın demiryolunun güneyinden kuzeye doğru on yıl içinde uzatılacağı bir sözleşme imzaladı” (Gubar,1967, s. 791) Böylece hatlar sınıra kadar uzanıyordu ve Kabil'de küçük bir istasyon inşa edildi ki onu Kabil'in Daralamanına bağlıyordu. Tren daha sonra Celalabad eyaletine bağlandı. Aslında o dönemin ilk ve son treniydi; çünkü iç kargaşa nedeniyle bu eylem tamamlanmadı. Ticari faaliyetler için tesisler oluşturmak üzere ülkede bir dizi önlem alındı. “Yerel ve iç ürünler, yerel iller arasındaki ticari mülkiyetin transferinden kayboldu. Hükümet tüccarları teşvik etmek için bir "ödeme bonusu" koydu ve (Düzenleme) bu durumda onaylandı ve buna dayanarak gönüllülere yılda iki kez Mayıs ve haziran aylarında "ödeme bonusu" veriliyordu.” (Şeriat Mahkemelerinin Ticari İşlemlere İlişkin Usul Kuralları, 1926, s. 9) Bu nedenle özel bankaların iş yapması yasaklandı ve onun yerine, hükümet bankası teklif edildi; ancak, tüccarlar hükümetin güvensizliği nedeniyle devlet bankasının kurulmasını kabul etmediler. Tüm sermayelerini kaybedebileceklerinden endişe ediyorlardı ve öte yandan hiçbir garanti yoktu (Rasoul, 1998, s. 132).

2.1.4.4. Sanayi Reformu

Sektörün büyümesi ve gelişmesi için kapsamlı ve küçük programlar düşünüldü ve yabancı ülkelerle sözleşmeler imzalandı. Amanullah Han'ın yabancı ülkelere seyahati, daha fazla ekonomik hedefleri içindi; Fransa ve Almanya'da daha fazla sanayi kuruluşunu ziyaret etti ve onlarla çeşitli alanlarda sözleşmeler imzaladı. Bu sözleşmeler sonucunda Afgan vatandaşlarına yabancı personelin katılımıyla fabrikalar kurma izni verildi; elbette, fabrika arazisinin Afgan vatandaşlarının elinde olması ve yabancılar devletin ilkelerine, vergilerine ve yasalarına tabi olmaları şartıyla. Ayrıca 1923 yılında yerli sanayileri teşvik etmek için, Yerli Sanayileri Teşvik adlı özel bir düzenleme kabul edildi. Buna göre, sektöre yatırım yapmak isteyenlere bir dizi hak ve imtiyaz verildi. (Grigorian, 2009, s. 213).

1. Fabrika kuranlar için beş dönümlük arazi dağılımı;
2. Ödeme bonusu vermek;

3. On yıl boyunca fabrika arazi vergisi muafiyetli;
4. Yurtdışından ithal edilen hammaddeler, beş yıl gümrük vergisinden muaf edinmeleri;
5. İlk etapta bu fabrikalar tarafından üretilen malzemeler, fabrikaların teşvik edilmesi için devlet tarafından nakit olarak satın alınması;
6. Yurtiçinde de üretilen ithal mallar veya yukarıda belirtilen mallar için gümrük vergilerinin artırılması;
7. Yurtdışına gönderilen bu fabrikalar tarafından üretilen malzemeler üzerindeki gümrük vergilerinin azaltılması veya hatta toplanmaması;
8. Makinaları yönetmek ve endüstriyi öğretmek için fabrika sahiplerine yabancı uzmanları davet etme hakkı vermek;
9. Ticaret Bakanlığı tarafından makine ve diğer gerekli ekipmanların üretiminde yurtdışında ikamet eden Afgan temsilcileri ve konsolosluklarının kolaylaştırılması;
10. Devlet görevlileri için yerli kumaşlardan giysi zorlamak ve ulusal endüstriler sergisi açmak.

Büyük tekstil fabrikaları kuruldu; çünkü temel ihtiyaçları oluşturan pamuk ve yün tekstilleri yurt dışından ithal ediliyordu (Ğubar, 1967, s. 791) Madencilik ve endüstriyi daha iyi incelemek için Maden Bakanlığı adlı küçük bir daire kuruldu ve eski bakır madeni test için piyasaya sürüldü. Lacey'de Badahşan madencilik sektöründe, Herat Yağı, Zobahan Fabrikası ve Demir Madenleri, Kömür, Kükürt, Kurşun, Abrak kök taşı, Tabaşir, Mermer ve Beyaz Çiçek programları ele alındı; böylece uçak tamir tesisi, beyaz barut fabrikası, araba tamircisi, sabun fabrikası, parfüm, iplik dokuma, marangozluk, pamuk ve yağlama kuruldu. Ayrıca bir şeker fabrikası, düğme yapımı, süt ve peynir yapımı, durulama ve yağ ekstraksiyonu düşünülmüştür. Kabil şehri ve Pağman şehri elektrikle, kazi su baracı ve SiracGazni baracı tamamlandı, Çamakni suyunu kapatmak ve Razik Nehri'nin tamamlanması başladı. Pağman, celalabad ve Kandahar enerji santralleri işletmeye alındı. Deri, Barut, yön ve kükürt fabrikalarına elektrik verildi. Bu nedenle, Karakul nesilinden ve koza solucanlarının sayısındaki artış teşvik edildi. Hayvansal ürünler aşağıdaki gibi yazılmıştır:“Koyun derisi tarafından öldürülen ve yem ürünü olmayan erkek Karakul kuzu koyunlarından muaftır.” (Mir Hassan, 1984, s. 11).

Afganistan Ülkesi bu önemli ekonomik belgeleri, Karakul koyun yetiştirme göçebeler kabileler ve halı dokuma çoğu Bedevi Türkmenolan kabileler tarafından kazandı. Sonraki yıllarda onlara yeni üretim ve ihracat kaynakları sağladı. Eskiden Karakul pazarı Leningrad'ındeydi, Şimdi Leipzig ve Londra'ya transfer edilmiş ve Afgan tüccarları malları doğrudan Avrupalı tüccarlara sundular. İhracatı ve pazarlamayı genişletmek için, hükümetin teşvikiyle, Amaniyeh ve Şemr adlı şirketler kuruldu. Ve Endüstriyel Teşvik Enstitüsü ithalatı sınırlamak için el sanatları geliştirme görevini üstlendi, başka bir şirket olan Rafik da bu alanda çalıştı. Genel olarak, Amanullah Han'ın ekonomi politikası, ihracat gelişimine, ithalatın sınırlandırılmasına ve yeni fabrikaların kurulmasına odaklandığı söylenebilir (Ferhang, 1992, s. 544).

Ülkenin ekonomik ve endüstriyel kalkınmasıyla ticaret ve ticari şirketleri genişletmek için hükümet başka önlemler aldı, yerli ve yabancı sermaye kısıtlılığı, toplam fabrika eksikliği, entelektüel eksikliği, İç savaşların ve huzursuzluğun varlığı, İşadamları ve tüccarların destek eksikliği nedeniyle, Kar elde etme ve zararı geri alma fikrinin egemenliği nedeniyle uyum sağlayamadılar (Rasoul, 1998, s. 130).

2.1.1.4.5. Finansal Reform

İktisadi faaliyetlerin kazanılması, hükümetin düzenli olarak sağlaması gereken yeterli gelir lazımdı. Hükümetin en önemli gelir kaynağı olan vergiler ciddi ilgi gördü ve bu konuda çeşitli yasalar onaylandı. “Gelir” ile devlet kamu harcamaları arasındaki dengeyi korumak için ilk kez genel bütçesi oluşturuldu ve bununla ilgili düzenlemelere 16 Ocak Genel Bütçe Düzenlemeleri denir. Ocak 1923'te Maliye Bakanı Mir Haşim Han ve İtalyan bir uzman olan Bernardi, Afganistan'ın yıllık bütçesini ilk kez ayarladılar. Ülkenin bakımı, idaresi ve ekonomik büyümesi için kamu harcamalarının belirlenmesinde, bir yıl içinde elde edilebilecek gelirler, nihayetinde bakanlıklar, bağımsız yöneticiler vb. Her yeni yılın başlangıcında, bir yıl önce harcama ve gelir tutarlarını hükümete sunmaları gerekiyordu (Erşad, 1985, s. 208).

“İlk adımda, her bakanlık ve bağımsız yönetim kendi bütçe düzenlemelerini düzenlemekle yükümlüdür, İkinci adımda, söz konusu organların bütçe tabloları Maliye Bakanlığına verilmesi gerekiyordu. Maliye Bakanlığını inceledikten ve Amanullah Han'dan yeni kullanımlar için "izin" aldıktan sonra, Bakanlar Kuruluna sunulacaktır ve sonra, bakanlar meclis bilgisinden hükümet konseyine teslim edilirdi, Hükümet konseyi

“layihayla” “inceledikten” sonra, hükümet Konseyi'nin gerekçeleri Bakanlar Yüksek Kuruluna yeniden veriliyordu ve son olarak, Şah'ın onayından sonra, yukarıda belirtilen düzenleme uygulanıyordu ve tüm bakanlıklar, bağımsız yönetimlere ve departmanlara gönderiliyordu (Erşad, 1985, s. 209).

Sonuç olarak, Hükümetin bu yeni eylemi; acanlar, genel kamuoyu ve hatta bakanlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmak için düzgün anlaşılmadı ve memnuniyetle karşılanmadı, ama aslında, bu ekonomik devrim ülkenin geleceği üzerinde derin bir etki koydu. Maliye Bakanlığı'nın çalışmaları 1 Ekim 1923'te, Mostofiyanlılar ve Başrahiplerin Görevleri Yönetmeliği'nin kuruluşundan sonra daha iyi gelişti. O andan itibaren tarımın büyümesine ve gelişmesine büyük önem verildi; ek vergiler ve sistemik cezalar ile nakit vergilerin kaldırılmasına ek olarak, tarımsal ödeme bonusu gibi diğer önlemler de alınmıştır. Çiftçileri teşvik etmek ve tarıma ve hayvancılığa çok dikkat etmeleri için, ülkenin tarım ürünleri ara sıra sergileniyordu. Tarım Görevlilerinin Görevleri Hakkında Kanun, 17 Aralık 1923'te hazırlandı ve uygulandı (Rasoul, 1998, s. 1299).

Bu nedenle, Afgan gençleri, oluşturdukları vergi reformları çerçevesinde, farklı hayvancılık vergisi türleri yerine, bu konuda vergi birimine hayvancılık vergisi adı verilen bir düzenleme ayarladılar. Bu vergi, Afgan çiftçiler tarafından istisnasız ödenmeliydi, böylece bu verginin uygulanmasıyla, tüm kabileler ve etkili insanlar da vergilendirildiler. Emir, bu yasaları oluşturarak kabilelerin uzun zamandır devam eden tüm ayrıcalıklarını ortadan kaldırılabildi. Bu kabilelerin Emir Amanullah Han'a karşı katılmaları nedenlerinden biri haline geldi. İlginçtir, bu yasanın bazı maddeleri tamamen göçebeler hakkındaydı. Bu Yönetmeliğin 4. maddesi, göçebelerin koşulsuz olarak vergi ödemek zorunda olduklarını belirtiyordu. Aynı zamanda, koşulsuz olarak vergi ödemeleri gerekiyordu. Aynı zamanda, göçebelerin vergi ödedikten sonra bir yerde ya da başka bir yerde vergi ödemekten muaf tutulacakları varsayılmıştı. Yönetmelik, finansal çalışanların sorumluluklarını ayrıntılı olarak anlatmaktadırdı. “Bu şekilde, mülklerin vergi mükellefleriyle bağlantısı yoluyla, yerel organlar oluşturuluyordu. Eski günlerde, sadece zengin bir toprak sahibi olmak, sahib olabilirdi, bu yüzden en fazla paraya sahip olan toprak sahipleri mülk olarak ortaya çıkıyorlardı ve aslında tüm bölgenin veya mahallenin otoritesi olarak kabul ediliyorlardı. Bu yeni kanuna göre,

uygulamadaki mülk, Maliye Bakanlığı'nın kontrolü altına giren bir vergi çalışanı haline geldi” (Mesud, 2010, ss. 30-31).

Öte yandan, emtia vergisi nakde çevrilmiş ve satın alınan tahılın cebirsel havalesi yasaklanmıştı. Ülkenin birkaç yerinde zorunlu besleme iptal edildi. Halıların ve sahiplerinin vergi toplama baskısına engel olmak için, vergi mükelleflerinin doğrudan devlet kurumlarına vergi ödemeleri gerekiyordu, vergi mükellefleri ile vergi memurları arasında aracılardan bulunması yasaktı. Toplanan paranın ciddi bir şekilde hesaplanması ve devlet hazinesine doğrudan teslimi ile son olarak vergi çalışanlarının vergi toplamada sorumlulukları ve cezaları, vergi düzenlemelerinde detaylı olarak belirlenmişti. Bu kurulların faydaları vardı; ama aynı zamanda kusurlar ve eksikleri de vardı. Örneğin, faydaları: Vergi mallarının nakde çevrilmesi bir yandan parasal ve finansal ilişkilerin büyümesine yol açtı; Doğal üretim aşamasından, uygun mal üretimine geçme fırsatı; İç pazar büyüyordu. Ancak öte yandan, malların değerini paraya dönüştürmek için belirlenmiş bir kriter yoktu, "Doğal ekonomik üstünlük, parasal ilişkilerin büyümemesi köylerde para eksikliği ve halkın paraya olan ihtiyacı, vb., köylülerin iflasına yol açtı." Ayrıca onları bölgenin zenginlerinden borç almaya ya da ürünlerini düşük bir fiyata satmaya ya da arazilerinin bir kısmını vergi ödeyebilmek için rehin vermeye zorladı. Bu doğal olarak kar piyasasının gelişmesine yol açtı ve onlara dayatılan ek ve ağır yükü (Mesud, 2000, s. 32).

7 Mayıs 1923'te devlet arazileri satıldı. Bu, yararsız toprakların çoğunu ekilebilir ve tarımsal hale getirdi. Aynı yılın 27 Eylül'ünde, az bir nüfusu ve büyük bir arazisi olan katağan'a bir layiha ayarlandı ve yayınlandı; buna göre topraksız insanlara toprak verildi ve birçok yoksul aile oraya transfer edildi. Tarım ürünleri daha sonra büyüdükçe, Rusya'ya büyük miktarlarda buğday, pirinç ve diğer tahılların ihraç edildiği söylenir; böylece yabancı mülkün önemli bir bölümünü ele geçirdiler. Ayrıca, 9 Ekim 1923'te, hayvancılık ürünlerine ilişkin bir layiha hazırlandı ve yayınlandı, böylece, her yıl çiftlik hayvanları sayıldı ve varlıklarından vergiler alındı. Yaklaşık her bir çiftçiden kabaca ve Cebirce vergi toplanan önceki prosedür kaldırıldı; ancak memurların durumu ve davranışı ile yolsuzluk, rüşvet ve zimmete geçirme önceki gibi devam etti ve bu da programların önemini ve ilerlemesini engelledi (Rasoul, 1998, s. 130).

Ülkenin muhasebesinde yeni sisteme getirilen başka önlemler de vardı. 13 Mart 1925'te, metrik ağırlık ve boyut sistemi yaygınlaştı ve nohut,yem, avuç, sarımsak ve vb. yerine aynı ağırlıkta olan ölçülere, gram olarak belirlendi (Ölçek Düzenlemeleri, 1926: Madde 2) Ayrıca işlemlerin yürütülmesini ve alışverişi kolaylaştırmak ve nesnelerin fiyatını belirleme için, yeni madeni para ve yeni para birimi (Afgani) yaygınlaştı. "Ulusal Banka Ticaret Odası önerildi." (Lin B, 1924, s. 1919) Her memurun 5 rupi silah alması için bir aylık gelir gibi bazı özel parçalar, her öğrenci tarafından kütüphaneye tahsis edildi. Sonuç olarak, büroları ve vergi dairelerini düzenlemek için bir idari okul kuruldu ve mezunlarını vergi görevi için seçiyordular (Osman, 1971, s. 168).

Böylece, kalıntılar saltanatın başlarında affedildi; ama sonunda, öğrencilerden zorla alınıyordu. Serdarlar ve din adamlarının emekli maaşları kaldırıldığı ve gelirler devlet hazinesinde depolanmak üzere tahsis edildi. Bu reformlar sonucunda, hükümetin gelirlerine önemli bir miktar eklendi. 1923'ten 1925'e kadar Afganistan'daki ödemeler dengesi toplamda dengeliydi ve hiçbir açık yoktu. Tarihçilere göre, mali reformlar sonucunda hükümet gelirleri iki katına çıktı ve yılda 80 milyon rupiyeden 180 milyon rupiye ulaştı. Bu gelirler temel olarak şu şekildeydi:

- 80 milyon arazi vergisi;
- 25 milyon hayvancılık vergisi;
- 40 milyon gümrük vergisi;
- 10 milyon bozuk para ürünü;
- 25 milyon çeşitli gelirler, Toplam 180 milyon (Erşad, 1985, s. 29).
- Hükümetin ana giderleri aşağıdaki gibidir:
- 40 milyon Savaş Bakanlığı;
- 20 milyon Saray Bakanlığı;
- 15 milyon Eğitim Bakanlığı;
- 12 milyon İçişleri Bakanlığı;
- 7 milyon Dışişleri Bakanlığı;
- 4 milyon Ticaret Bakanlığı;

- 3 milyon Maliye Bakanlığı;
- 2 milyon Adalet Bakanlığı;
- 10 milyon Onarım maliyeti;
- 67 milyon rupi Çeşitli giderler ve satın almalar ve kısmi tasarruf.

O zaman, Afgan para biriminin değeri 100 Kabil rupiyesi, 60 Hint rupiyesine eşitti. Daha sonra, yabancı para fiyatı, özellikle Hint para birimi, yıldan yıla düştü ve Afgan para birimiyle eşitleşti (Gubar, 1996, s. 1244).

Aslında, yeni reformların paraya ihtiyacı vardı ve hükümet vergileri artırarak bu ihtiyacı karşıladı; örneğin, önceden yaklaşık 5 rupiye olan sulanan arazi üzerindeki vergi 8 rupiye yükseldi ve hayvancılık vergisi de artı. Develer 3'ten 4 rupiye'e, atlar 2'den 3'e, İnek 1'den 2 rupiyeye, Dört ayaklı hayvanlar 12 rupiye'den 1 rupiye'eye koyunlar 7 rupiye'den 50 rupiye çıktılar. 1920'de kâğıt para 1, 5, 25, 50 ve 100 afgani şeklinde verildi ve altın madeni para 5 amani 75 rupiye, 2 amani 30 rupiye, 1 amani 15 rupiye ve 0,5 amani 7,5 rupiye idi. Ayrıca gümüş ve bakır sikkeler basıldı (Mesud, 2000, s. 33).

2.2. Rıza Şah'ın İran'daki Reformları

2.2.1. Askeri Alanda Reform

Rıza Şah'ın en önemli eylemlerinden biri yeni bir ulusal ordu oluşturmaktı. Çünkü Rıza şah öncesinde İran'ın iyi donanımlı, düzenli ve güçlü bir ordusu yoktu. Başka programların gerçekleştirilmesi ve çalıştırılması göz önüne alındığında, Ülkeyi birleştirmek ve konsantrasyon oluşturmak; İran milliyetçiliğinin ve ulusal birliğin temellerini birbirine bağlamak; İdari, sosyal, ekonomik ve kültürel sekülerleşmenin yanı sıra dış politikanın temellerinin güçlendirilmesi için; ilk olarak, güçlü ve iyi donanımlı bir orduya bağlıydı, yeni ordunun oluşumu Rıza Şah'ın modernizasyon programlarında bir öncelikti. Etkin ve yeni bir orduya sahip olmak, İranlı reformcular ve modernistler için uzun zamandır devam eden bir rüyaydı; ancak İran'da askeri reformun en önemli aşaması, Sepahsalar'dan sonra ve Rıza Şah'tan önce, anayasal döneme, ikinci meclis ve Jandarma gücünün kurulmasına kadar uzanıyor. “Liakhov Rusi komutasındaki Kazaklar tarafından ilk parlamentonun bombalanmasının acı deneyimi, İran anayasasını mümkün olan en kısa sürede ulusal bir güç kurmaya zorladı.” (Rahmaniyan, 2012, ss. 97-100).

Aslında, 1919 anlaşmasının planlarından biri İran'da yeni bir ordu yaratmaktı ve tüm seçkinler orduyu donatmaya dikkat ediyordular. Seçkinler güçlü bir hükümet istiyorlardı ve uluslararası durumdan dolayı, İngiliz hükümeti ayrıca İran'da yoğun ve güçlü bir orduyla güçlü bir merkezi hükümet istiyordu; Böylece, 1919 anlaşmasının planlarından biri İran'daki orduyu değiştirmek ve modernize etmektir. Bu anlaşmanın uygulanmamasıyla, 1921 darbesinden sonra yeni bir ordu'nun kurulmasına yol açtı. Darbe hükümetindeki Seyid Zia, reformların yapılmasını güçlü bir orduya sahip olma şartına bağlı olduğunu düşünüyordu. İktidara yükselişinin başlangıcından itibaren Rıza Şah, mutlak gücünü hızla arttırmak için, yönetebileceği ve planlarını ve fikirlerini uygulayabileceği yoğun ve güçlü bir askeri cihaza ihtiyaç duyduğunu doğru bir şekilde fark etti. Bu yüzden orduyu meydana getirdi, genişletti, modernleştirdi ve yoğunlaştırdı. Orduyu yeniden şekillendirmek ve güçlendirmek hükümetin gündeminin en üstündeydi. Bu durumda, "askeri harcamalar uzun zamandır ülkedeki mevcut en yüksek bütçeydi, öyle ki başlangıçta Rıza Şah'ın hükümeti askeri bütçesinin yüzde 40'ından fazlasını tahsis etti. Rakamlara göre, hükümetin toplam gelirinin ortalama yüzde 30 ila 35'i, 1926 ila 1941 arasında orduya harcanıyordu" (Kışaverzi, 2007, ss. 53-54).

Darbeden sonra, 6 Mart 1921'de Savaş Bakanı Binbaşı Mesud Han Keyhan'ın himayesinde Savaş Bakanlığı yeni bir örgütle kuruldu ve Sardar Sepah, Kazak Bölümü komutanı, Rıza Han'ın önerisi üzerine Merkez Tugayı Kazak Bölümü'nün unsurlarına katıldı. Bu birleşik bir ordu oluşturmak için atılan ilk adımdı; Mesud Han Keyhan, Savaş Bakanlığından çekildikten ve Rıza Han onun yerini aldıktan sonra, Jandarmayı Kazak Bölümü'ne ilhak etme girişimleri başladı. Birkaç ay sonra Jandarma görevlileri, Savaş Bakanlığı'na davet edildiler. Bir konuşmada Rıza Han onlara bundan böyle Kazak kıyafetleri giymeleri gerektiğini ve Jandarmayı fesh ilan etti. Birkaç gün sonra, 6 Aralık'ta İsveç Jandarma Komutanı Albay Golrup'un hizmeti resmen tamamlandı ve diğer İsveç subayları yavaş yavaş kovuldular (Rahmaniyan, 2012, ss. 104-105).

Böylece, 1921 darbesinden sonra, Yavaş yavaş ordu, kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla toplumun çeşitli kesimlerine girdi. Ordunun yardımıyla, yollarda soygun ve yağma sona erdi ve soygun ve hırsızlık riski olmadan, malları geçirmek ve taşımak mümkün oldu. Böylece ülke çapında güvenlik ve düzen kuruldu ve kentsel orduya dayanılarak ulusal birlik ve dayanışma oluşturuldu (Avari, 1991, s. 118) Bazıları ordunun İran toplumunun en modern kesimi olarak, 1921 darbesinden sonra toplumun

reform fikirlerini taşıyabileceğine inanıyorlardı; ancak ordunun doğasının temelinde bu iddia ile çeliştiği söylenebilir. Ayrıca, ordunun siyasi alanda baskın bir unsur olarak müdahalesi ve siyasi güçler üzerindeki üstünlüğü, o dönemdeki siyasi düşüncenin düşük bir büyüme seviyesine sahip olduğunu gösteriyor (Feyzullahi, 1997, s. 138).

Ordunun modernizasyonunu hızlandırmak, Rıza Şah'ın motivasyonlarından biriydi. Ordusu siyasi iktidarı ele geçirmek içindi ve bu, siyasi ve modernist güçlerin, ona ve onun emrindeki orduya yönelme eğiliminin nedenlerinden biriydi. Ülke içindeki askeri operasyonlar heyecan ve bir başarı duygusu meydana getirdi ve dışarıda ülkenin sesini yükseltti ve modernistler Şah'a olan ihtiyacı fark etti. Özellikle ülkenin refahına olan kişisel ilgisi ve ortaya çıkan yeni kara ve hava muharebe ekipmanlarını sağlamak, İran'da da yeni olan telgraf ve telsiz, fabrikalar, vb. modernistleri eğlendirdi ve ilgilerini çektien iyisi, onun askeri şovlarıydı, halk yoksul askerleri, kasap ve benzeri şeyler ile meşgul olanlar, lüks ulusal üniformalarda ve yeni silahlarla, düzenli askeri saflarda izleyip ve zevk alıyordular(Dolatabadi, 1983, ss. 155-156).

Sonuç olarak, Rıza Şah'ın en önemli görevlerinden biri "iyi donanımlı ve düzenli bir ordu oluşturup orduyu tek bir komuta haline getirerek ordunun gücünü artırabilmekti (Zahir, 2000, s. 24) İyi donanımlı ve verimli bir ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için iletişim ekipmanlarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi, yolların düzeltilmesi ve demiryollarının inşası gibi önlemler alındı. Başka bir deyişle, bu modern ordunun yardımıyla, hükümet tüm ülkenin kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Reformların yönünün ve bu zamanda bunları tasarlama ve uygulama şeklindeki değişimin ve yolunun, askeri zulüm unvanını haklı göstereceği ve hükümetin önderliğindeki askeri modernizm süreci olarak adlandırılabilir (Furan, 2004, s. 331).

Öte yandan, yeni İran ordusunda reformlar gerçekleştiğinde ve bu reformlar yavaş yavaş ülkenin illerinde ve sınır kentlerinde yoğunlaştığında, öğretmenlerin ve milliyetçilerin teşvik ve ilgisini uyandırdı (Nurayı, 2010, s. 43) Rıza Şah'ın hükümdarlığı sırasında İran ordusunun genişlemesi hem nicel hem de niteliksel olarak anlamlıydı. Amir Kabir zamanından bu yana İran'da geleneksel asker toplama sistemi kurulmuştu. "Baniçeh" adı verilen bu sistemin birçok zayıflığı vardı. Bu sistemde tarım ürünlerinin nüfusu ile orantılı olarak asker toplama yapılmıştı ve şehir sakinleri bu kanundan muaf tutulmuşlardı; buna ek olarak, bazı bölgelerde veya kabilelerde asker toplama

yapılmıyordu. Böyle görünüyor ki bu konu, bu alanlarda bazı ayaklanmaların yolunu açtı. İyi donanımlı bir kuvvet yoktu. İran'ın tüm kuvvetleri 23.000 kişi civarındaydı ki kısa ve yıpranmış ekipmanları vardı. İran donanma ve hava kuvvetlerinden yoksundu; ancak "Rıza Şah'ın saltanatı sonunda, İran kuvveti 12 bin Toman'e kadar modern araç ve gereçlerle donatılmıştı, hava, deniz ve kara kuvvetleri'nde görev yapıyordu" (Rahmaniyan, 2012, s. 106).

Askere alma yasası, 1925'te beşinci parlamentoda sunuldu ve kabul edildi. Yasaya göre, "İran'daki tüm erkekler, kentsel veya kırsal veya yurtdışındaki vatandaşlar, 21 yaşında askerlik yapmakla yükümlüdürler" (Konu yasalarının toplumu ve beşinci mevzuatın onayları, 1945, s. 217).

Askeri görev layihası muhafazakârları ve bazı din adamlarını kızdırdı ve ona karşı çıktılar. Birçok büyük mülk sahibine göre, bu onların lordluklarını yok edecek ve iş gücünü köylerden alacaktı. Din adamları da askeri disiplin altındaki kişiler üzerindeki etkilerini kaybetmekten korkuyorlardı; çünkü görüşlerine göre, iki veya üç yıllık hizmet ve eğitim ile dini olmayan kurumlarda ve dine karşı memurların denetimi altında, kamunun ahlakı ve gençlerin dini bozucaktı. (Rahmaniyan, 2012, s. 107).

"Baniçeh" kelimesi, kök anlamına gelen "ban" kelimesinden türetilir ve tüzük anlamına gelir. Vergi açısından, kacar döneminde, Baniçeh her köy, onun suyu ve toprağı için doğrudan bir vergilendirme biçimiydi, böylece her bir dönümlük alanın payı tüketilen su saati ile yani vergi birimi tarafından belirlendi. Askerî açıdan, Baniçeh her köyün sakinleri, hükümete bazı askerler sağlama taahhüdü idi. Şöyle ki, asker alımı aynı vergiler gibi temelinde kurulacaktı (Kişaverzi, 2007, s. 56).

Askerlik hizmet düzenlemesi, İran'da yeni ordunun kurucusu oldu. Böylece, kırsal ve kabile askerlerinin işbirliğini gerektiren ordunun gelişimi, kamu askerlik hizmetiyle sağlandı. Bu yasa sadece yeni İran ordusunu kurmakla kalmadı, aynı zamanda hükümet ile ulus arasında yeni bir ilişkiye de yol açtı. Sonuç olarak, askerlik hizmet yasası, profesyonel orduyu ulusal bir orduya dönüştürdü ve etnik, kabile ve yerel farklılıkları kısmen ortadan kaldırdı. Ordu, farklı etnik grupların karışmasını kolaylaştırdı ve modernizm ile temel olarak tanışmayı sağladı; böylece sosyal değişimi kolaylaştırdı (İbrahimyan, 2000, s. 165).

Bununla birlikte, baskıcı ve bağımlı doğası nedeniyle ordunun bir halk ordusu olamayacağı göz ardı edilmemelidir. Ancak, hizmete alınan askerler, ülkenin farklı bölgelerinde çalışıyorlardı ve bu da onların yerel davranışlarından ve mizacından biraz sapmalarına neden oldu. Farsça konuşmayan askerler, hizmet sırasında okuryazarlık için sağlanan olanakları kullandılar ve Fars dilini öğrendiler. Tüm sınıflardan ve illerden asker alımı, farklı bölgeler arasındaki harekete ve halk sınıflarının karşılıklı tanınmasına yol açtı. Aslında askerler hizmetlerinin sonunda, diğer şehir ve illerde öğrendiklerini, köylerine veya kasabalarına götürüyorlardı (Morşedizade, 2001, ss.174-175; Behnam, 2004, s. 63).

Öte yandan, İran'ın göçebelere, köyün tarımsal nüfusuna kıyasla, çok iyi bir askeri güç kaynağıydı. Göçebeler tarihsel olarak İran'da çok önemli bir rol oynamışlar. 1921-1926 yılları arasında, Rıza Han'ın ordusunun en önemli unsurlarıydılar. Bu göçebelere askeri amaçlar için farklı bir şekilde kullanılmış, “Birincisi, bireysel gönüllüler ve farklı kabilelerden oluşan küçük gruplar kalıcı olarak orduya alınıyorlardı ve ordunun süvarilerini oluşturuyorlardı; İkincisi, yerel kabile şeflerinin silahlı grupları, bölgelerini korumak için süvari adı verilen komutaları altında tutmalarına izin verildi. Onlara merkezi hükümet tarafından mali yardım ve sübvansiyonlar ödeniyordu; Üçüncü; sivil gönüllüler çıkan savaşlar için, bir araya geliyorlardı ve savaş bittikten sonra dağılıyorlardı” (Kronin, 1998, ss. 224-225).

Ayrıca hizmet hukuku düzeni, Batı medeniyetinin bazı tezahürlerini taklit eden ve ileten bir faktördür ve ülkenin en uzak köşelerinde, modernizmle temel aşinalığa neden oldu. Genel hizmet sistemi, diğer tüm faktörlerden daha fazla, temel reformlara katkıda bulundu, böylece ordu Batılı bir şekilde hareket edebilirdi ve hükümet ile halk arasındaki ilişkileri değiştirebilirdi. Böylelikle her İranlı erkek, etnik, kabile ve dini bağlılıkların dışında, hayatının bir kısmını özel bir bağlamda ve yeni öğretiler altında geçirmek zorundaydı; bu şekilde ordu ailelere girdi ve müdahale etti; Aslında, ordu, laik bir toplumun sembolü olarak, Batı yaşamının imacını askerlere sunmada özel bir rol oynadı; öyle ki askerler ikamet ettikleri yere döndükten sonra yaşam koşullarını değiştirmeye istekliydiler (Banani, 1982, s. 56).

Bu nedenle, bazı araştırmacılara göre, genel hizmet sisteminin gizli işlevlerinden biri, bir bakıma aynı eğitim işleviydi; çünkü askeri eğitim sırasında askerler, kurallar ve

yönetmelikler ve kurumlarla tanışıyorlardı ve devlet ideolojisi onlara en iyi şekilde tanımlanıyordu. Böylece ordu, köylüleri ve göçebeleri, ülkenin farklı bölgeleriyle ve kentsel yaşamla tanıştırdı; sonuç olarak sosyal iletişim sağlandı (Kışaverzi, 2007, s. 57).

2.2.2. Sosyal Alanda Reform

Mutlak hükümetler, her yerde toplumlarını modernleştirmede etkide bulundular. Yenileme, toplumun çeşitli alanlarını kapsayan kapsamlı bir taramadır. Bu süreçte, eski kurumlar, tutumlar ve inançlar ya da onların özel çalışmaları, yeni dünya ile uyum sağlamak için değişirler (Sina'yı, 184, s. 166).

Rıza Şah iktidara gelmeden önce, İran'ın sosyal sisteminin temel direkleri üç ana gruptan oluşuyordu: toprak sahipleri, kabile şefleri ve dini liderleri. Arazi sisteminde reform yapmak için yeni bir adım attıve zaman zaman ona direnen veya yönetimine bir tehdit olarak kabul edilen hanların ve toprak sahiplerinin mallarına el koydu (Pira, 2000, s. 161).

Rıza Han siyasete girdiğinden ve bu alanda ilerleme kaydetmesinden bu yana iç güvenlik eksikliği sorunuyla boğuştu. Başkanlığı sırasında İran, daha önce hiç görmediği bir güvenliğe sahipti. Rıza Şah'ın reciminin farklı katmanlar ve sosyal kitleler üzerindeki baskısı, İran'ın sosyal güvensizliğinin önemli ve bariz tezahürlerinden biriydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk Pehlevi reciminin ilk yıllarında güvensizlik fazlasıyla görünüyordu. Bu durum bu dönemin gazetelerinde, sıklıkla yansır (ŞafakSurh, 1926, s. 2).

İran'daki diğer önemli sosyal unsurlar, Rıza Şah'ın kontrol edemediği kabileler ve göçebelere. Eilats ülke çapında dağılmıştı ve aslında İngiliz nüfuzunun merkezidi; böylece bu bölgede Rıza Şah'ın aşiret politikası, İran ve İngiltere ile bağlantılıydı ve bu da merkezi hükümetin bu alandaki gücünü bir dereceye kadar istikrarlı hale getirebilirdi. İran'daki bir başka sosyal unsur grubu da din adamlarıydılar. Yargı ve eğitim yaşamının her alanında ve genel olarak ülkenin sosyal sahnelerinde mevcuttular (Pira, 2000, s. 162).

Rıza Şah'ın reformları sistematik bir plan değildi; ancak reformlar, din adamlarının, yabancı komploların, aşiret ayaklanmalarının ve etnik bölünmelerin, etkisini azaltmak

istediğini gösterdi; öte yandan, Avrupa tarzı eğitim kurumları, ev dışında çalışan modern kadınlar, devlete ait fabrikalarla yeni ekonomik yapı, iletişim ağları, yatırım bankaları ve zincir mağazalar arıyordu. Uzun vadeli hedef, İran'ı Batı ile ilgili amacına göre yeniden inşa etmektir. "Bu yüce hedefe ulaşmanın yolunu, dini ortadan kaldırmakta, aşiretçiliğin devrilmesinde, eğitim sisteminin gelişmesinde ve devlet kapitalizminde biliyordu" (İbrahimiyen, 1999, ss. 127-128).

Rıza Şah'ın reformları arasında sosyal yaşam alanını içeren yargı reformu da vardı. Rıza Şah ve danışmanları kapitülasyona karşı şiddetle savaştılar; çünkü yabancı uluslar, kapitülasyon yardımıyla ve bahanesiyle yargı ve İran mahkemelerine sızmışlardı. Bu meseleyi kaldırmak, yabancı güçlerin güvendiği sorumlu ve hesap verebilir bir yargı gerektiriyordu. Eski Adalet Bakanlığı 1927'de restore edildi ve çoğu Avrupa'da eğitim görmüş yeni üyelerle çalışmaya başladı. Ali Akbar Davar yargı reformundan sorumluydu. Çoğunlukla Fransız sisteminden kopyalanan medeni ve ceza hukuku içeren çeşitli layihaları parlamentoya sundu ve şeriatı kişisel hukukta örgütledi (İbrahimiyen, 1999, s. 132).

Yargı modernizasyonu şeriat ve geleneksel mahkemeler arasındaki ikileme bir son verdi, yargı tarafından yargının atanmasına ve yargının yoğunlaşmasına yol açtı. Mutlakiyetçi Pehlevi hükümetindeki eğitim ve yargı modernizasyonuna ek olarak, diğer sosyal alanlar da modernleşme süreçlerine maruz kaldılar (Sina'yı, 2005, s. 171) Genel hizmet sistemi kanununun uygulanması, bir sivil kayıt sisteminin varlığına ve bu kapsamda yer alanların tanınmasına bağlıydı. Böylece Sivil Kayıt Kanunu 5 Haziran 1925'te Beşinci Meclis tarafından kabul edildi. (Şacı, 1441, ss. 151-152).

Aslında 1925'ten önce İran'da ad ve soyad yoktu. Dolat Abadi, beşinci parlamentoda skandal sıfatların ve unvanların tamamen kaldırıldığına ve onun yerine isim ve soyadı geldiğine inanıyor. Unvanları iptal etmenin faydalarını şöyle söylüyor: Başlıkların kaldırılması, unvan sahibi olan bazı insanlar için büyük bir sorun ve bahane idi; çünkü bu insanlar çeşitli nedenlerle yoksulluk ve sefaletten muzdaripdiler; bu nedenle, bu insanlar finansal sorunlarla iyi bir hayat yaşayamazdılar ya da unvanlarının olmasına rağmen küçük işler yapamazdılar (Dolat Abadi, 1983, s. 399) Bazı araştırmacılar, bu konunun ailenin temellerini güçlendirmede etkili olduğuna ve bir şekilde kimliğin sembolik bir seviyesine neden olduğuna inanıyorlar; çünkü o zamandan beri, her İranlı,

ailesi, yerel topluluğu, köyü veya mahallesi tarafından değil, belki doğrudan ve tek bir şekilde, yani soyadı, tarihi ve doğum yeri ile tanınıyordu (Digar, 1999, s. 102).

Rıza Şah'ın şartlarından biri göçbeleri silahsızlandırmak ve yerleştirmektir. Kabilelerin ve göçbelerin hâkimiyetini, İran'ın gerileme ve geri kalmışlık döneminin temel sebebi olarak tanıyordu; ancak, kabilelerin ve göçbelerin yerleşmesi fikri, anayasal dönemin neredeyse tüm siyasi partilerinin planlarında gündeme getirildi. Sonuç olarak başlangıçta Rıza Han, savaş bakanlığı sırasında, Kürt, Lor, Türkmen ve diğer kabilelerin tekrarlanan isyanlarını sona erdirmek amacıyla, silahsızlanma ve göçbelerin yerleşimi programı ile kabileleri ve göçbeleri yerleştirme programını başlattı. Bazı akademisyenler siyasetini iki aşamaya ve iki türe ayırdılar: ilk aşama, çoğunlukla askeri ve siyasi nitelikte olan; İkinci aşama, daha çok sosyal ve ekonomik nitelikte oldu (Rahmanyian, 2012, ss. 125-126).

Rıza Han iktidara gelmeden önce, İranlı göçbelerin çok gücü vardı. Çoğu eyalet neredeyse bağımsızdı. Yol güvenliği ve İran sınırlarının korunması, genellikle kabilelerin ve göçbelerin sorumluluğundaydı. Hükümet, kabile şeflerini, temsilcileri olarak tanırdı. Ancak daha sonra, hükümetin bakış açısından, kabileler sadece merkezîyetçilik politikasına bir engel olmakla kalmadılar; aynı zamanda modern devlet için bir tür geri kalmışlığın da işaretiydiler. Makki, Rıza Şah'ın etkisi için ihtiyaç duyduğu önlemlerden birinin kabileleri ve göçbeleri ortadan kaldırma sorunu olduğunu açıkça vurgular (Makki, 1983, s. 66).

Kabilelerin ve göçbelerin silahsızlandırılmalarından sonra, yerleşmeye zorlama çabası başladı. Yaz ve kış mahallelere gitmeleri önlendi. Bu görev orduya verildi. Merkezi hükümet, göçbelerinin isyan olasılığını azaltabilmek ve Kaçar hükümetin yapı taşları olanların kontrolünü ele geçirme hedefi ile zorunlu yerleştirme politikası uyguladı. Göçbelerin silahsızlandırılmasının ardından, onları bir alanda kalmaya ve ziraat ve tarım işleri uygulamalarına zorlamak için yaz ve kış yolları kapatıldı. Bazen teşvik için devlet arazileri verildi veya satıldı ya da onlara tohum verirdiler. Ancak, bölgedeki tarlalar göçbelerden çok uzaktı ve tarımsal değeri azdı. Demiryolunun yol yapımı ve inşaatı da devlet bakımının ve kabilelerin kontrolünün yoğunluğunu artırdı ve kabilelerin yerleşmesiyle vergi toplaması kolaylaştı (Furan, 2004, s. 348).

Göçebeler ve kabilelerin yerleşmesine ilişkin olarak, bu politika yeterli hazırlıklar olmadan uygulandı ve göçebe örgütlerin İran ekonomisindeki çözülmesinin etkisiyle detaylı bir göçebe yerleşim çalışması yapılmamıştır. Göçebeleri barındırmak için uygun bir yer seçmediler ve onlara yeterli sağlık ve eğitim sağlamadılar. "Tarımsal eğitim, tarımsal malzeme ve teçhizat için gerekli imkânları sağlamadılar ve böylece kabile hayatlarını değiştirmelerine ve çobanlık aşamadan tarımsal aşamaya geçmelerine yardımcı oldular." (Lambton, 1983, s. 501) Aslında, modern devletin modernizasyonu ve oluşumunun neden olduğu sosyal ve ekonomik değişiklikler, Rıza Şah'ın düşmesinden sonra bile göçebeyi canlandırmayı imkânsız hale getirdi. Rıza Şah'ın ardından kabileler göçlerine yeniden başladılar; fakat İran tarihinde daha öncesi gibi önemli ve hassas konularına ulaşamadılar (Barzin, 1994, s. 16).

Parlamentonun altıncı döneminde, Rıza Şah, İslam'a sosyal bir reform olarak karşı çıkmak için adımlar atmaya başladı. Bu din adamlarıyla yüzleşmesine neden oldu. Çatışma, zorunlu sistem konusu gündeme geldiğinde başladı ve Rıza Han tarafından benimsenen yöntem, din adamlarına ve seminere karşı bir eylem olarak kabul edildi. Bu sırada Rıza Şah din adamlarını püskürtmek için sürekli çaba sarf etti. Nisan 1935'te, Arap aylarını Farsçaya ve ay yılını güneş yılına çevirerek, din karşıtı ve İslam karşıtı politikalarına doğru bir adım daha attı ve tüm hükümet departmanlarını ve kurumlarını uygulamaya zorladı.

Sonuç olarak, "Rıza Şah dini ayinleri moderniteye karşı, dini kıyafetleri ise ülkenin pratiğine aykırı olarak değerlendirdi. Şeriat mahkemesini resmi bir mahkemeye dönüştürdü. Ve yavaş yavaş, din adamlarını eğitim ve hukuk işlerinin dışında bıraktı." (Nuray, 2010, ss. 49-50).

2.2.2.1. Giysiler ve Elbiseler Homojenizasyonu

Giyilen giysi türündeki değişiklik, aslında, Avrupa'ya seyahat eden bazı İranlı ailelerin modernleşmesinden ve İran'da yaşayan yabancıların giysilerinin etkisinden kaynaklandı. Bu, bazı entelektüel çevrelerde ve Baha'yı okulunda, Nasıreddin Şah zamanından Kaçar'ın son döneminde görüldü; ancak onun tanınması, Rıza Şah'ın dönemine kadar uzanır. Kazak ve Jandarma güçlerini birleştirme planının ardından Rıza Şah, bu planı tüm insanlar arasında yaymakla çok ilgilendi (Amini, 2003, s. 212).

Afganistan padişahı Amanullah Han da Avrupa kıyafetlerini giymek ve homocenizasyonu için adımlar attı; ancak ülkenin din adamları tarafından tepki ile karşılaştı ve Afganistan'dan istifa edip ve orayı terk etmek zorunda kaldı. Türkiye'de de Türkler kıyafet kurallarını değiştirerek ve başörtüsünü keşfederek reform yaptılar. İran'da kıyafet ve şapka değiştirmek, başörtüsü keşfi ve diğer bazı reformlar, Rıza Şah'ın Türkiye'ye seyahat ettikten sonra Türkiye'den taklit ederek yaptı reformlardır (Nuray, 2010, s. 51).

27 Aralık 1928'de, erkek giyimi için üniformayı onaylayan yasa, Ulusal Meclis tarafından kabul edildi. Yasa dört madde içeriyordu. Bu yasanın ilk maddesine göre, ülkenin tüm erkek vatandaşları aynı kıyafetleri giymeleri gerekiyordu; yasanın ikinci maddesi, bu kanunun istisnaları ile ilgilidir ve şunları içerir: taklit makamlarından izin verilen mücdeidler, İki Sünni Mufti tarafından lisanslanan Sünni Müftülerin sınavından sonra Köy Şariat İşleri'ne referans, Yetkili Mücahitten rivayet etmesine izin verilen öncülerin Muhaddithin sunağı olan vaizler; Sınavı geçebilecek hukuk ve ilkeler öğrencileri; Hukuk ve ilkeler öğretmenleri; Dini azınlık din adamları; yasanın üçüncü maddesinde, kuralı ihlal edenlerin cezalandırılması ile ilgiliydi; yasanın 4. maddesinde, 1929'un başından, şehirlerde ve 1929'un sonuna kadara şehirlerin dışında uygulamakla ilgiliydi (Kışaverzi, 2010, s. 66).

Bu yasanın ve takip eden eylemlerin faydalarından biri, İranlıları birleştirip ve bütünleştirmesive anlaşmazlık ve ikiyüzlülüğe neden olan tüm görünür farklılıkları ortadan kaldırdı ve İran ruhunun birliğine büyük etkide bulundu. "Bu eylemin bir diğer sonucu da İranlılar Avrupalıları kendi kıyafetleri dışında gördüklerinde, onlara her zaman özel bir avantac sağlıyordular ve kendilerini onların kontrolleri altında ve muhtemelen emirlerini yerine getirmek zorunda saniyordular ve herhangi bir ülkenin bağımsızlığını garanti eden ulusal gurur, İranlıların kurumuna yeri yoktu; ancak bu konuda onlar için bir puan oluşturmadı ve İran'da milliyet duygusu, olması gerektiği kadar güçlendi" (Rahmaniyan, 2012, ss. 274-275).

"Rıza Şah, Batı'nın bir unvan olarak kazandığı şeyin, dini kısıtlamalardan ve değerlerden ve değişen görünüşlerden ve ahlaksızlık yaygınlığından uzak olduğunu düşünüyordu. Medeniyet anlayışı, düşünce ve kültürün gelişmesi değildi; belki davranış ve modern davranış ve görünüşte değişiklikti." (Zahiri, 2000, s. 64).

Bir grup araştırmacı, kıyafet türünü değiştirmenin hedefi, insanların, ulusal ve dini inançlarını ve tutumunu, ulusun kültürel dönüşüm türünü değiştirmek olduğuna; ta bu şekilde, Batı kültürünün ve değerlerinin kolayca değiştirilmesine ek olarak, merkezi hükümetin egemenliği sosyal yaşamın her alanında sağlamlaştırılmasına inanıyorlar (Basiratmaneş, 1999, s. 172) 1935'in başlarında, Rıza Şah'ın kararnamesinin talebi üzerine, Pahlavi Şapkası yerine, fötr Şapkası veya Batı uluslararası Şapkası kullanımı zorunlu hale geldi. Haziran 1935'te hükümet bir direktif yayınladı; daha sonra İçişleri Bakanlığı, illere uluslararası Şapka kullanma görgü kurallarını açıkladı (Rahmanyian, 2012, ss. 275-276).

“Erkek giyiminin birleştirilmesi ile birlikte, Pahlavi Şapkasının uluslararası Şapkaya değişmesi, halkın tepkilerini kışkırttı ve ona karşı halk direnişi, Goharshad Camii olayına yol açtı. Ancak bu, ruhaniyet giysisi giymiş din adamları için çok zordu.” (Kişaverzi, 2010, s. 66).

Din adamlarından sadece birkaçının kıyafet giymesine izin verildi. Meşhed'de Bihlol adlı bir din adamı Rıza Han'ın eylemlerine şiddetle karşı çıktı ve konuşmalarında ona ciddi bir şekilde saldırdı (Firdevs, 1991, s. 69) Birleştirici elbise muhaliflerine göre her etnik grubun giysisi ve elbisesi halkın dini inançlarını yansıttığı için, Müslümanların kâfirleri taklit etmesi yasaktır. "Ama bu planın uygulanmasıyla, kâfirlere karşı dini tutum azaldı ve tüm insanların Batı tarzıyla birleşmesiyle, eski olumlu item olumsuz iteme değişti" (Basiratmaneş, 1999, s. 1373).

2.2.2.2. İran'da Başörtüsünün Kaldırılması Mücadelesi

Rıza Şah'ın yönetiminin ilk yıllarında ve Türkiye'yi ziyaret etmeden önce, örtüsüzlüğü normalleştirmek için çaba harcandı. Milliyet gazetesine göre, İran Őahı 25 Eylül 1931'de yaklaşık 500 İranlı kadını bir saraya davet etti ve onlara tavsiyede bulduktan sonra, çadırlarını kaldırmalarını istedi ve onlar kralın emrini memnuniyetle kabul ettiler.

“Rıza Şah'ın 1934'te Türkiye'ye yaptığı gezi, Rıza Şah'ın moralinde ve politikalarında, özellikle kadınlar ve başörtüsü ile ilgili derin değişiklikler meydana getirdi.” (Nurayı, 2010, s. 51) Bazı kaynaklarda, başörtüsünün kaldırılmasından açıkça bir hatıra olarak bahsedilmiştir (Hedayat, 1965, s. 515) İran'ın Türkiye Büyükelçisi Mostaşar al Davleh Sadek, Şah'ı şöyle aktarır: "Türkiye'nin Avrupa medeniyetini ilerletmede çok fazla ilerleme kaydettiğini düşünmezdim. Şimdi, özellikle kızları ve kadınları eğitirken çok

geride olduğumuzu görüyorum ve tüm gücümüzle, insanların, özellikle kadınların hızlı ilerlemesiyle derhal ilgilenmeliyiz”(Sıddık, 1973, s. 301) Tesettürün kaldırılması hakkındaki kanunun çıkarılmasından yıllar önce, bir grup orta sınıf modernist kadın başörtüsü yavaş yavaş ihtiyatlı bir şekilde terk etmişlerdi ve birçok kız çadırsız okula gidiyordu (Katoziyan, 2001, s. 447) “Başörtüsünün çıkarılmasının öncülerinden biri şöyle diyor: O zaman, aşırı ve cahil önyargıyla, çadırsız evden çıkan kadınları destekliyorlardı; ama yine de polisten uzak, تنها sokaklarda, çadırsız kadınlar, sözlü hakarete maruz kalıyorlardı veya sopayla ve taşla saldırıya uğradılar.” (Bamdad, 1347, s. 910).

Başörtüsünün keşfinin resmi açıklanmasından önceki yıllarda İran'da bulunan Nordan, Hicabın kaldırılması ve kadınların kurtarılması için savuncu hareketlerin faaliyetlerinden bahsediyor ki Türk kadınlarının ardından, İranlı kadınlarının başörtüsünü kaldırmak için adım adım ilerlediler. Rıza Han'ın başörtüsü çıkarmanın bir destekçisi olduğunu; ancak din adamlarının muhalefeti hızlı hareket etmenin önünü aldığını söylüyor. Modern İranlılardan bahsetti ve başörtüsü, izolasyonun bir tezahürü olarak bildiklerini ve kaldırılmasını istediklerini söyledi. Ayrıca, başörtüsü çıkarma meselesini gündeme getirmeye cesareti olmayan vatansever kadınlardan da bahsetti (Nordan, 1977, s. 128).

Ettelaat gazetesine yaptığı konuşmada, Rıza şöyle vurgular: “Kadınlar özgürlüklerini, çalışmak için sarf etmelidirler. Tabii ki, bu yüksek yetkilinin çabaları, sadece kıyafet değiştirmeyi ilerleme faktörü olarak bilmekten, daha yüksektir. Ve konuşmasında şöyle diyor: Bu, ilerlemenizin başlangıcıdır. Toplumun yararlı bir üyesi olun, sadece erkeklerinize yardım edip ve işbirliği yapmayın, aynı zamanda onları işlerinde geçmeye çalışın, eğer bu değişikliği sadece daha güzel ve pahalı kıyafetler giymekle sınırlarsınız sadece büyük imparatorumuzun nimetlerine müteşekkir olmayacaksınız, aksine fırsatı kaçırdık diye kendi öfkenizi ve lanetinizi hak edeceksiniz.”

Rıza Şah, Kuran'da bu tür başörtüsü ve örtünün kadınlar için reçete edilmediğini ve çarşafın kadınların hareket ve etkinlik özgürlüğünü ve sosyal işlere katılımlarını azalttığını iddia ediyordu; bu yüzden çadırların kaldırılmasını veya başörtüsünün keşfini emretti (Sufi Abadi, 2007, s. 251) “Kadınların reformu ve eğitimi en önemli sosyal reformlardan biridir. Toplumun yarısı bilim ve sosyal yaşamın yararından uzak olduğu

sürece, sözde zayıf kitlelerden başka bir şey değildilerveülkenin ilerlemesini ve medeniyetini engellerler. Bir kadın eğitimi ve toplumda ise, aile işlerini ve çıkarlarını daha iyi yönetebilir ve kocası için gerçek bir destek olabilir. Bazı kötü kadınların bu tür toplantılara katılımı önlenmeli ve başörtüsünün keşfine saygı duyuyorlarsa bile, bu kutsal amaca zarar vermemeleri için şiddetle önlenmelidirler (Kıyafet değişimi ve hicap keşfi, 1999, s. 222).

Başörtüsü keşfinin başka sebepleri de vardı. Katoziyan, Rıza Han'ın başörtüsü keşfetmesinin nedenini, Avrupalıların İranlıların kıyafetleriyle dalga geçmesini engellemek olarak açıklıyor: İran'daki çoğu kentsel kadın için önemli olan konu, hicap olmadan halka açık yerlere gitmeyi kabul etmemesiydi ve bu kadınlar açısından, bu düzenin en kötü yanı başörtüsü takmasına bile izin verilmemesiydi. Sokaklardaki polis memurları kadın çadırlarını ve başörtülerini çıkarıp yırtıyorlardı (Katouzian 2001, s. 227) Ayrıca, geleneksel ve yerleşik inançları ve değerleri nedeniyle, bu eylemler ve faaliyetlerin kitleler arasındaki başörtüsü çıkarma arzusu ve motivasyonu oluşturmada çok fazla etkisi yoktu. Bu nedenle hükümet, başörtüsünü çıkarmak için, zorlamaya başvurmaya zorlandı. Rıza Han'ın Türkiye gezisinden dönmesinden sonra, hükümet tarafından başörtüsünü çıkarmak için çeşitli programlar yapıldı. 8 Ocak 1935'te Rıza Han ve başörtüsünü çıkaran kraliçesi ve kızları Tahran'ın üniversitelerinden birine katıldılar ve o zamandan beri başörtüsü resmi olarak yasaklandı (Etelaat, 1935, s. 2682) Bir yandan, bazı rezil kadınlar kafelere ve dans evlerine gittilerve öte yandan, İçişleri Bakanlığı'nın emriyle Tahran'daki polis memurları, ülkenin şehir ve ilçelerinde, kadınları rahatsız ediyordular ve başörtülerini çıkarmaya zorluyordular ve hatta çadırlarını ve maskelerini yırtıyorlardı. Bu olayların her ikisinde, orta ve fanatik sınıflar üzerinde çok olumsuz bir etkisi oldu (Cafari, 1992, s. 24).

İran Eğitim Bakanı Ali Askar Hekmat tarafından hazırlanan ve uygulamaya çalışılan eğitim programı şu şekildedir: “Kız okullarında misafirlerin huzurunda konuşma yapmaları gerekir ve kutlama yapmalı ve sonra şehirlerde, üst düzey bakanların ve yetkililerin her biri toplantılara, kadınların varlığıyla katılınsınlar ve aynı zamanda, eğitilmiş kadınların bir araya geleceği Kadın Merkezi adı verilen bir yer kurulacaktı ve odak noktası Tahran'da ünlü insanları ve bilim adamlarını davet etmek olmalı, burada hem erkek hem de kadın izleyicilere toplumdaki kadınların, özellikle İslam toplumundaki durumu hakkında bir konuşma yapmaları gerekiyor. Bir sonraki madde,

ilkokulların dördüncü yılına kadar, karma olmalarına izin vermektir. İlköğretim okulları 12-13 yaş arası erkek ve kız çocuklarından oluşmalı ve öğretmenleri kadın olsun. Karara göre, bu planı onaylandı ve tam olarak uyguladık.” (Basiratmaniş, 1999, s. 189).

Genel olarak, bu eylemler el ele verip ve ulema ve din adamlarını, özellikle dini şehirlerde kızdırdı. Bu eylemlere karşı yapılan kitlesel protestolar, 1935'te Goharşad ayaklanmasının yolunu açtı; fakat bundan önce Şiraz protestosu yükselmişti ve aslında Şiraz halkının protestosu Meşhed'deki ayaklanmaya neden oldu. Goharşad'daki ayaklanmadan birkaç ay önce, zamanın Eğitim Bakanı, Ali Askar Hekmat, Şiraz'a gitti ve dans ve hicapsız kızların varlığını içeren bir kutlamaya katıldı. Ardından Vakıl Camii'nde bir dizi Şiraz halkı toplandı ve Şiraz'ın en etkili bilginlerinden Seyid Hesamuddin Fali kutlamaya karşı bir konuşma yaptı. Tahran'da Şiraz'ın haberlerinin yansımaları, başkentin çarşısının kapanmasına yol açtı. Hükümet ayrıca Şiraz'daki protesto hareketinin yayılmasını önlemek için Seyid Hesamuddin Fali'yi tutukladı ve hapsedti, haber Kum ve Tebriz seminerine ulaştı ve iki Tebriz yetkilisi, yanı Ayatullah Seyid Abulhassan Angaci ve Ayatullah Ağa Mirza Sadek Ağa'nın protestosu, kıyafetlerin değişmesine ve fotr şapkasının zorlanmasına yol açtı. Hükümet bu iki otoriteyi tutukladı ve Semnan'a sürdü (Rahmaniyan, 2012, s. 276).

Bunu takiben Meşhed'de bir isyan oldu, bunun sonucunda Şeyh Muhammed Taği Behlol ve Navab Ehteşam Razavi gibi bazı din adamları keskin konuşmalar yaptılar. Daha sonra, 11 Temmuz Cuma günü, Goharşad Camisi, askeri ve polis güçleri tarafından kuşatıldı ve onlar ve halk arasında çatışmalar meydana geldi ve üç polis memurunun ve yaklaşık 100 kişinin yaralanmasına veya öldürülmesine neden oldu. 13 Temmuz 1935'te Goharşad Camisi çok kalabalık oldu ve bu ağır toplarla caminin tamamen kuşatılmasına yol açtı. Sonunda, gecenin ortasında, askeri ve kolluk kuvvetleri halka saldırdı ve onları öldürüp ve tutukladı. Ölüm sayısının 2.000 ile 5.000 arasında olduğu ve tutukluların sayısının 1.500 olduğu tahmin edildi. Mevcut kaynaklara göre, Goharşad Camisi'nde halkın ayaklanmasının bastırılması, başörtüsünün keşfini resmileştirme sürecini hızlandırdı (Basiratmaniş, 1999, s.193; Zahiri 2000, s. 100).

Hüseyn Ferdevus anıları kitabında başörtüsü keşfi hakkında ve Muhammed Rıza Şah'ın annesini tarafından şöyle yazıyor: "Başörtüsünü keşfettikten sonra, Şems ve Eşref ile ziyaret için Kum'a gittik, ama orada din adamlarının emriyle odada hapsedildik. Kutsal

tapınağa girme hakkınız olmadığını söylediler. Şah'ı yerel polis aracılığıyla derhal bilgilendirdiler ve şahsen askeri bir birlikle Kum'a hareket etti ve bizi kurtardı.” (Firdevs, 1990, s. 68) Mevcut raporlara ve belgelere göre, hükümet memurlarının sokaklarda ve halka açık yerlerde yıllar boyunca, hicabı olan kadınlarla huşunet ve şiddetle davranıyorlardı, bu yüzden birçok kadın başörtüsünün kaldırılmasına karşı olan, kendilerini eve kilitlediler ve evlerini terk etmediler. Bazı dindar aileler kızlarını başörtüsü olmadan okula göndermek zorunda kaldıkları için eğitimlerine devam etmelerini engellediler .

Bazı araştırmacılara göre, kitlelerin hicabın kaldırılmasıyla muhalefetleri ve memnuniyetsizliğine rağmen, şiddetli bir reaksiyonu ve ayaklanmayı önleyen en iyi faktör, Meşhed halkının fötr şapkalarının kullanımına isyanlarının şiddetli huşunet ve baskıyla bastırılması oldu. Başka bir deyişle, hükümetin muhalefete karşı uygulanan baskıcı tedbirleri halkı direnme ve güçlü tepki verme fırsatından mahrum bırakmıştı. Bu nedenle, Rıza Şah hükümetinin düşmesinden sonra, birçok kadın daha önce olduğu gibi olmasa da başörtüsüne geri döndüler (Kışaverzi, 2007, s. 71).

2.2.3. Eğitim Alanında Reform

19. yüzyılda, İran eğitim sistemi geleneksel okullar biçiminde ve esas olarak din adamlarının gözetimi altında olan okullar ve seminerler şeklindeydi. Bu yüzyılın ortalarında, geleneksel okullara ek olarak, İran'da dini olmayan yeni okullar yavaş yavaş yayıldı. Propaganda heyetleri de yeni eğitim veriyorlardı ve bazı İranlı aileler çocuklarını bu okullara gönderiyorlardı (Kadı, 1990, s. 152).

Genel olarak, anayasal devrimin bir sonucu olarak gerçekleşen muazzam bir siyasi dönüşüm var gibi görünüyor, bu hareketin sloganları ve hedefleri göz önünde bulundurularak “Anayasa devriminden önceki duruma kıyasla, özellikle şehirlerde birçok insan arasında geleneksel ve Avrupa tarzında olmayan eğitimin kabulü ve istikrarı için uygun bir zemin oluşturdu; ancak bu idealleri gerekli kararlılıkla ve iradeyle uygulayabilecek bir hükümet yoktu.” (Malek, 2009, s. 167) 1906'da Anayasanın ilan edilmesi ve Anayasanın kabulü ve değişiklikleri ile eğitime ilişkin yasalarda dâhil edildi. Anayasa'da belirtildiği gibi: “Şeriat'ın yasakladığı durumlar dışında, bilim eğitim ve endüstri eğitim ve öğretime izin verilir. Ve değişikliğinin 19. Maddesinde: Devlet ve millet pahasına okulların kurulması ve zorunlu eğitim, Bilim ve Eğitim Bakanlığı

yasalarına göre belirlenmelidir ve tüm okullar ve kolecler, Bilim ve Eğitim Bakanlığı'nın gözetimi altında almaları gerekiyor.” (Zamiri, 1994, s. 169).

Bu nedenle, “herkesin kendi özgür iradesi ile bir okul kurduğu ve kendi zevkine göre yönettiği günler sona ermeli ve tüm okul ve okul işleri devlet hukuku çerçevesinde ve hükümetin gözetimi altında olmalıdır. İlk anayasa kabinesinden itibaren tüm kabinelerde bazen Eğitim Bakanlığı, Bilim ve Eğitim Bakanlığı olarak adlandırılan ve daha sonra Eğitim, Vakıflar ve Endüstriler Bakanlığı olarak yeniden adlandırılan bir Bilim Bakanlığı vardı. Son olarak, Rıza Şah'ın döneminin sonunda, 1936'da Kültür Bakanlığı ve daha sonra ikinci Pehlevi döneminde, 1964'te Eğitim Bakanlığı olarak adlandırıldı. Ulusal Meclis ile birlikte, Anayasa'nın başlangıcından Rıza Şah zamanına kadar, bu bakanlık İran eğitim sisteminde reform ve modernizasyon için adımlar attı” (Rahmaniyan, 2012, s. 210) Ancak 1919'da bu bakanlığın yönetimi parlamentonun yarasından geçti ve ona göre eğitimin idari yapısı belirlendi. Ayrıca 1910'da Eğitim ve Kültür Anayasası parlamento tarafından kabul edildi ve hükümlerine göre, eğitimin yapısı ve ülkenin resmi eğitim sistemine ilişkin gerekli politikalar belirlendi ve duyuruldu (Safi, 2006, ss. 32-33).

Birçok araştırmacıya göre, İran'daki modern eğitim sistemi 1921 ila 1926 arasında kuruldu. Bu dönemde ordunun gelişimi ve güçlendirilmesine ve güvenliğin yaratılmasına paralel olarak eğitim konusuna özel önem verilmiştir (Digar, 1999, s. 106) Bu nedenle, Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle, İran eğitim sisteminde iki önemli faktör ortaya çıktı: 1. Ülke genelinde okul merkezileştirme politikası; en başından beri, Şah recimi, geleneksel Kaçar kuralının aksine halk eğitimi de dâhil olmak üzere ülkenin tüm işlerine doğrudan müdahale ederdi. 2. Batılı modernist grubun yükselişi ya da genel olarak laik eğilimler; bu grup, anayasal dönemin Batı kültürüne bağlı entelektüel spektrumdur. Eğitimin içeriği az çok kişiseldi; ancak okul inşa etme modeli Batı okullarının modeliydi (Sami Azar, 1997, s. 166).

Okuryazarlık ve eğitimin geleneksel olarak sosyal prestic ve siyasi güce ulaşmada kilit rol oynadığı düşünüldüğünde, çoğu zaman devlet hizmetleri yoluyla elde edilir; bu nedenle Rıza Şah'ın reform programında, ülkede, Avrupa tarzında yeni okulların oluşturulmasına özel önem verilmiş ve bu konuya büyük insani ve mali kaynaklar tahsis edilmiştir. "Rıza Şah'ın eğitim alanındaki felsefesi, kurulan yeni ve batılı İran'a,

vatansever bağıllık hissi olan bir nesli eğitime amacına dayanıyordu." (Amoozgar, 1996, ss. 343-344)Rıza Shah tarafından atılan bir başka adım, hükümetin kuruluşundan bu yana dikkate alınan modeller yaratmaktı. Bu modeller ülkede uygulandı ve hükümetin istikrarlı performansının malzemelerinden biri olarak ortaya çıktı. Modeller onları yeni duruma uyarlamak için kullanılan herhangi bir harekete karşı koydular. Ortaya çıkan sistem esneklik, formalite ve soyutlamadan yoksundu. Bu modeller, devlet gemisini yönetecek olan seçkin düşünceler eğitmek için tasarlandılar. 1938'de lise organizasyon ve programında revize edildi. Fransa'yı takliten; o zamana kadar iki 3 yıllık kursa ayrılan 6 yıllık lise kursu, üç kursa ayrıldı: ilk 3 yıl, ikinci 2 yıl ve üçüncü 1 yıl. Bu değişikliklerin orta dönemin devlet programı üzerinde ağır bir yük oluşturduğu söylenmektedir (Safavi, 2004, s. 119; Amozgar, 1996, ss. 344).

Ayrıca 1928'de tüm eski okullar dağıldılar ve onların yerine yeni okullar işe başladılar. Kültür kurumlarının bütçesi de arttırıldı ve Avrupalı öğretmenler okullar için işe alındılar. Bu yılda, yurtdışına öğrenci gönderme yasası da kabul edildi ve buna göre, 100 kişi her yıl, 6 yıl boyunca Avrupa'ya eğitim için gönderiliyordu. Öğretmen Yetiştirme Kanunu'na göre, öğretmen yetiştirmek için birkaç ilkokul ve profesör yetiştirmek için bir yüksek üniversite kuruldu (Kayım, 1973, s. 41).

1929'da ders kitaplarında değişiklikler oldu ve okul müfredatı, Avrupa müfredatı yöntemi oldu. 1938'de lise ders kitaplarının yazarlığı ve yayınlanması, hükümete verildi. Yabancı ve özel okullardan, Farsça öğretileri ve ülkenin devlet okulu müfredatını izlemeleri istendi. İlköğretim tüm çocuklar için ücretsizdi; ancak lise öğrencileri liseye gitmek için, çok az para ödüyorlardı. Devlet ilkokullarının kurulmasıyla, mektep sayısı azaldı. Özel okullar devlet okullarının programını takip etmek zorunda kaldılar ve hükümet sınavlarına nezaret ediyordu. Okul öncesi eğitim, örgün eğitimin bir parçası olmasa da anaokullarının kurulmasıyla kurulmuştur (Malek, 2009, s. 172).

1927'den 1934'e kadar, öğretmenlerin, profesörlerin ve yabancı uzmanların istihdamına ilişkin çok sayıda yasa ve yönetmeliğe onay verildi. İzcî Teşkilatı ve Tahran Üniversitesi de hukuk, tıp, teknoloji, ulaşım, edebiyat ve bilim fakülteleri ile kuruldu. Ayrıca 1935'te Akademi'nin kurulması, her biri Rıza Şah döneminde İran eğitim sisteminin gelişimindeki ilerleme derecesi üzerinde etkisi olan, diğer önemli tedbirlerdi. (Rahmaniyan, 2012, s. 217).

Mevcut istatistiklere göre, 1925'ten 1941'e kadar, okullara yıllık kayıt oranı on iki kat arttı. 1925 yılında, 648 devlet, yatılı ve özel ilköğretim okuluna, dini okullara ve dini propaganda okuluna 55960'dan az öğrenci kaydolmuşlardı; 1941 yılında, sadece 2 bin 336 yeni ilkokulda 287 bin 245'ten fazla öğrenci okuyordu. Bu okulların tümü Eğitim Bakanlığı'nın denetimindeydiler. Ayrıca 1925'te, 47 yeni lisede, 14 bin 448 öğrenci öğrenim görüyorlardı. Bunlardan 16 lise misyoner lise idi; 1941'de, 110 özel lise ve 241 devlet lisesinde, 28 bin ve 194 öğrenci okuyordular (İbrahimyan, 2000, s. 108).

Yıllar içinde geleneksel ve dini okulların sayısı keskin bir şekilde azaldı; öyle ki 1923 yılında din okulu sayısı 28 ve öğrenci sayısı 5984 idi. Ancak 1941'de okul sayısı 206'ya ve öğrenci sayısı 784'e düştü. 1925'den 1929'a kadar, ilkokul sayısı dört katına çıktı ve ortaokul sayısı altı kat arttı (Kani, 1999, s. 419; Ivanof, 1977, s. 87) Bu nedenle, birkaç kız okulu kuruldu ve bu okullara öğretmen sağlamak için bir kız üniversitesi kuruldu. 1934'de öğretmenlerin ve kız öğrencilerin başörtüsü takması yasaklandı. Başörtüsünü keşfinin önünü açmak ve modernleştirmek için karma ilköğretim okulları kuruldu ve erkek ve kız çocuklarının on dört yaşına kadar ve ilkokulun sonunda birlikte çalışmaları gerekiyordu ve bu ilkokulların öğretmenleri ve personeli de kadınlardıydılar. Bir süre sonra kız ve erkek çocukların liselerde birlikte olmaları bekleniyordu, ancak bu olmadı (Basiratmanış, 1999, s. 75).

Ayrıca askerler, askerlik görevlerinde okuma, yazma ve hesaplamak eğitimi alıyordular. Bir asker, hizmeti sırasında okumayı ve yazmayı öğrenmezse, subayının terfi etme hakkından mahrum kalacağı söylenir. Bu, Ulusal Ordunun tüm birimlerinin yılda iki kez özel bir heyet tarafından denetleneceği şekilde dikkate alındı (Arfa, 1998, s. 326) “Ayrıca görev sistemi kanunu ile eğitim düzeyini yükseltmek için eğitime özel önem verilmiştir, böyle ki yararlanıcılar okudukları tüm süresi boyunca hizmetten muaf tutuluyordular ve mezun olduktan sonra, ortaöğretimi tamamlamışlarsa, altı ay ve yükseköğrenim yapmışlarsa, hizmet süreleri bir yıl azaltılacaktı.” (Farsani, 1999, s. 11) 1920-1941 yılları arasında eğitim şu şekildedir: bin tanesi Batı'dan dönen, 5000 yükseköğretim kurumu mezunu; 10000 kişi lise mezunu, tam diploma; 25000 kişi birinci sınıf lise mezunu ve 65000 kişi ilkokul eğitimini tamamladılar. Eğitim merkezlerinin niceliksel genişlemesi ve bu dersteki öğrenci sayısı göz ardı edilemez ve gerçekten, bu genişleme ve gelişmeyi sağlamak için bu alanda birçok çaba gösterilmiştir (Adibi, 1979, s. 88).

Hükümetin genellemesine göre, 1936 Ekim ayında eğitimi gerçekleştirmek ve geliştirmek için, tüm ülkedeki her ilkokulda yaşlıların eğitimi için iki sınıf oluşturuldu. İstatistiklere göre, Haziran 1939'da bu sınıflarda 136.000'den fazla yaşlı eğitim görüyorlardı (Malek, 2009, s. 174) Bu merkezlerdeki personeli eğitmek için bakanlıklar, devlet kurumları ve kurumlar tarafından okullar ve özel sınıflar da kuruldu. 1929'dan itibaren kabilelerin ve göçebelerin eğitimi için bir plan ve program düşünüldü ve 1930'da ilk göçebe okulları kuruldu (Rahmaniyan, 2012, s. 216).

Çoğu araştırmacıya göre, Rıza Şah'ın zamanındaki yeni eğitim sisteminin, olumlu sonuçlarına rağmen, eksiklikleri de vardı; bazıları önemli şehirlerde ve kasabalarda eğitim olanaklarının sınırlı olduğunu gösterir; bu dönemde, köylülerin ve toplumun alt sınıflarının çoğu, kırsal ve göçebe alanlardaki eğitim merkezlerinin bulunmaması veya yoksulların eğitime yönelik tesis ve zeminlerin bulunmaması nedeniyle, ücretsiz eğitim ve öğretimden çok fazla fayda sağlamamıştır (Katouzian, 2001, s. 442) Medreselerin çoğu, eğer varsa, eyalet başkentlerinde bulunuyordu ve göçebeler tarafından uzaklıkları nedeniyle, neredeyse sadece birkaç göçebe onlara ulaştı. Ayrıca, söz konusu alanlardaki lise eksikliği nedeniyle, ilkokul bittikten sonra sınırlı sayıda insan okulu bırakmak zorunda kalıyordu (Aman Elahi, 2005, s. 243) Bu nedenle, "Tahran Üniversitesi'nin çeşitli eğitim aşamalarına ve eğitim sistemine ve inşasına özel dikkat gösterilmesine rağmen, bu önlemlere sosyal reformlar eşlik etmediğinden, ülke nüfusunun çoğunun okuryazarlığı yoktu" (Bavazını, 1980, s. 276) Öte yandan, birçoğu hükümetin eğitime müdahalesinin amacının hükümetin kapsamını genişletmek olduğuna inanmaktadır. Aslında, eğitim kapsamının genişletilmesi, genişleyen hükümet için gereken insan gücünü sağladı. Buna ek olarak, hükümet yeni eğitim sistemle, herhangi bir özgür politik düşünceyi önlemek ve entelektüeller arasında bir tür homocenlik oluşturmak için kullandı (Furan, 2004, s. 333).

2.2.4. Ekonomik Alanda Reform

2.2.4.1. Sanayi

Yirminci yüzyılın arifesinde, İran'da büyük ve önemli bir fabrika endüstrisi yoktu, üretim faaliyetleri küçük atölyelerle sınırlıydı ve çeşitli malların üretimine rağmen, hacim ve değer bakımından, sadece halı, şal, ipek kumaş, yün, pamuk, deri ürünleri gibi ürünler önemliydi. Bu ürünler arasında, halı iç pazarın yanı sıra, ihracat da ediliyordu;

1888-1894 yılları arasında, yerli yatırımcılar tarafından bir dizi büyük kibrit yapımı, kristal, iplik ve Kahrizak şeker fabrikaları inşa edildiler. Bununla birlikte, bu üretim birimlerinin tümü, yüksek hammadde maliyeti, yüksek nakliye maliyeti, işgücünün verimsizliği, dış rekabet ve endüstriler için devlet desteği eksikliği nedeniyle kısa bir süre sonra iflas ettiler ve kapatıldılar (Kışaverzi, 2007, s. 83) Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İran endüstrisi çoğunlukla el el çalışan endüstri koluydu ve biri 1900'de ve diğeri 1910'da kurulan sadece iki iplik fabrikası vardı, bu nedenle İran'ın tüm ihtiyaçları yurtdışından karşılanıyordu (Halili Kho, 1994, s. 181).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ithal mal fiyatlarındaki artış ve İran'daki hacimlerdeki düşüşün ardından, küçük yerli sanayilerin gelişmesi ve bir dereceye kadar büyük sanayilerin yavaş gelişmesini telafi etme fırsatı oldu. Bu sanayilerin GSYH (Gayri safi milli hasıla) içindeki payı ve fiyatı pahalı olmasına ve üretimleri tatmin edici olmamasına rağmen, İran ekonomisi savaştan sonra bir miktar iyileşti (Barı yer, 1984, s. 260).

1921 yılından bu yana, merkezi yönetimin yetkisini takiben, karayolu güvenliği arttı ve nakliye maliyetleri ve ticaret riskleri azaldı. O andan itibaren, çeşitli özel sektörlerin genişlemesi için devlet desteği ve devlet endüstrilerine yatırım için önlemler başladı. Bu destekler ve teşvikleri, ülkeyi modernleştirmeye çalışan iktidardaki modernist unsurlar tarafından güçlendiriliyordu (Flor, 1992, s. 38) Bu dönemde parlamento, modern endüstrileri ve yeni fabrikaları desteklemek ve güçlendirmek için yasalar çıkardı. Ancak, Millet Meclisi, insan gücü ve yerel kaynakların kullanımında böyle bir politikayı güçlendirmek için, ulusal giyim yasasını hükümet çalışanları ve ordu personeli için zorunlu hale getirdi. Aslında “bu önlem yerli tekstil endüstrisini teşvik etmek ve yabancı kumaş ithalatını durdurmak için alındı ve yerli tekstil endüstrisini bir dereceye kadar güçlendirdi” (Falsafi, 2000, s. 210).

Ayrıca, yerel endüstrileri teşvik etmek için, ülkenin ürün ve ihracatını güçlendirmek amacıyla ülkenin endüstriyel yapılarının sergisi yapıldı. Endüstriyel ve tarım makineleri ve el sanatları, on yıl boyunca gümrük vergisi ödemekten muaf oldular. Bu yasalar ve önlemler eğirme ve dokuma makinelerine olan talebi ve büyük fabrikaların kurulmasını ve kapalı fabrikaların kurulmasını arttırdı; 20 yıllık bir kapanıştan sonra, Buşehir'deki Tabi Hac Moin Al-Ticare ipek fabrikalarının yeniden açılması ve Kahrizak Şeker

Fabrikasının, hükümet tarafından yeniden açılması gibi. Ayrıca, San al-Davleh pamuk ve yün fabrikasını kurmak, İsfahan'da Vatan iplik ve dokuma fabrikasını kurmak, Ata al-Molk adlı İsfahan tüccarı tarafından Almanya'dan iplik ve dokuma fabrikaları için modern makineler satın almak ve Almanya'da fabrika sahibi tarafından kibrit fabrikaları için yeni makineler satın almak. Bunlar, araştırmacıların belirttiği, hükümetin yerli sanayileri destekleme çabalarının sonuçları arasındaydı (Kışaverzi, 2007, s. 84).

1925 yılında, İran'daki yeni sanayi fabrikalarının sayısı 20'den azdı, onların arasında Tahran'da sadece 5 büyük mühimmat fabrikası, Tahran çevresindeki şeker işleme tesisi, Khoynin kibrit fabrikası, Tebriz'de iki tekstil fabrikası ve diğerleri matbaa, bira ve enerji santralleri gibi küçük fabrikalardı. Rıza Şah'ın saltanatı sonunda, İranlı fabrikaların sayısı 346'ya ulaşmıştı ve bunlardan 146'sı büyük fabrikalardı. Rıza Şah'ın görev süresi boyunca, demiryolunu içermeyen, toplam endüstriyel yatırım, yarısı özel sektör tarafından sağlanan, 260 milyon dolardan fazlaydı (Rahmaniyan, 2012, s. 149)

Ülkenin sanayileşme alanında alınan faaliyetler ve önlemler neredeyse iki farklı döneme ayrılabilir: İlk dönem, 1921 yıllarında, hükümetin çabaları daha çok modern fabrikalar ve endüstriler kurmak için özel yatırımcıları teşvik etmeye ve desteklemeye odaklandı; ancak hükümet de buna yatırım yaptı. 1930 yılları içeren ikinci dönem. Bu dönemde hükümetin çabaları büyük ölçüde endüstrinin çeşitli sektörlerindeki kamu yatırımlarına odaklandı. Ayrıca Sanayi Bakanlığı aracılığıyla yeni fabrikaların finansmanı ve Bank Mellî aracılığıyla fabrika sahiplerine yüksek faizli kredi verilmesi, tamamı özel sektörü sanayiye yatırım yapmaya teşvik etmekle ilgiliydi (Ulusal Meclisin Toplam Kuralları, Beşinci dönem, 178 ve 179, 15).

Bu amaçla, beşinci oturumda, Bayındırlık Bakanı Mehdi Koli Han Hedayat, Alman şirketlerinin iplik, ipek, pamuk, kâğıt ve bira fabrikaları kurma önerisini kabul etti; Aşağıdaki koşullara tabi olarak:

1. "Sözleşmenin imzalanmasından bir yıl sonra fabrikalar kurulacaktı;
2. Yabancı çalışan ve uzman sayısı az ve sınırlı olmalıdır;
3. Fabrika makinelerinin ithalatı gümrük vergilerini ödemekten muaftır ve vergi üç yıl boyunca askıya alınacaktı." (Kalafi, 2000, s. 211).

Bazı araştırmacılar, ordunun arazi mülkiyetinde meydana getirdiği istikrarsızlık nedeniyle, özel sektörün, sanayi sektörüne yatırım yapma konusunda güveni kaybettiğine inanıyorlar (Sedakat Kiş, 1975, s. 50).

Öte yandan, İran hükümeti, yerli özel sermayenin tepkisi ve İranlı kapitalistlerin yeni endüstride gösterdiği yönetim eksikliğinden hayal kırıklığına uğradı. Böylece yatırımcılara verilen vergi muafiyetleri ve devlet teşvikleri net sonuçlar vermemiştir. Bu nedenle, parlamento ve hükümet, hükümetin mümkünse yabancı yatırımcılarla birlikte çalışmasına karar verdiler (kalafi, 2000, 213).

İran'ın yapısı göz önüne alındığında, özel sermaye, hızla karlı olan arazi işlemleri veya tefecilik gibi daha güvenli işlere çekildi; Ancak endüstriyel çalışmalar genellikle ağır ilk yatırım ve düşük getiri ile Batı ürünlerinden gelen rekabeti gerektiriyordu. Hükümetin ekonomik kalkınmayı ele geçirmesi mantıklıydı; böylece, özel sektörle ilgili birkaç pahalı yenilgi ve hayal kırıklığından sonra, hükümet ülkenin sanayileşmesinde önemli bir oyuncu haline geldi ve endüstriyel modernleşmenin bir başka aşaması 1930'larda başladı. Bu noktada hükümet, sanayi sektörüne yatırımda önemli bir rol oynadı. (Kişaverzi, 136, s. 86).

Bu nedenle, bazı uzmanlar Rıza Şah'ın döneminin sanayi politikalarını iki aşamaya ayırır: İlk aşama 1925'ten 1933'e; İkinci aşama 1925'ten 1941'e kadarki olan aşamadır. İlk aşamada, fabrika endüstrilerinin gelişimine ve modernizasyonuna dair pek bir işaret yoktur; Ancak bu sürenin sonunda, hükümet doğrudan yeni fabrikalara, özellikle şeker fabrikalarına yatırım yaptı. Bu aşamada, resmi istatistiklere göre, her biri 100'den fazla işçi çalıştıran, 24 yeni üretim birimi kuruldu. İkinci aşamada, sektör özel ve hızlandırılmış dikkat ve destekle karşılandı. 1941'de, 1924'te kıyasla, endüstri bütçesi neredeyse 50 kat daha yüksekti. Sonuç olarak, sanayi ve ticaretin payı ülke toplam bütçesinin, %3,1'ünden %24,1'üne yükselmişti (Rahmanian, 2012, s. 149) 1931 yılında, yeni fabrikaların çoğu kuruldu ve bu fabrikalar hükümete aitti. Bu on yılın sonunda, toplam hükümet bütçesinin %20'si sanayiye tahsis edilmişti (Barı yer, 1984, s. 266).

Ayrıca 1934'e gelindiğinde yaklaşık 22 devlet fabrikası kurulmuştu. 1941 yılının başında bu sayı yaklaşık 295 sanayi birimine ulaştı. Sonuç olarak, ihmal edilebilir olan İran'ın özel sektörü ile birkaç maliyetli başarısızlık ve hayal kırıklığı, sonrasında İran hükümeti kendisini ülkenin sanayileşmesinde önemli bir oyuncu olarak tanımladı, 1931'de bir dizi

iddialı plan zamanında uygulandı ve Rıza Şah, meclisin sekizinci dönemini başlatırken, yeni parlamentonun ekonomik olması umudunu dile getirdi" (Mahdavi, 1999, s.95 Fayuzat, 1995, s. 167).

Tüm ekonomik önlemlerin amacı İran ekonomisini olabildiğince bağımsız tutmaktı. Sonunda, modern endüstriyel tesislerin sayısı, petrol endüstrisi hariç, on yedi kat arttı; ancak 1925'te, ülkede 20'den az yeni sanayi tesisi vardı ve bu 20 fabrikadan sadece 5 fabrikanın 50'den fazla çalışanı vardı, 1941'de yeni fabrika sayısı 346'a ulaştı. Bunlardan 146'sı büyük tekstil fabrikaları, şeker rafinerileri, kibrit, kimya sanayi, yeni cam üreticileri, çay kurutucular ve sigaralardı (İbrahimyan, 2000, s. 382).

Rıza Şah'ın sanayi planlarının bir sonucu olarak, büyük yeni fabrikalarda çalışan ücretlilerin sayısı 1925'te yaklaşık 1 bin kişiden, 1941'de 50 binden fazla kişiye ulaştı. Bu rakam, petrol endüstrisinde çalışan işçileri hesaba katmadan oldu. Ayrıca, özellikle halı dokuma, kunduracılık ve terzilik gibi küçük atölyeler ve fabrikalar, her biri 30'dan fazla çalışanı olan daha büyük atölyeler haline gelmiştir (Rahmaniyan, 2012, s. 153).

2.2.4.2. Taşıma

Malların serbest dolaşımı, ticaretin geliştirilmesi, ulusal pazarın entegrasyonu, farklı bölgeler arasında bağlantı kurmak, özellikle mal üretim merkezleri, yani tarımsal üretim merkezleri olarak köyler ve sanayi malları üretim ve ithal malların dağıtım merkezleri olarak kentler ve bir iletişim kanalı ağı olmadan sermaye birikimi sürecinin hızlandırılması, karayolu ve demiryolları ve diğer iletişim tesisleri de dâhil olmak üzere iletişim yolları mümkün değildir. Ayrıca, hükümetin yetkisinin genişletilmesi, iletişim ve ulaşımın geliştirilmesini gerektirmektedir (Halili Hoo, 1994, s. 174) Diğer yandan Rıza Han, Savaş Bakanı olarak görevde iken, askeri amacının bu reformların mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirilmesini gerektirdiği anlamına geliyordu (Ahangaran, 2001, s. 96).

Yeni recimin temel önceliklerinden biri yol yapım programı oldu; çünkü Rıza Şah'ın iktidara geldiği sırada, demiryollarının eksikliği ve uygun yolların olmaması nedeniyle, iç güvenliği genişletmek çok zorlaştı. Bu nedenle merkezi hükümet, gücünü kullanmak için, yolları onarmaya ve iyileştirmeye çalıştı. Yabancı firmaların iş birliği ile haritalama ve yol yapımı yapıldı; yolların inşasının ardından motorlu ulaşım, ülkenin yollarında bir iletişim biçimi haline geldi (Cambridge Tarihi, 1992, s. 33).

Bu nedenle, yirminci yüzyılın başlarına kadar, yaklaşık 1.300 kilometrelik dört yol haricinde, ülkedeki tüm yollar dört ayaklı hayvanlar için uygundu ve yılın büyük bir kısmı bloke ediliyordu. Motorlu taşıtlar için pratik olarak uygun değildi; ancak aşağıdaki dört yol istisnayı:

1. Reşt - Kazvin - Tahran 365 km,
2. Tahran - Kum - Sultanabad (Arak) 260 km,
3. Meşhed - Aşkabat 159 km,
4. İsfahan - Ahvaz 450 km.

Karayolları ve demiryolları için mevcut olan sınırlı tesisler, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamıyordu; bu nedenle, merkezi hükümetin mali kapasitesinin ve gücünün artmasıyla, yollar ve iletişimin geliştirilmesi için önlemler alındı. 1921 yılında İran'da inşa edilen otoyol 2.400 kilometreyi geçmedi. Bu yollardan bazıları, savaşa karışan hükümetler ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, askeri amaçlarla inşa edilmişti (halili ho, 1994, s. 175) “İran'ın ulaşım ağının gelişimine ciddi dikkat, 1922 yılında Bayındırlık ve Ticaret Bakanlığı'nda Karayolları ve Taşıtlar Genel ofis adı verilen bir ofisin kurulmasıyla başladı. O zamandan beri, yeni otoyol yollarının inşası, yeni bir yol olarak değerlendirildi” (Rahmaniyan, 2012, s. 165).

Yeni otoyol yollarının inşası ve mevcut yolların iyileştirilmesi, Rıza Şah'ın saltanatı ile başladı ve 1930'lara kadar devam etti. 1925 ila 1941 yılları arasında, İran'ın yollarının seviyesi on kattan fazla arttı ve 1928'den 1941'e kadar, motorlu taşıt sayısı 600'den 25 bine yükseldi (Kadi, 1990, s.56; Katoziyan, 2001, s. 441).

Yeni yollar ve caddelerin inşa edilmesi, ülkenin bazı bölgelerinde açlık ve gıda kıtlığının azaltılmasında etkili olmuştur. İlk kez, eyaletler'deki fazla buğday yükleri ve artık tahıllar, kıtlığa maruz kalan bölgelere ulaştı. Yol yapımı, sosyal hareketliliği ve seyahati de arttırdı ve sonuç olarak, özellikle köylüler için, insanların yaşam alanı dışındaki dünya bilincini artırdı (Lambton, 2000, ss. 200-202).

2.2.4.3. Demiryolları İnşaatı

Rıza Şah'ın saltanatı sırasında en büyük yenilik, İran'ın kuzey Şah limanını, Tahran ve ülkenin batı ve güneybatısı üzerinden huzistan'daki Şahpour limanına bağlayan, İran Ulusal Demiryolunun kurulmasıydı. Rusların İran'a kolayca nüfuz etmesini önlemek

için, ulusal demiryolunu, malları boşaltma ve yükleme olanakları olan Bandar Anzali'ye bağlamamışlardı; aksine Hazar Denizi'nin güneydoğu tarafına Bandar Anzali'den daha az deniz yolu olan yeni bir liman inşa ettiler. Güneyde, harmşhar limanının Irak topraklarına yakınlığı nedeniyle, Basra Körfezi Boğazı'nda hor Musı olarak bilinen yeni bir liman seçildi ve limanın inşasından sonra buna Şahpur adı verildi (Halili Ho, 1994, s. 178).

Mart 1926'da Ulusal Meclis'in altıncı dönemiyle aynı zamanda, ulusal bir demiryolunun inşası hakkındaki yasa layihası, modernist bakan Muhayyır al-Saltaneh tarafından parlamentoya önerildi; dört günlük müzakereden sonra, nihayet onaylandı. Yasaya göre, demiryolunun inşası esas olarak çay ve şeker üzerindeki özel bir vergi ile finanse edilecekti, böylece açığı banka kredileri ve hükümet fonları ile giderilebilirdi (Kalafi, 2000, s. 160).

1.400 kilometrelik ulusal demiryolunun ve yüzlerce köprü ve tünelin inşası 1927'de başladı ve on bir yıl sürdü. Bazı araştırmacılara göre, demiryolunun inşası daha prestici ve ülkedeki en büyük yatırımın gerisindeydi. (Digar, 1999, s. 92).

Başlangıçta, Amerikan danışmanlık mühendisleri ve bir Alman uzman gözetiminde ve İran hükümetinin denetimi altında demiryolu inşaatı yapıldı; ancak 1928 baharında demiryolu binası, bir Amerikan şirketi ve üç Alman şirketten oluşan bir sendikaya devredildi. Operasyon kuzey ve güneyde başladı ve Amerikalılar güney kesimden, Almanlar kuzey kesimden sorumluydular. Ancak 1933'te "komspaks" adlı İskandinav birliği devraldı ve işi birkaç Avrupalı şirkete devretti. "Son olarak, İran demiryolunun kuzey ve güney bölgelerinde, 26 Eylül 1938'de Arak'ın şazand bölgesinde bir araya geldiler. Bu hat, Basra Körfezi'nin batısındaki Şahpour (İmam Humeyni) limanını, Hazar Denizi'nin doğusunda Şah (Türkmen) limanına bağlıyordu. İran genelinde demiryolunun bazı şubelerinin inşası Rıza şah'ın saltanatının sonunda başladı ve bir veya yirmi yıl sonra kesintilerle gerçekleştirildi." (Rahmaniyan, 2012, s. 171).

İran'ın büyük şehirlerinin çoğu ulusal hatta olmasada, bir grup analist procenin olumlu yönlerini kaydetti. Örneğin, bazıları demiryollarının hükümetin uzak ve marjinal alanlara erişimini artırdığını ve bu da bazı şehir ve köy sakinlerinin merkezle bir ölçüde temas halinde olmalarını mümkün kıldığını söylemişler (Morşedizade, 2001, s. 180).

Rıza Şah döneminde, deniz ve hava taşımacılığının durumunu iyileştirmek için çok çaba sarf edildi ancak Almanya'nın hükümete desteğine rağmen, hava ve deniz ulaştırma ağının geliştirilmesinde diğer sosyal ve ekonomik altyapıların geliştirilmesinden daha az genişledi. Bununla birlikte, İran'ın Müttefikler tarafından askeri işgali ve İran'ın karayollarını, limanlarını ve havalanlarını acil olarak kullanması, işgalci güçlerin ve İran hükümetinin limanların ve havalanlarının restorasyonuna ve oluşturulmasına daha fazla dikkat etmelerine neden oldu (Arğandı, 2000, s. 49).

2.2.4.4. Finansal Alanda Reform

Merkez bir bankanın kurulması İran milliyetçilerinin hayallerinden biriydi. Merkez Bankası'nın kurulması talebi, Kraliyet ve Estekrazi Bankası'nın elinde olan tekeli kırmak için, ilk anayasa parlamentosunun bazı üyeleri tarafından gündeme getirildi ve kamuoyunun beğenisini kazandı. Ancak bu, Rıza Şah'ın hükümdarlığına kadar olmadı. 1922'de kom al-Saltaneh, Merkezi Bankası kurmak için İran'a devredilen Rus Estekrazi bankasının kalıntılarını kullanmaya çalıştı; ancak başarılı olamadı (Halili Ho, 1994, s. 189) İlk İran bankası, 1925 yılında ordunun sorunlarını ve ihtiyaçlarını çözmek için kurulan Sepah Bank'ın Ordu Bankası idi. Banka ordu tarafından yönetiliyordu; ancak, sınırlı faaliyetler nedeniyle, banka ticari ve liberal güçlerin artan ihtiyaçlarını karşılayamadı (Kalafi, 2000, s. 150).

1926'dan önce, Devlet çalışanları Emekli Sandığı fonlarından "İran Hükümeti Mortgage Enstitüsü" oluşturuldu ve 1928 yılına kadar Maliye Bakanlığı'nın denetimindeydi. Kanun'un Merkez Bankası'nın kurulmasına izin vermesini teklif ettikten sonra, söz konusu enstitüsü parlamentosu da Merkez Bankası'nın ek ve eklerine dâhil edilmiştir; ancak "1939'dan itibaren Kargoşaei Bankası olarak adlandırıldı" (Rahmaniyan, 1971, s. 180).

18 Ağustos 1928'de bir Alman uzmanın yardımıyla, Rıza Şah İran Melli Bankası'nı kurdu. Mayıs 1927'da parlamento bu bankanın kurulmasına izin veren bir yasa onayladı. Bankanın başlangıç sermayesi 800 bin Tomandı; ancak bu amaçla 2 milyon Tomane kadar onaylanmıştı (Khalili Kho, 1994, s. 190) Merkez Bankası'nın kurulması milyonlarca İranlının isteğini bir ölçüde yerine getirdi; ancak uzun bir süre için, İran pazarlamacılar bankacılık ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel para değiştiricilere bağıydılar. Bankanın şehirlerde genişlemesiyle, altı öğrenciyi Avrupa'ya göndererek

uzman insan gücü sağlayarak, Alman uzmanları işe alarak, muhasebe ve ekonomi ve hukukun temelleri gibi bankacılık bilimlerini öğretmek için bir banka eğitim departmanı kurmak ve bankanın sermayesini 300 milyon riyale çıkarmak, 1935 yılında bankanın bazı problemlerini yavaş yavaş çözdü (Faruki, 1984, s. 181).

Merkezi Bankanın para ve kredi ilişkilerindeki etkisini artırmanın bir sonraki adımlarından biri, özel banknot basma ve dağıtma hakkının kısıtlanması, Sekizinci Parlamento tarafından onaylandı. Kanuna göre, Imperial Bank'ın tavizleri iptal edildi ve 250.000 lira tazminat ödendi; daha sonra, 43 yıl sonra, Merkez Bankası'na, yabancıların elinde bulunan banknotları çıkarma izni verildi. Nisan 1932'de, Merkezi bankanın banknotu ilk kez çıkarıldı (Kalafi, 2000, s. 152).

Bank Melli'nin binasının ilk taşı, Estekrasi bankasının eski konumundaki Firdovsi sokağında inşa edildi. Bank Melli'nin şubeleri de hızla kuruldu ve 1929'a kadar sayıları 14 şubeye ulaşmıştı. Falahati şubesi, 1930'un ikinci yarısında faaliyete başladı ve daha sonra 1933'te ayrıldı ve bağımsız oldu ve Falahati ve Sanati Bank olarak yeniden adlandırıldı (Rahmaniyan, 2011, s. 181).

Ayrıca, 1929 yılına kadar Rialin fiyatını sabitlemek için, keran, İran'ın para birimi olarak kullanıldı. "Altın birimi kuruldu ve altın sikkelerin ağırlığı ve diğeri parlamento tarafından belirlendi ve onaylandı. Bu, iç pazarın entegrasyonu ve rialin devalüasyonunun önlenmesi açısından önemlidir, ancak diğere parasal problemlerden dolayı, rialin devalüasyonunu engellememiştir" (halili hoo, 1994, s. 191) Parlamantonun ilk eylemi altın para birimi yasasına göre ve yasada bazı değişikliklerin gerekliliği göz önünde bulundurularak; 18 Mart 1929'da yasal para biriminin birimi ve ölçüğü yeniden düzenlendi ve para birimi keran'dan Rial'e dönüştürüldü. (Kalafi, 2000, s. 154).

Bu dönemde alınan bir diğere önlem, ülkenin vergi sisteminde reform yapmak için yasalar onaylamaktı ve bu yönde adımlar atıldı. "İran'ın gümrük tarifesinin birinci yasası olarak kabul edilen ve Ulusal Meclis'te kapitülasyonun kaldırılmasından sonra Mayıs 1928'de, askari ve maksimuma dayanan İran'ın gümrük bağımsızlığı ile ilgili en önemli yasalardan biriydi. Kapitülasyonun kaldırılmasını tanıyan ve İran hükümeti ile ticaret anlaşması imzalayanlar, asgari gümrük tarifesine tabi tutuldular ve kapitülasyonun kaldırılmasını kabul etmeyen ve İran ile ticaret anlaşması olmayan

hükümetler maksimum gümrük tarifesine tabi tutulmuşlardı” (Rahmaniyan, 2012, s. 183).

Böylece, dış ticaretin genişlemesi, iç ticaretin genişlemesine yol açtı. İç borsaların büyümesi, farklı ekonomik bölgelerde daha fazla birbirine bağılılığa yol açtı. Yeni iletişim ağlarının ortaya çıkması, dış kaynaklı taşımacılık ve iç ticaretin gelişmesini sağladı. Vatandaşların faaliyetlerini ve Avrupa ülkelerinin sermayelerini genişletmek için, minimum mali ve parasal düzen gereklidir. Bu nedenle, "gümrük vergileri, kişi başına vergiler ve diğer dolaylı vergiler, hükümet bütçesini petrolden sonra sağladılar” (HalilihooK, 1994, s.192; alafi, 2000, s. 36).

2.2.4.5 Arazi Alanında Reform

Rıza Şah'ın hüküm sürdüğü dönemde, toprak, tarım ve ziraat reformu, kamu ihtiyaçlarına göre desteklenmedi ve yeniden inşa edilmedi. Hükümetin ihtiyaç ve isteklerine göre, her şeyi ele geçirmeye ve her sektörün gelişimini sağlamaya çalışması dikkat çekicidir. Buna göre, tarım sektörü de gücü yoğunlaştırma ve merkezi hükümeti güçlendirme yönündeydi ve böyle bir hedefe ulaşan ürünlerden himayet ediyordu (Ahangan, 2001, s. 87) Dolayısıyla Şah reciminin, arazi reformunu uygulamak için üç ana siyasi, ekonomik ve sosyal hedefi vardı. Hükümetin en önemli siyasi hedefi, büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü azaltmak ve recim için köylüler arasında sosyal bir temel oluşturmaktı. Ekonomik hedefleri: kârlı tarımın yerini geleneksel tarımla değiştirmek, kırsal satın alma pazarını artırmak, kırsal alanlarda endüstriyel üretim için gerçek pazarlar geliştirmek, tarımsal gelişmeyi artırmak ve kentsel endüstrilerde fazla işçi kullanmaktı (Halaci, 2002, s. 80).

1921 yılında, belge ve gayrimenkul kayıt kanunu çıkarıldı ve Adalet Bakanlığında belge ve gayrimenkul kaydı yapmak üzere bir ofis kuruldu. 1925'te ülkenin bazı bölgelerinde gayrimenkul belgelemesi başladı; ayrıca, “Lord ve Şeflerin Gayrimenkul Hukuku” olarak adlandırılan bu yasaya göre, ülke genelinde aynı arazi vergisi oluşturulmuştur (Rahmaniyan, 2012, s. 144).

Kendi alanlarında, sanayi sektörü ile ilgili şeker pancarı, pamuk ve benzeri gibi temel ve stratejik ürünler üretenlere, birçok tesis verildi; örneğin vergi muafiyetleri, düşük faizli kredi (Ahangan, 2001, s. 88).

Genel olarak, Rıza Şah döneminin arazi sisteminin, gayrimenkul, belge ve medeni hukukun kaydedilmesine ilişkin kurallar ve düzenlemeler çerçevesinde, aşağıdaki gibi arazi mülkiyetinin kurulmasına yol açmıştır:

1. “Bazı durumlarda devlet harcamalarını finanse etmek için kullanılan saf ve devlet mülkleri satıldı ve bazıları sahiplerinin ve perakendecilerinin mülkiyeti haline geldi
2. Mütevelli heyeti tarafından tescil edilen ve çiftçiye kiralanın bağış mülkü,
3. Mülk sahipleri ve büyük arazi sahipler,
4. Küçük arazi sahipleri ve diğer küçük mülklerin sahipleri.

Göçebe alanların mülkiyeti, kapo altındaki politikadan sonra, genellikle saf ve lord bir mülkiyet haline geldi” (Halili Ho, 1994, s. 214)1922'den 1929'a kadar İran'ın tarım işleri Bayındırlık ve Ziraat ve Ticaret Bakanlığı'na bağlıydı; ancak 1930 yılında, daha sonra Kishaverzi Bankası adını alan Falahati ve Sanati Bankası kuruldu ve hızla genişledi. Rıza Şah'ın döneminin sonuna kadar, banka ülke çapında 40'tan fazla şube ve temsilci kurdu. Bu bankayı kurmanın amacı, tarım işlerine yatırımı kolaylaştırmak ve genişletmek ve toprak sahiplerini, çiftçileri ve çiftlik sahiplerini desteklemektir (Rahmaniyan, 1391, s. 147).

Bu bölümde konuyla ilgili olarak şunları söylemek gerekirse; Amanullah Han ve Rıza Şah'ın iktidarı toplama çabaları, genellikle merkezi hükümetin elinde olmasına rağmen; hükümetin eylemlerini, özellikle askeri, sosyal, eğitimsel ve ekonomik alanlarda çeşitli gelişmelerin ve alanların seyrini hızlandırdılar ve halkın bazı taleplerini yerine getirdiler. Ancak modernleşme ve yenileşme, Afganistan ve İran'ın ekonomik ve sosyal koşulları nedeniyle derinleşmedi ve toplumun geleneksel yapısını geniş ölçüde değiştiremedi. Geçmişe kıyasla, Amanullah Han ve Rıza Şah döneminde modernleşme programlarının hacmi ve sosyal ve kültürel değişimler genişti ve toplumun bazı yönlerini neredeyse bir şekilde etkiledi (Rahmaniyan, 2012, s. 145).

Ordu ve askere alma sistemindeki değişikliklerle ilgili olarak, bazı araştırmacılar bu yasanın uygulanmasının farkındalığı artırdığına ve hükümet ile halk arasında karşılıklı haklar meydana getirdiğine ve tüm insanların bir dereceye kadar eşit haklara sahip olduğuna; eğitim alanının hayata daha elverişli hale gelmesine ve çok sayıda okul kurulmasına; ayrıca, ekonomik alanda çok sayıda fabrikanın kurulması ve ulaşım

güzergâhlarının oluşturulması, iç ve dış ticaretin büyümesine yol açtığına ve diğer önemli işlevler arasında ulusal sermaye sisteminin geliştirilmesi ve her iki ülkede de özel sermayenin zayıflaması yer aldığına inanıyorlardı (Halili Ho, 1994, s. 215).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMANULLAH HAN İLE RIZA ŞAH'IN AFGANİSTAN VE İRAN'DAKİ REFORMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Amanullah Han'ın Afganistan'daki iktidarı ve Rıza Şah'ın İran'daki saltanatı, Afganistan ve İran'daki siyasi, askeri, sosyal, kültürel, ekonomik gelişmeleri hızlandırdı. Bu dönemde uygulanan tedbirlerin ve programların çoğu, iktidara odaklanmak ve merkezi hükümetin gücünü arttırmaktı. Afganistan ve İran'daki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeleri büyük ölçüde hızlandırabildiler ve hükümet yoğunlaşması ve gelişimi, ticaret gelişimi ve kentsel hizmetlerin geliştirilmesi yoluyla yeni orta sınıfın bazı taleplerini karşılayabildiler.

İki toplumda modernleşme programlarının uygulanması sonucunda meydana gelen yeni koşulları ve değişiklikleri daha iyi anlamak için; bu bölüm Afganistan ve İran'daki Amanullah Han ve Rıza Şah'ın reformlarını karşılaştırmaktadır.

Bu karşılaştırma özellikle askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yapılır ve bu bölümün tamamında, kentlerin yapısı, din adamlarının statüsü, mülk sahipleri vekadınlar da dâhil olmak üzere toplumun sınıfları ve tabakalarının modernizasyonu karşılaştırılmıştır ve ayrıca muhaliflerin değişime tepkileri, bu muhalefetlerin karşılaştırmalı modernleşme süreci üzerindeki etkisini de ele alacaktır.

3.1. Askeri Reformların Karşılaştırılması

Amanullah Han ilk önce ordunun ve polisin düzenli kuvvetlerinin tam yetkisini ve en önemlisi reformcu aydınların ve alt sınıfların kalplerinin anahtarlarını elde etmek istiyordu. Sarayda bir acil durum danışma toplantısı düzenleyerek ve tarihi bir bildiri ile krallığını halka ilettili, daha sonra, Afganistan'ın diğer bağımsız dünya güçleri gibi, yurtiçinde ve yurtdışında özgür ve bağımsız olduğunu belirtti. Afgan halkının kendi içinde tam bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olduğunu ve her türlü saldırganlık ve

zulümden korunduğunu ve halkın sadece yasalara uymaları gerektiğini de sözlerine ekledi. Ayrıca Afganistan'da reformlar yapacağız ve sonuç olarak, milliyetimiz ve ülkemiz dünyanın medeni ulusları arasında iyi bir yer bulacak (Pamir, 2003, ss. 38-39)

Emir Habibullah Han'ın suikastından sonra, Amanullah Han, Afgan ordusunun ona çok sadık olduğunu fark etti. Bunu fark eden Amanullah Han, askerlerin aylık maaşlarını 14 rupiden 20 ruپیye çıkardı. İktidara geldikten sonra, ilk adımı Afganların İngilizlerden bağımsızlığını kazanmaktı; sonuç olarak, İngiltere ile ardışık savaşlar yürüttü ve son olarak 1919'da Ravualpindi Antlaşması'nda, İngilizleri Afganistan'ı bağımsız ve tamamen özerk bir devlet olarak tanımaya zorladı (Grigorian, 2009, s. 288).

Amanullah Han Afganistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra, ordusunu yeniledi. Alman ve Türk generallerin yardımı ve işbirliğiyle Afgan ordusundaki tüm yeni gelişmeleri meydana getirdi ve bu ülkelerin askeri ilkeleri, Afgan ordusunun birimlerinde öğretildi. İlk aşamada Cemal Paşa, sonra Fahri Paşa ve son olarak General Kazim Big, Türkiye'den Afganistan'a geldiler ve Amanullah Han'ın üst düzey askeri danışmanları ve yeni askeri programların tasarımcıları olarak çalıştılar. Bu nedenle, kişisel istişareler sonucunda Amanullah, Afganistan'ın sahip olması gereken ordunun kalitesini artırmak için ordu kuvvetlerinin sayısını azalttı. Emir küçük ama kaliteli ve güçlü bir orduya sahip olmak istiyordu (Rasoul, 1984, s. 133).

Amanullah Han orduyu Türk ve Alman orduları boyunca neredeyse tamamen yeniden inşa etti. Türkiye ve Afganistan arasındaki anlaşmaya göre, Türkiye Afgan ordusunu düzenlemek için Afganistan'a askeri bir heyet gönderdi. Bu heyetin kalışı en az beş yıldır; ancak Afgan hükümeti istediği sürece kalabilirdi. Amanullah Han, askeri alanda çeşitli okullar kurdu ve ordu personelinin eğitimi gelişti; ayrıca askeri eğitim için Türkiye, Almanya, Fransa ve Sovyetler Birliği'ne bir dizi öğrenci gönderdi. 1926 yılında, ordudaki işleri düzenlemek için bu vesileyle İç Mekânda Komutan ve Görevlilerin Eğitimi Yönetmeliği onaylandı (Grigorian, 2009, s. 213).

Askeri alanda yapılan bir diğer önemli çalışma, / 1926 yılında, Afgan askerlerinin işe alınma ilkelerinin, ayrı ayrı yayınlanan askerlik hizmet yönetmeliklerine göre, değiştirilmesiydi. Bu ilkelere göre, her kabile ve klandaki her sekiz kişiden birinin sisteme hizmet etmesi için gönderilmesi gerekiyordu. Ancak Amanullah Han, yirmi beş yaşında olan herkes, askerde görev yapmak üzere gönderilmesi gereken piyango

ilkelerini uyguladı. Kabilelerin ve klanların ve göçebelerin ve etkili insanların çıkarına olmayan bu ilkeler, hükümet ve bu insanlar arasında bir çatışma meydana getirdi(Sahebzade, 1998, s. 121).

Öte yandan Emir, birçok askeri personeli hizmetten çıkardı, insan sayısını azaltmak ve gençleri istihdam etmek için. İnsanların aylık maaşlarını 20 rupiden 5 ruپیye indirdi; ancak bunun yerine, onlara konaklama, yiyecek ve giyecek gibi imkânlar sağladı. Beş rupide ayarlanan askerlerin aylık maaşları yetkililerin ceplerine gitti. Başka tesisler temin edilmedi ve kamplardaki durum kötüleşti. Sonuç olarak ,orduda tam bir memnuniyetsizlik hâkim oldu ve yavaş yavaş daha derin ve daha tehlikeli hale geldi ve bu bireyler ve memurlar arasındaki güven ve iş birliği ruhunu zayıflattı. Kabileler ve göçebeler asker alım sistemine şiddetle karşıydılar. (Grigorian, 2009, s. 313).

Amanullah Han, mühimmat fabrikaları da dâhil olmak üzere askeri birimlerin üretimi için ek ekipmanmeydana getirdi ve Alman şirketleri tarafından donatıldı. Hava gücü de dikkate alındı. Avrupa ve Asya ülkelerine yaptığı yolculuk sırasında, Amanullah Khan, Rusya, Almanya ve İtalya'dan birkaç uçak satın aldı ve havacılık eğitimi için birkaç Afgan'ı Rusya ve Orta Asya'ya gönderdi. Buna ek olarak, İtalyanlar Afganistan'ın içinde bir dizi Afgan kuvvetini eğitiyorlardı. 1928'de İtalya'dan yaklaşık 100 kamyon ve küçük araba sipariş etti. Nihai hedefi sekiz ordudan oluşan modern bir ordu yaratmaktı; Fransa ve İtalya'ya yaptığı yabancı yolculuk sırasında, çok sayıda yeni top satın aldı ve seksen top parçası hediye aldı.18 İngiliz toplarını hediye olarak kabul etmek için acele etmedi ve Fransız acansız aracılığıyla 50.000 tüfek satın aldı. Afganistan'da 120.000'e yakın tüfek mevcuttu ve Savaş Bakanlığı'nın bütçesi diğer bakanlıklardan daha fazlaydı (Buiko, 2011, s. 132).

Rıza Şah'ın eylemlerinden biri yeni bir ulusal ordu oluşturmaktı; ancak etkin ve yeni bir orduya sahip olmak, İranlı reformcular ve modernistler için uzun zamandır devam eden bir rüyaydı. İran'da askeri reformun en önemli aşaması, Sepahsalar'dan sonra ve Rıza Şah'tan önce, anayasal döneme ve ikinci parlamentoya ve Jandarma gücünün kurulmasına kadar uzanıyor. Liahov Rusi komutasındaki Kazaklar tarafından ilk parlamentonun bombalanması, İran anayasasını mümkün olan en kısa sürede ulusal bir güç kurmaya zorladı.” (Rahmaniyan, 2012, ss. 97-99) İktidara yükselişinin başlangıcından itibaren Rıza Şah, mutlak gücünü hızla arttırmak için, yönetebileceği ve

planlarını ve fikirlerini uygulayabileceği yoğun ve güçlü bir askeri cihaza ihtiyaç duyduğunu doğru bir şekilde fark etti. Bu yüzden, ordunun modernizasyonunu ve konsantrasyonun genişletti. Böylece, askeri harcamalar uzun zamandır ülkedeki mevcut en yüksek bütçeydi. Bu nedenle, iyi donanımlı ve düzenli bir ordu yaratarak, orduda değişiklikler yaptı ve orduyu birleştirerek, birimin komutanlığı ile ordunun gücünü artırdı (Zahiri, 2000, s. 24).

Rıza Şah'ın hükümdarlığı sırasında İran ordusunun genişlemesi hem nicel hem de niteliksel olarak anlamlıydı. Amir Kabir zamanından bu yana İran'da geleneksel asker toplama sistemi kurulmuştu ve Baniçeh deniyordu. Bu sistemin birçok zayıflığı vardı. Bu sistemde tarım ürünleri ve nüfusu ile orantılı olarak asker toplama yapılıyordu ve şehir sakinleri bu kanundan muaf tutulmuşlardı. Buna ek olarak, bazı bölgelerde veya kabilelerde asker toplama yapılmıyordu. Böylece, bu konu, bu alanlarda bazı ayaklanmaların yolunu açtı. İyi donanımlı bir kuvvet yoktu. İran'ın tüm kuvvetleri 23.000 kişi civarındaydı. Kısa ve yıpranmış ekipmanları vardı ve hava kuvvetlerinden yoksundu. Ancak Rıza Şah'ın saltanatı sonunda, 12 bin kişiye ulaştı ve modern ekipman ve araçlara sahiplerdi ve üç hava ve deniz ve kara kuvvetleri daha da büyüdüler (Rahmaniyan, 2012, ss. 105-106).

Askere alma yasası, 1925'te beşinci parlamentoda sunuldu ve kabul edildi. Yasaya göre, İran'daki tüm erkekler, kentsel veya kırsal veya yurtdışındaki vatandaşlar, 21 yaşında askerlik yapmakla yükümlüdürler; ancak İran'ın bu askeri görev layihası, Amanullah Han zamanında Afgan askerlik görev layihası gibi, muhafazakârların ve bazı din adamlarının memnuniyetsizliğine ve muhalefetlerine neden oldu. Birçok büyük mülk sahibine göre, bu onların lordluklarını yok edecek ve iş gücünü köylerden alacaktı (Konu yasalarının toplumu ve beşinci mevzuatın onayları, 1945, s. 217).

Bu yasa sadece yeni İran ordusunu kurmakla kalmadı, aynı zamanda hükümet ile ulus arasında yeni bir ilişkiye de yol açtı. Askerlik hizmet yasası, Profesyonel orduyu yerel bir orduya dönüştürmenin yanı sıra etnik, kabile ve yerel farklılıkları kısmen ortadan kaldırdı ve farklı etnik grupların karışmasını kolaylaştırdı; ayrıca modernizm ile temel olarak tanışmayı sağladı ve sosyal değişimi kolaylaştırdı (İbrahimyan, 2000, s. 165).

İran ordusunda havacılık örgütünün kurulması, Aralık 1921'de birleşik bir ordu kurma emrinin verilmesi ile aynı zamanda başladı. 26 Ocak 1922'de İran hükümeti, Vaşington

büyükelçisini, ABD hükümeti ile birkaç uçak satın almak ve bir havayolu kurmak ve bir dizi subay yetiştirmek için müzakere etmeye ikna etti. Ancak ABD hükümeti bunu reddetti. Bundan sonra İran hükümeti kaçınılmaz olarak Almanya'ya döndü ve aynı yıl Alman Unkers şirketinden ilk uçağı satın aldı. Ertesi yıl, Gilan ve Mazandaran Tugayları, Tahran'a Gilan ve Mazandaran adıyla gönderilen, Unkers şirketinden iki uçak daha aldı. Ardından İran'ın hava kuvvetleri her geçen yıl arttı. Buna ek olarak, on kişiden oluşan ilk hava öğrencisi konvoyu Rusya'ya gönderildi (Rahmaniyan, 2012, ss. 113-115).

1928'den 1929'e kadar, iki İranlı subayların konvoyu, havacılık tekniklerini öğretmek için Rusya'ya gönderildiler. Aynı yıllarda Rusya, Almanya ve Fransa'dan, on yeni uçak satın alındı. Ancak 1941 yılında, İran uçaklarının istatistikleri hakkında farklı raporlar verildi. Çoğu rapor, uçmaya hazır İran Hava Kuvvetleri uçaklarının sayısının 200'ün üzerinde olduğunu ilan ediyorlar ve bazı istatistiklere göre, 280'e kadar olduğu tahmin ediliyor (Halili Ho, 1994, s. 175).

Rıza Şah döneminde Donanma da büyüdü. 1924'te Muzaffari adında bir gemi vardı. O yılın 23 Şubat'ında, Rıza şah'ın yaptığı en önemli şey, Mozaffari gemisinin üyeleri için, örnek giyim, dereceler ve maaşlar ayarladı. Ayrıca 1924'te, ordu, Türkmenleri bastırmak için Gorgan ovasına gönderildiğinde; Sefidrood adlı bir İran gemisine sahip bir dizi Roşt kuvvetleri, Türkmenlerin denizden kaçmasını önlemek için Sardar Sepah'ın emriyle Gorgan bölgesinin kıyılarına geldiler. Bu yeni İran ordusu tarihinde, ilk kez kara kuvvetleri operasyonlarında deniz tarafından destekleniyordular. Bundan sonra Sefidrud gemisinin adı, Balina Gemisi olarak değiştirildi. 1925'te bir Alman mayın tarama gemisi satın alındı. Son olarak 1932'de, İran deniz subaylarının ilk grubunun geri dönüşü ve İtalya'dan satın alınan gemilerin gelişyle; İran Donanması, Albay Gulam-Ali Binder'in komutası altında Basra Körfezi'nde kuruldu. 1935'te Kuzey Donanması da resmi olarak kuruldu (Arğandi, 2000, ss. 50-51; Rahmaniyan, 2012, s. 111).

3.2. Sosyal Reformların Karşılaştırılması

Amanullah Han hükümeti İngilizleri yendikten sonra, iç reformlar geçirdi. Afgan halkı hızlı ilerleme istiyordu; böylece reformların inşası çeşitli alanlarda atıldı. Devlet işlerini düzenlemek ve yönetmek için ilk adım anayasa yapmaktı. Bu yasa 1922 yılında yetmiş üç maddede ve Afganistan tarihinde ilk kez Anayasa adı altında çıkarılmıştır. Söz

konusu yasada, ülkenin siyasi bağımsızlığı halk temsilcileri tarafından onaylandı ve bu toplantıda, Amanullah Han'ın krallığı da kabul edildi. Medeni ve siyasi hanedan hukuku, ülke vatandaşlarına verildi; örneğin, Afganistan'da yaşayan herkese dini ve mezhebi ayrımcılık yapılmadan, vatandaşlık verildi (Erşad, 1985, s. 27).

Ayrıca herhangi bir insanlık dışı işkence yasaklandı; din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, öğretme ve öğrenme özgürlüğü, esaret ve kölelik yasağı, mülk ve konut koruması vb. sağlandı. Hintlilere ve Yahudilere de Afganistan'da ikamet etme hakkı verildi. Şah, Şii topluluğunun dikkatini çekmek için, babası ve dedesinin zamanından beri yasaklanan seyyid-i şüheda'nın Yasin tutmalarına izin verdi ve kişisel olarak yas törenine katılıyordu ve Kızılderililerin dikkatini çekmek için, ineklerin katledilmesini de yasakladı (Gubar, 1996, s. 1240).

O zamandan beri, Hazara halkının yaklaşık 700 kölesi ve hizmetçisi, Kabil'deki sahiplerinin evlerinden serbest bırakıldılar ve önceki krallar tarafından Hindular için belirlenmiş bazı kurallar, yani rozet eklemek ya da sarı Sarık bağlamaları iptal edildi. Muhammedzaei ve kabilesinin unvanları ve bir dizi kalıcı ve göreceli hakları ve din adamlarının ve Muhammedzaei kabilesinin sahipleri ve liderlerinin ayrıcalıkları kaldırıldı. Bundan sonra Afganistan'da yaşayan tüm kabileler eşit kabul edildi (Sistani, 2004, s. 98).

Her halükârda, gerçek şu ki, ilk kez Amanullah Han ülkenin halklarından biri olduğunu ilan etti. Şah ile ulus arasında yabancılaşma olmaması gerekli. O ülkenin sosyal işlerini onurlandırma ve yeniden biçimlendirme yolunda etkili oldu ve Afganistan tarihinde olumlu bir rol oynadı. (Pamir, 2003, s. 55).

Ulusal Meclis, Loya Cirga, Haziran 1924'te Kabil'de ikinci kez yapıldı. Bu meclisin amacı beş yıllık hükümetin eylemlerini incelemektir. İkinci meclisin çoğu din adamları, hanlar, toprak sahipleri ve büyük tüccarlardan oluşuyordu. Her grup, Afgan halkının geniş kitlelerini değil, sadece sınıf çıkarlarını savunuyordu. Sonunda din adamları, sahipler ve feodaller, Celalabad eyaletindeki ilk parlamentoda iptal edilen tüm ayrıcalıkları geri kazandılar; ancak bu mecliste, çok az sayıda aydın ve halk destekçileri, çoğunluğun önünde başarısızlığa mahkûmdular (Mihriban, 1989, s. 85).

Ama Amanullah Han buna dayanamadı; daha sonra, Avrupa ve Asya ülkesine yedi aylık bir gezi için, bir grup kadın ile bir grup etkili hükümet figürü hazırlamaya çalıştı.

Amacı bu grubun, ülkelerin medeniyetlerini ve ilerlemelerini yakından gözlemeleri; ancak yolculuktan döndüklerinde, Afganistan'daki bazı muhafazakâr din adamları ve kabile liderleri, siyasi güçlerini sürdürmek için ayaklanmalar düzenlediler. Amanullah Han ilk olarak bu isyanları, ulusal ordu tarafından ortadan kaldırdı ve sonra ikinci kez yeni reformlar gerçekleştirdi (Gubar, 1996, s. 811).

Bu amaçla Ulusal Meclis 1928'de Kabil'de üçüncü kez toplandı. Bu parlamento ile öncekiler arasındaki fark, din adamları, Sadat (Seyyid ailesi), Şeyhler, Hanlara ek olarak, kadın aydınların da Afganistan'ın başkenti Kabil'e Ulusal Meclis'e katılmak için gelmeleri idi. Millet Meclisinde çeşitli konular parlamento tarafından onaylandı. Devlet Konseyi'nin ulusal konseyi'ne dönüşümü ve başörtüsünün keşfi aynı parlamentoda onaylandı. Bu parlamentoda din adamlarının, etkili insanların ve kabile liderlerinin yetkileri azaldı ve güç entelektüel ve liberterlerin eline geçti. Ayrıca Amanullah Han konuşmasında: “Ben devrimin kralıyım ve ülkemin her yönünde bir devrim meydana getirmek istiyorum ve ayrıca hükümet çalışanları da dâhil olmak üzere, vicdanlı ve yürekten olarak onunla işbirliği yapamayacağı herkes istifa etmeli” diye söyledi. Gümrükler genel müdürü Abdul Rahman Han Ludin sözcüsü istifa etti. Sonunda bu parlamentoda, Amanullah Han'ın karısı Süreyya çarşafını ve başörtüsünü çıkarıp parçalara ayırdı (Mihriban, 1982, s. 101).

Bu şekilde eski kıyafetler yok edildi ve yeni kıyafetler Avrupa tarzında geldi. Amanullah Han Kabil'deki tüm insanlara takım elbise, kravat ve fôtr giymelerini emretti ve polis birkaç adımda duruyordu ve yasayı ihlal edenlerden para cezası alıyordu. Amanullah Han, ayrıca kadınlara artık çadırlarını çıkarmalarını emretti; çünkü bu hicap dini bir biçime sahip değildi, ama halk arasında bir adet ve görenek haline gelmişti. O andan itibaren, burka veya çarşafı bir kadın görüldüğünde, polis çarşafı zorla çıkartırdı. Amanullah Han'ın karşılaştığı tüm zorluklara rağmen, hükümetin reform programlarında kadın hakları için özel bir bölüm oluşturdu. 1928 yazında “Kadın Destek Derneği'ni” kurdu ve on iki kadın, ülke yönetiminde erkeklerle ortak oldular (Ferhang, 1992, s. 536) Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya Tarzi, kamuoyunu uyandırmak için, konuşmalarına rağmen mantıklı nedenlerini söylüyorlar: Bir kadın, bazı insanların ham düşüncesine göre, sadece cinsel olarak ve cinsel arzularını tatmin etmek için bir araç olarak kullanılmamalı ve sadece kadın olmak adına her türlü baskıyı tahammül etmemeliler; daha ziyade, ona çok değer verilmeli ve önemsemelidir. Daha sonra

başkent'in özel yollarına tablo kurmalarını emretti ve üzerine hiçbir kadın çadırla buradan geçemez yazdılar. (Pamir, 2003, s. 82).

Amanullah Han'ın reformlarının ikinci dönemi, özellikle kültür alanında, sonunda çökmesine yol açtı; kamu desteğinin az olması, ayrıca din adamlarının ve kabile liderlerinin kızgınlıkları nedeniyle. Muhammed Sadık Müceddidi Nakşibendi, yeğeni Muhammed Masoum Müceddidi ile birlikte bir dizi din adamı ve dört yüz din bilgin adamın imzasıyla birlikte, Şah'ın sadakatsizliğinin fetvasını yayınladılar; sonra Mangal isyancılarına katıldılar. Ama sonunda yenildiler. Müceddidi ailesi ömür boyu hapse mahkûm edildiler ve aileden 4 âlim kimse vurularak öldürüldü (Sasanpour, 2011, s. 133).

Rıza Şah'ın reformları sistematik bir plan değildi; ancak reformlar, din adamlarının, yabancı komploların, aşiret ayaklanmalarının ve etnik bölünmelerin, etkisini azaltmak istediğini gösterdi ve öte yandan, ülkenin Avrupa tarzı eğitim kurumlarına sahip olmasını sağlamaktı; Rıza Şah'ın diğer reformları arasında sosyal yaşam alanını içeren yargı reformu da vardı. Rıza Şah ve danışmanları, İran yargısında yabancı uluslar tarafından ele geçirilen kapitülasyona karşı sert bir şekilde savaştılar. Yargı modernizasyonu şeriat ve geleneksel mahkemeler arasındaki ikileme bir son verdi, yargı tarafından yargının atanmasına ve yargının yoğunlaşmasına yol açtı (İbrahimyan, 1999, s. 132).

Ayrıca diğer icraatleri arasında, genel hizmet sistemi kanunu ve bir sivil kayıt sisteminin varlığı ve bu kapsamda yer alanların tanınması da vardı. Bu sivil Kayıt Kanunu 4 Haziran 1925'te Beşinci Meclis tarafından kabul edildi. Ona göre, tüm İranlıların doğum belgesi olmaları belirlendi (Şacaei, 1965, s. 152) Daha sonra yapılan değişiklikler, skandal sıfatların ve unvanların tamamen kaldırılması ve onun yerine isim ve soyad gelmesi vardı. Diğer taraftan, göçebeleri silahsızlandırmak ve yerleştirmektir. Rıza Şah kabilelerin ve göçebelerin hâkimiyetini, İran'ın gerileme ve geri kalmışlık döneminin temel sebebi olarak tanıyordu. Rıza Han, kabilelerin ve göçebelerin yerleşmesi için, başlangıçta kabilelerin tekrarlanan isyanlarını sona erdirmek amacıyla, silahsızlanma ve göçebelerin yerleşimi programını uyguladı.

Bazı akademisyenler siyasetini iki aşamaya ve iki türe ayırdılar: İlk aşama, çoğunlukla askeri ve siyasi nitelikte olan; İkinci aşama, daha çok sosyal ve ekonomik nitelikteydi.

Aslında, modern devletin modernizasyonu ve oluşumunun neden olduğu sosyal ve ekonomik değişiklikler, Rıza Şah'ın düşmesinden sonra bile göçebeyi canlandırmayı imkânsız hale getirdi. Rıza Şah'ın ardından kabileler göçlerine yeniden başlamalarına rağmen; asla İran tarihinde daha öncesi gibi önemli ve hassas konularına ulaşamadılar (Barzin, 1994, s. 16; Rahmanyian, 2012, s. 126).

Bu sırada Rıza Şah din adamlarını püskürtmek için sürekli çaba sarf etti. Nisan 1935'te, Arap aylarını Farsçaya ve ay yılını güneş yılına çevirerek, din karşıtı ve İslam karşıtı politikalarına doğru bir adım daha attı ve tüm hükümet departmanlarını ve kurumlarını uygulamaya zorladı (Nurayı, 2010, s. 50) Bu reformlara ek olarak, 27 Aralık 1928'de, erkek Giyiminin Birleştirilmesi Hakkında Kanun, Millet Meclisi tarafından kabul edildi. Yasa dört madde içeriyordu. Bu yasanın ilk maddesine göre, ülkenin tüm erkek vatandaşları aynı kıyafetleri giymeleri gerekiyordu; yasanın ikinci maddesi, bu kanunun istisnaları ile ilgilidir. Böylece 1935'te, Rıza Şah'ın kararnamesinin talebi üzerine, Pahlavi şapkası yerine, fötr şapkası veya Batı uluslararası şapkası kullanımı zorunlu hale geldi (Rahmaniyan, 2012, s. 176).

Erkek giyiminin birleştirilmesi ile birlikte, Pahlavi şapkasının uluslararası şapkaya değişmesi, halkın tepkilerini kışkırttı. Yasaya karşı halk direnişi, Goharşad Camii olayına yol açtı ve sonuç olarak birçok insan öldürüldü ve yaralandı. Öte yandan, Rıza Şah yönetiminin ilk yıllarında ve Türkiye'yi ziyaret etmeden önce, örtüsüzlüğü normalleştirmek için çaba harcadı. 25 Eylül 1931'de yaklaşık 500 İranlı kadını saraya davet etti ve onlara tavsiyede bulduktan sonra, çadırlarını kaldırmalarını istedi. Onlar kralın emrini memnuniyetle kabul ettiler; ancak Rıza Şah'ın 1934'te Türkiye'ye yaptığı gezi, Rıza Şah'ın moralinde ve politikalarında, özellikle kadınlar ve başörtüsü ile ilgili derin değişiklikler meydana getirdi (Nurayı, 2010, s. 51).

Afganistan'daki Amanullah Han gibi Rıza Şah, Kuran'da bu tür başörtüsü ve örtünün kadınlar için reçete edilmediğini ve çarşafın kadınların hareket ve etkinlik özgürlüğünü ve sosyal işlere katılımlarını engellediğini iddia ediyordu. Bu yüzden çadırların kaldırılmasını veya başörtüsünün keşfini emretti (Sufi Abadi, 2007, s. 22).

Bu eylemler ve faaliyetlerin kitleler arasındaki başörtüsü çıkarma arzusu ve motivasyonu yaratmada çok fazla etkisi yoktu. Bu nedenle hükümet, başörtüsünü çıkarmak için, zorlamaya başvurmaya zorlandı. Rıza Han'ın Türkiye gezisinden

dönmesinden sonra, hükümet tarafından başörtüsünü çıkarmak için çeşitli programlar yapıldı. 8 Ocak 1935'te Rıza Han ve başörtüsünü çıkaran kraliçesi ve kızları Tahran'ın üniversitelerinden birine katıldılar ve o zamandan beri başörtüsü resmi olarak yasaklandı (Etelaat, 1935, s. 2682)Öte yandan, İçişleri Bakanlığı'nın emriyle Tahran'daki polis memurları, ülkenin şehir ve ilçelerinde, kadınları rahatsız ediyordular ve başörtülerini çıkarmaya zorluyordular, hatta çadırlarını ve maskelerini yırtıyordular. Dolayısıyla bu davranış Afganistan'daki başörtüsünün keşfi gibiydi (cafari, 1992, s. 24) Genel olarak, bu eylemler el ele verip ve ulema ve din adamlarını-özellikle dini şehirlerde- kızdırdı ve Goharşad ayaklanmasının yolunu açtı. Basiratmanesh'e göre, Goharshad Camisi'nde halkın ayaklanmasının bastırılması, başörtüsünün keşfini resmileştirme sürecini hızlandırdı (Basiratmanesh, 1999, s. 193).

3.3.Eğitim Reformlarının Karşılaştırılması

Amanullah Han'ın saltanatının başlamasıyla en büyük değişiklik, Afgan eğitim sisteminde başladı. Aslında Şah Amanullah Han, Afganistan'ın yeni eğitiminin resmi kurucusu ve destekleyicisidir. Şubat 1925'te, zamanının anayasasında, ilkokul eğitimi ilk kez gerekli hale geldi. Düzenleme veya anayasanın 68. maddesinde belirtildiği gibi: tüm Afganistan vatandaşları için ilköğretim şarttır. Dereceleri ve alt bölümleri, özel bir yönetmelikte belirtilmişti ve ona göre uygulanacaktı (Andişmand, 2010, s. 14).

Amanullah Han ülkenin eğitimini merkezin tekelinden çıkarmaya ve yerel illere devretmeye çalıştı, ta ki faydaları kamuya açık hale gelsin ve ulusun tüm vatandaşları ondan faydalansınlar. Ayrıca merkezde ve illerde, ardışık olarak birçok okul açtı. Dost ülkelerle kültürel ilişkiler kurdu ve yurtdışından bir dizi şefkatli ve bilgili insan getirdi ve Afgan halkının eğitim ve kültürü alanında onlardan yardım aldı. Emir Afganistan tarihinde ilk kez, 1922'de Eğitim Bakanlığı kuruldu ve Sardar Muhammed Süleyman, ilk Eğitim Bakanı olarak atandı (Kamgar, 2003, s. 28).

Başkentte, babası Emir Habibullah Han döneminde kurulan Habibiye Okulu'na ek olarak, Aman ve Amani adlarında, Fransız ve Alman profesörler ile yerel profesörler yardımıyla, başka okullar kurdu. İstiklal, Kazi, Telgraf, Resim, Marangozluk, Mimari, Sünnet, Tarım, Darul Ulum Herat, Ruşdiyeh Mazar Şerif, Ruşdiyeh Celalabad, Ruşdiyeh Herat, Katğhan, Polis Okulu, Müzik, Halı dokuma, Mühendislik, Kadınların Ev planlaması, Tıp okulu, Mastorat okulu ve ülkenin tüm illerinde, 322'den fazla ilkokul

kurdu (Gubar, 1996, s. 1245) Eğitimin büyümesi yıldan yıla arttı ve 1927'de öğrenci sayısı 51 bin kişiye ulaştı; buna ek olarak, 3 bin kişi yükseköğrenim ve meslek okullarında eğitim görüyordu ve 1928'de, 4.832 kişi ilkokul öğrencisi, mezun oldular ve 158 kişi liseden mezun oldular. Bu öğrenciler arasında, Amanullah Han'ın oğlu Hedayat Han da diğer öğrenciler gibi bir koruma ya da vasi olmadan okula gitti ve bilgi öğrendi. (Ansari, 2012, s. 161).

Eğitim sistemini güçlendirmek için, Mısırlı ve Türk öğretmenleri işe aldı. Gündüz okullarına ek olarak, merkezde ve bazı illerde yatılı okullar kuruldu. Son olarak, eğitimin oluşumu ve gelişimi tarihinde, kızlar ve kadınlar ilk kez Amanullah Han döneminde eğitim alanına girdiler. Aralık 1920'de, Kraliçe Süreyya Tarzi, Kabil'de kendi parasıyla kızlar için Esmat adlı ilk ilkokulunu kurdu ve daha sonra 1921 yılında, Mastorat Okulu Kabil'de açıldı. Bu okulun kuruluşunun başında, kız öğrenci sayısı 34 kişiydi; ancak kısa sürede bu sayı 200'e ulaştı. Amanullah Han'ın saltanatının sonunda, bazı okul mezunları Türkiye, Almanya ve Fransa'da okumaya gönderildiler (Andışmand, 2010, s. 18).

Belirtilen okulunun öğretim konuları; yemek pişirme, dikiş ve dokuma, temizlik ve çocuk yetiştirme, dünyanın en ünlü kadınlarının tarihi ve dini konulardı; ancak erkeklerin okullarında eğitim konuları kızlardan farklıydı; ayrıca bu okul için özel ders kitapları yazılıp ve yayınlandı.

Bu on yıllık dönemin son yıllarına kadar, kız okulları şunlardan oluşuyordu: Üç ilkokulu ve bir lise okulu. Ayrıca 1928 başlarında, Mastorat Okulu'nun çocukları, Amaniyeh Ruşdiyeh ortaokulunun birinci ve ikinci sınıflarına gittiler ve ülke tarihinde ilk kez, kızlar ve erkekler eğitim koltuklarında birlikte oturdular. Ancak bu din adamlarından ve etkili insanlardan güçlü bir muhalefete yol açtı. Okul bir süre kapalı kaldı; ama Eylül 1928'in sonunda, Amanullah Han Avrupa'dan döndüğünde, Şah, bir okulda altı yaşından on yaşına kadar kız ve erkek çocukların karışık eğitimini onayladı ve kızların ve erkeklerin ilköğretimi almaları için bir emir yayınladı (Rasoul, 1998, ss. 140-141).

Amanullah Han'ın saltanatının son yıllarında, akademik yılın başlangıcı, on ay süren 1 Ekim'de belirlendi. Cuma günleri öğretiliyordu ve perşembe günleri kapalıydı. Öğretim pazartesi günü öğleye kadar devam ediyordu (Habib, 1989, s. 41) Afganistan'ın eğitimi

için, Habibullah Han'ın zamanında 6.000 rupi olan özel bir bütçe belirlendi. Eğitim, Savaş Bakanlığı ve Saray'dan sonra üçüncü rütbedeydi ve yavaş yavaş, bu bütçe 5 milyondan fazla rupiye ulaştı. Ayrıca sinemalar, tiyatrolar, genel kütüphaneleri ile 13 gazete ve derginin yayınlanması da aynı dönemde, hükümetin bütçesiyle gerçekleştirildi (Şahrani, 2006, s. 12) Emir'in bir diğer eylemlerinden, bu zamanda, okuryazarlık için kullanılan bir yöntem yaratmaktı. Bu yöntem kazi ses ilkeleri veya Amani ses ilkeleri olarak adlandırıldı. Ona göre, okuma yazma bilmeyen bir kişi günde iki saat ders okursa, 20 saat içinde okur yazar olur. Amanullah Han, aynı yıl her gece, iki kılıçlı Şah Camisine giderdi ve bu yönteme göre bir dizi okuma yazma bilmeyen adamlara ders verirdi. Bu ilkeler daha sonra orduyu eğitmek için kullanıldı (Habib, 1989, s. 44)

Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle, İran eğitim sisteminde iki önemli faktör ortaya çıktı. Birinci, ülke genelinde okul merkezileştirme politikası; en başından beri, Şah recimi, geleneksel Kaçar kuralının aksine halk eğitimi de dâhil olmak üzere ülkenin tüm işlerine doğrudan müdahale ederdi. İkinci, Batılı modernist grubun yükselişi ya da genel olarak laik eğilimler; bu grup, anayasal dönemin Batı kültürüne bağlı entelektüel spektrumdur. 1938'de lise organizasyon ve programında revize edildi ve 6 yıllık lise kursu, üç kursa ayrıldı: ilk 3 yıl, ikinci 2 yıl ve üçüncü 1 yıl (Safavi, 2004, s. 119).

Ayrıca 1928'de tüm eski okullar dağıldılar ve onların yerine yeni okullar işe başladılar. Kültür kurumlarının bütçesi de arttırıldı ve Avrupalı öğretmenler okullar için işe alındılar. Bu yılda, öğrenci gönderme yasası da kabul edildi. Buna göre, 100 kişi her yıl, Avrupa'ya eğitim için gönderiliyordu. Öğretmen yetiştirmek için birkaç yüksek üniversite kuruldu (Kayım, 1973, s. 41) Ders kitaplarında değişiklikler oldu ve okul müfredatı, Avrupa müfredatı yöntemi oldu. 1938'de lise ders kitaplarının yazarlığı ve yayınlanması, hükümete verildi. Ayrıca yabancı ve özel okullardan, Farsça öğretmenleri istendi (Rahmaniyan, 2012, s. 217).

1925'ten 1941'e kadar, okullara yıllık kayıt oranı on iki kat arttı. 1925 yılında, 648 devlet, yatılı ve özel ilköğretim okuluna, dini okullara 55 bin 960'tan az öğrenci kayıt olmuşlardı; ancak 1941 yılında, sadece 2336 yeni ilkokulda, okulların tümü Eğitim Bakanlığı'nın denetimindeydiler ve 287 bin 245'ten fazla öğrenci okuyordu. Ayrıca 1925'te, 47 yeni lisede, 14 bin 448 öğrenci öğrenim görüyordu. Ancak 1941'de, 110 özel lise ve 441 devlet lisesinde, 28 bin 194 öğrenci okuyordu (İbrahimyan, 2000, s. 108).

Erkek okullarına ek olarak, kız okulları da dikkate alınmıştır. Birkaç kız okulu kuruldu. 1934'te öğretmenlerin ve kız öğrencilerin başörtüsü takması yasaklandı; ayrıca başörtüsünü keşfinin önünü açmak ve modernleştirmek için karma ilköğretim okulları kuruldu ve erkek ve kız çocuklarının on dört yaşına kadar ve ilkokulun sonunda birlikte çalışmaları gerekiyordu ve bu ilkokulların öğretmenleri ve personeli de kadınlardı. Bir süre sonra kız ve erkek çocukların liselerde birlikte olmaları bekleniyordu (Basiratmaniş, 1999, s. 75).

Bu merkezlerdeki personeli eğitmek için bakanlıklar, devlet kurumları ve kurumlar tarafından okullar ve özel sınıflar da kuruldu. 1929'dan itibaren kabilelerin ve göçebelerin eğitimi için bir plan ve program düşünüldü. 1930'da ilk göçebe okulları kuruldu (Aman Elahi, 2005, s. 242) Bu nedenle, Tahran Üniversitesi'nin çeşitli eğitim aşamalarına ve eğitim sistemine ve inşasına özel dikkat gösterilmesine rağmen, bu önlemlere sosyal reformlar eşlik etmediğinden, ülke nüfusunun çoğunun okuryazarlığı yoktu (Bavazını, 1980, s. 276).

3.4. Ekonomik Reformların Karşılaştırılması

Afganistan'ın ticari işlerini geliştirmek için bu adımlar atıldı: Tüccarların faaliyetlerini şirketler çerçevesinde düzenlemek, özel sermayenin pozisyonlarını zayıflatmak ve ulusal sermaye oluşturmak, devlete ait bir banka kurmak ve özel bir bankanın kurulmasına karşı çıkmak ve son olarak Batı sanayi çevreleri ile müzakereler yapmak ve yabancı ülkelerle sözleşmeler imzalamak. Amanullah Han döneminde iletişim ve transfer konusu, başka bir deyişle, telekomünikasyon ve ulaştırma işlerine ciddi önem verilmiştir; ülkenin ekonomik durumunun gelişmesi için düzenli ulaşım hatları ve iletişim araçları olmadan mümkün olmayacağını biliyordu; bu nedenle, bu konuda birçok hizmet verilmiştir. Örneğin: Eski yollar onarıldı ve yeni bir yol inşaatı süreci başlatıldı. Kabil'i Kandahar ve Herat'a ve ülkenin kuzey bölgelerine bağlamak için bir yol planlanmıştır; Yeni Salang ve Pakta yollarının uzatılması uygulandı (Erşad, 1985, s. 15).

Bu dönemin bir diğer önemli işlevi demiryolunu uzatmaktır. Hükümet iki Alman ve Fransız şirketi ile Afganistan'ın demiryolunun güneyinden kuzeye doğru on yıl içinde uzatılacağı bir sözleşme imzaladı ve bu İran ve Pakistan sınırlarına kadar uzanacaktı. Ayrıca Kabil'de küçük bir istasyon inşa edildi. Aslında o dönemin ilk ve son treniydi;

ama maalesef iç kargaşa nedeniyle ile bu eylem tamamlanmadı (Şeriat Mahkemelerinin Ticari İşlemlere İlişkin Usul Kuralları, 1926, s. 9).

Havayolu bölümünde, Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında da anlaşmalar imzalandı. Anlaşmaya göre, Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında bir havayolu kuruldu. 1924 yılında Afganistan, Sovyetler Birliği'nden satın alınan ilk uçağı elde etti. Uçak, Rus bir pilot tarafından Kabil'e transfer edildi; böylece Kabil hava yoluyla yabancı bir ülkeye bağlandı (Erşad, 1985, s. 15) O zamandan beri, Ticari mülkiyet alanında da iyileşme oldu. Afgan ticari mülkü yurt dışına gönderiliyordu; daha önce Hindistan ticareti Afgan ticari mülkü dış ticaret ediyordu. Bu zamanda, ticari mallar iki şekilde sevk ediliyordu: eski Sovyetler Birliği ve Hindistan. Afganistan ile eski Sovyetler Birliği arasındaki ticaret anlaşması müzakereleri Ocak 1925'te başladı; o zamandan beri, iki ülke arasındaki ticaret hacmi arttı (Buiko, 2011, s. 534) Sektörün büyümesi ve gelişmesi için kapsamlı ve küçük programlar düşünüldü ve yabancı ülkelerle sözleşmeler imzalandı. Amanullah Han'ın altı aylık Avrupa ve Asya ülkelerine yaptığı seyahati, daha fazla ekonomik hedefleri içindi. Fransa ve Almanya'da sanayi muesseseleri ziyaret etti ve onlarla çeşitli alanlarda sözleşmeler imzaladı. Bundan sonra, Afgan vatandaşlarına yabancı personelin katılımıyla fabrikalar kurma izni verildi; elbette, fabrika arazisinin Afgan vatandaşlarının elinde olması ve yabancılar devletin ilkelerine, vergilerine ve yasalarına tabi olmaları şartıyla. Ayrıca 1923 yılında yerli sanayileri teşvik etmek için, bir düzenleme kabul edildi ve buna göre, sektöre yatırım yapmak isteyenlere bir dizi hak ve imtiyaz verildi. (Grigorian, 2009, s. 213).

Lacevard Badahşan madencilik sektöründe, Herat Yağı, Zobahan Fabrikası ve Demir Madenleri, Kömür, Kükürt, Kurşun, Abrak kök taşı, Tabaşir, Mermer ve Beyaz Çiçek programları ele alındı. Uçak tamir tesisi, beyaz barut fabrikası, araba tamircisi, sabun fabrikası, parfüm, iplik dokuma, buz yapma, marangozluk, pamuk ve yağlama ve ayrıca şeker fabrikaları, barut, peynir yapımı, durulama ve deri ve barut fabrikaları kuruldu. Genel olarak, Amanullah Han'ın ekonomi politikası, ihracat gelişimine, ithalatın sınırlandırılmasına ve milli endüstrilerin yaratılmasına odaklandığı söylenebilir (Ferhang, 1992, s. 511) O dönemin bir başka önemli çalışması da, tarımın büyümesine ve gelişmesine büyük önem verimlesidir. Ek vergiler ve sistemik cezaları, mal vergisinin kaldırılması ve nakit vergiye ve tarımsal eşitliğe dönüştürülmesi gibi şeyler

yapıldı. Çiftçileri teşvik etmek ve tarıma ve hayvancılığa çok dikkat etmeleri için, ülkenin tarım ürünleri ara sıra sergileniyordu (Rasoul, 1998, s. 129).

Bazı düzenlemeler ve yasalar kabul edildi ve yasanın bazı maddeleri tamamen göçebeler hakkındaydı: Bu yönetmeliğin 4'üncü maddesi, göçebelerin koşulsuz olarak vergi ödemek zorunda olduklarını belirtiyordu ve aynı zamanda, göçebelerin vergi ödedikten sonra bir yerde ya da başka bir yerde vergi ödemekten muaf tutulacakları varsayılmıştı (Mesud, 2010, ss. 30-31) Bu kuralların faydaları vardı; ama aynı zamanda kusurlar ve eksikleri de vardı. Örneğin, faydaları: Vergi mallarının nakde çevrilmesi, bir yandan parasal ve finansal ilişkilerin büyümesine yol açtı ve doğal üretim aşamasından, uygun mal üretimine geçme fırsatı. İç pazar büyüyordu. Ancak öte yandan, malların değerini paraya dönüştürmek için belirlenmiş bir kriter yoktu, doğal ekonomik üstünlük, parasal ilişkilerin büyümemesi köylerde para eksikliği ve halkın paraya olan ihtiyacı vb gibi. Köylülerin iflasına yol açtı ve onları bölgenin zenginlerinden borç almaya ya da ürünlerini düşük bir fiyata satmaya ya da arazilerinin bir kısmını vergi ödeyebilmek için rehin vermeye zorladı. Bu doğal olarak kar piyasasının gelişmesine yol açtı ve onlara dayatılan ek ve ağır yükü (Afganistan Dönüş ve Bağımsızlık Çağdaş Tarihi, 1983, s. 49).

Rıza Şah'ın İran'daki ana önceliklerinden biri yeni yol yapım programı idi; çünkü malların serbest dolaşımı, ticaretin geliştirilmesi, ulusal pazarın entegrasyonu, farklı bölgeler arasında bağlantı kurmak, ithal mal üretim merkezleri ve ayrıca bir iletişim kanalı ağı olmadan sermaye birikimi sürecinin hızlandırılması, karayolu ve demiryolları ve diğer iletişim tesisleri de dâhil olmak üzere iletişim yolları mümkün değildir. Öte yandan, Rıza Şah'ın iktidara geldiği sırada, demiryollarının eksikliği ve uygun yolların olmaması nedeniyle, iç güvenliği genişletmek çok zorlaştı ve merkezi hükümet, gücünü kullanmak için, yolları onarmaya ve iyileştirmeye çalıştı. Bu bağlamda, yabancı firmaların işbirliği ile haritalama ve yol yapımı yapıldı. Yolların inşasının ardından motorlu ulaşım, ülkenin yollarında bir iletişim biçimi haline geldi (Halili Hoo, 1994, s. 173) Ulaşım için dört yol vardı, bunlar: Reşt- Kazvin- Tahran 365 km; Tahran- Kum-Arak 260 km; Meşhed - Aşkabat 159 km; İsfahan - Ahvaz 450 km; ancak bu yollar İran halkının tüm ihtiyaçlarını karşılayamazdı. 1922 yılında, İran'ın ulaşım ağının gelişimine ciddi dikkat, Bayındırlık ve Ticaret Bakanlığı'nda Karayolları ve Taşıtlar Genel ofisin kurulmasıyla başladı.

Yeni otoyol yollarının inşası ve mevcut yolların iyileştirilmesi, Rıza Şah'ın saltanatı ile başladı ve 1930'lara kadar devam etti. Ayrıca 1925 ila 1941 yılları arasında, İran'ın yollarının seviyesi on kattan fazla arttı (Katoziyan, 2001, s. 441).

Rıza Şah'ın saltanatı sırasında en büyük yenilik ve kazanım, İran'ın kuzey Şah limanını, Tahran ve ülkenin batı ve güneybatısı üzerinden Khuzestan'daki Şahpour limanına bağlayan, İran Ulusal Demiryolunun kurulmasıydı. 1.400 kilometrelik ulusal demiryolunun ve yüzlerce köprü ve tünelin inşası 1927'de başladı ve 11 yıl sürdü. Bazı araştırmacılara göre, demiryolunun binası daha presticli ve ülkedeki en büyük yatırımın gerisindeydi. Başlangıçta, Amerikan danışmanlık mühendisleri ve bir Alman uzman gözetiminde ve İran hükümetinin denetimi altında demiryolu inşaatı yapıldı; ancak 1928 baharında demiryolu binası, bir Amerikan şirketi ve üç Alman şirketten oluşan bir sendikaya devredildi. Almanlar kuzey kesimden, Amerikalılar güney kesimden, sorumluydular. Son olarak, İran demiryolunun kuzey ve güney bölgelerinde, 26 Eylül 1938'de Arak'ın Şazand bölgesinde bir araya geldiler (Rahmaniyan, 2012, s. 170).

Rıza Şah döneminde, deniz ve hava taşımacılığının durumunu iyileştirmek için çok çaba sarf edildi ancak Almanya'nın hükümete desteğine rağmen, hava ve deniz ulaştırma ağının geliştirilmesinde diğer sosyal ve ekonomik altyapıların geliştirilmesinden daha az genişledi; bununla birlikte, İran'ın Müttefikler tarafından askeri işgali ve İran'ın karayollarını, limanlarını ve havaalanlarını acil olarak kullanması, işgalci güçlerin ve İran hükümetinin limanların ve havaalanlarının restorasyonuna ve oluşturulmasına daha fazla dikkat etmelerine neden oldu (Azgandi, 2000, s. 49).

Rza Şah'ın ekonomi sektöründeki diğer bir eylemi de finansal hesaba dikkat etmektir. Merkez Bankası'nın kurulması talebi, Kraliyet ve Estekrazi Bankası'nın elinde olan tekeli kırmak için, ilk anayasa parlamentosunun bazı üyeleri tarafından gündeme getirildi ve kamuoyunun beğenisini kazandı. Ancak bu, Rıza Şah'ın hükümdarlığına kadar olmadı. İlk İran bankası, 1925 yılında ordunun sorunlarını ve ihtiyaçlarını çözmek için kurulan Sepah Bankası idi. Banka ordu tarafından yönetiliyordu; ancak, sınırlı faaliyetler nedeniyle, ticari ve liberal güçlerin artan ihtiyaçlarını karşılayamadı. 18 Ağustos 1928'de bir Alman uzmanın yardımıyla, Rıza Şah İran Melli Bankası'nı kurdu. Mayıs 1927'da parlamento bu bankanın kurulmasına izin veren bir yasa onayladı.

Bankanın başlangıç sermayesi 800 bin Tomandı; ancak bu amaçla 2 milyon Tomane kadar onaylanmıştı (Halili Ho, 1994, s. 190).

Merkez Bankası'nın kurulması milyonlarca İranlının isteğini bir ölçüde yerine getirdi; ancak uzun bir süre için, İran pazarlamacılar bankacılık ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel para değıştiricilere bağıydılar. Bankanın şehirlerde genişlemesiyle, altı öğrenciyi Avrupa'ya göndererek uzman insan gücü sağlayarak, Alman uzmanları işe alarak, muhasebe ve ekonomi ve hukukun temelleri gibi bankacılık bilimlerini öğretmek için bir banka eğitim departmanı kurmak ve bankanın sermayesini 300 milyon riale çıkarmak, 1935 yılında bankanın bazı problemlerini yavaş yavaş çözdü (Faruki, 1984, s. 182).

Merkezi Bankanın para ve kredi ilişkilerindeki etkisini artırmanın bir sonraki adımlarından biri, özel banknot basma ve dağıtma hakkının kısıtlanması, Sekizinci Parlamento tarafından onaylandı. Kanuna göre, Imperial Bank'ın tavisleri iptal edildi ve 250.000 lira tazminat ödendi ve daha sonra, 43 yıl sonra, Merkez Bankası'na, yabancıların elinde bulunan banknotları çıkarma izni verildi. Nisan 1932'de, Merkezi bankanın banknotu ilk kez çıkarıldı (Kalazi, 2000, s. 152).

Bir diğere önemli işlerinden, Ulusal Meclis tarafından onaylanan kapitülasyonun kaldırılmasıydı. İran'ın ilk gümrük tarifesi yasası ve askari ve azami esasa göre Mayıs 1927'de kabul edildi. Bu yasaya göre, Kapitülasyonun kaldırılmasını tanıyan ülkeler, askari gümrük tarifesine tabi tutuldular ve kapitülasyonun kaldırılmasını kabul etmeyen yabancı tüccarlar, maksimum gümrük tarifesine tabi tutulmuşlardı (Rahmaniyan, 2012, s. 184).

1921 yılından bu yana, merkezi yönetimin yetkisini takiben, karayolu güvenliği arttı ve nakliye maliyetleri ve ticaret riskleri azaldı. O andan itibaren, çeşitli özel sektörlerin genişlemesi için devlet desteği ve devlet endüstrilerine yatırım için önlemler başladı. Bu dönemde parlamento, modern endüstrileri ve yeni fabrikaları desteklemek ve güçlendirmek için yasalar çıkardı. Devlet iç sanayisini güçlendirmek için, ulusal giyim yasasını hükümet çalışanları ve ordu personeli için zorunlu hale getirdi. Aslında bu önlem yerli tekstil endüstrisini teşvik etmek ve yabancı kumaş ithalatını durdurmak için alındı ve yerli tekstil endüstrisini bir dereceye kadar güçlendirdi. Ayrıca, yerel endüstrileri teşvik etmek için, ülkenin ürün ve ihracatını güçlendirmek amacıyla ülkenin

endüstriyel yapılarının sergisi yapıldı. Endüstriyel ve tarım makineleri ve el sanatları, on yıl boyunca gümrük vergisi ödemekten muaf oldular. İplik ve dokuma fabrikaları, ipek fabrikaları, Kahrizak şeker fabrikası ve pamuk fabrikaları yeniden açıldılar; Almanya'da fabrika sahibi tarafından kibrit fabrikaları için yeni makineler satın almak, hükümetin sanayileri destekleme çabalarının sonuçları arasındaydı (Kışaverzi, 2007, s. 84).

1925 yılında, İran'daki yeni sanayi fabrikalarının sayısı 20'den azdı, onların arasında sadece 5 büyük fabrika vardı: Tahran'da mühimmat fabrikası, şeker işleme tesisi, kibrit fabrikası, Tebriz'de iki tekstil fabrikası ve diğerleri küçük fabrikalardı. Ama Rıza Şah'ın saltanatı sonunda, İranlı fabrikaların sayısı 346'ya ulaşmıştı ve bunlardan 146'sı büyük fabrikalardı. Rıza Şah'ın görev süresi boyunca, demiryolunu içermeyen, toplam endüstriyel yatırım, yarısı özel sektör tarafından sağlanan, 260 milyon dolardan fazlaydı (Rahmaniyan, 2012, s. 149).

Arazi reformu bir başka önemli görevdi. Dolayısıyla Şah reciminin, arazi reformunu uygulamak için üç ana siyasi, ekonomik ve sosyal hedefi vardı. Hükümetin en önemli siyasi hedefi, büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü azaltmak ve recim için köylüler arasında sosyal bir temel oluşturmaktı. Ve ekonomik hedefleri: karlı tarımın yerini geleneksel tarımla değiştirmek, kırsal satın alma pazarını artırmak, kırsal alanlarda endüstriyel üretim için gerçek pazarlar geliştirmek, tarımsal gelişmeyi artırmak ve kentsel endüstrilerde fazla işçi kullanmaktı (Kalaci, 2002, s. 81) 1921 yılında, belge ve gayrimenkul kayıt kanunu çıkarıldı ve Adalet Bakanlığında belge ve gayrimenkul kayıt yapmak üzere bir ofis kuruldu. 1925'te ülkenin bazı bölgelerinde gayrimenkul belgelemesi başladı; ayrıca, Lord ve Şeflerin Gayrimenkul Hukuku olarak adlandırılan bu yasaya göre, ülke genelinde aynı arazi vergisi oluşturulmuştur (Rahmaniyan, 2012, s. 144).

3.5. Reformlar Arasındaki Benzerlikler

Afganistan ve İran'daki sosyal ve politik duruma bakınca, Amanullah Han ve Rıza Şah'ın iktidara yükselişlerinin başında ülkelerdeki durumun kötü olduğu görülüyor. Afganistan'daki durum çok kötüydü ve önceki Afganistan kralı Emir Habibullah Han suikaste uğramıştı.

Afganistan, 1879'dan beri Gandamak Antlaşması'na göre, dış bağımsızlıktan yoksundu. Amanullah Han'ın dedesi Emir Abdurrahman'ın gelişi ile bu yoksunluklar daha

istikrarlı hale geldiler. 1905 yılında ve Emir Habibullah Han döneminde, Afganistan ile İngiliz arasında, tarafların önceki anlaşmalara bağlılıklarını sürdürmeleri gerektiğini vurgulayan bir anlaşma sağlandı; ancak Emir öldürüldüğünde, İngilizlerin Afganistan için planladığı krediler kesildi. Bu sırada, güney halkı isyan etti. Önceki hükümetin baskısı ile çeşitli kabileler bıkmıştı ve ülke çapında düzensizlik hüküm sürmüştü. Amanullah Han iktidara geldiğinde ve gücü ele geçirdiğinde, hırsızları ve yağmacıları ve özellikle İngilizlerin dış müdahalesini önlemek için modernleşmeyi ve geliştirmeyi başladı. Amacı, hayatın her alanında özgür ve bağımsız bir Afganistan meydana getirmektir (Kalafi, 2000, s. 161).

İran'da da ülkedeki sosyal ve politik durum kötüydü. İran kuzeyden Ruslar, güneyden İngilizler tarafından tehdit ediliyordu. Rıza Han hırsızları ve yağmacıları ve ülkenin kuzey ve güney isyancılarını bastırarak, toplumda güvenlik sağlayabildi. Rıza Han'ın İsmail Samitqo üzerindeki zaferleri ve Şeyh kazal'ın isyanının bastırılması ve Amir Muayed Koochi, Saad al-Dawleh Tonekaboni, Albay Muhammed Taghi Han Pesyan, Haj Baba Ardabili gibi isyancıların bastırılması sonucunda, çok popüler oldu. Genel olarak, İran ve Afganistan'da modernleşmeye yaklaşık aynı zamanda yani 1921'de başladı; ancak İran ve Afganistan'da modernleşme fikri uzun bir süre önce gündeme gelmişti ve bu bağlamda önlemler de yapılmıştı. İran ve Afganistan'daki modernleşme modeli Türkiye ve Avrupa ülkeleriydiler. (Rahmaniyan, 2012, s. 145).

Hükümet, Afganistan ve İran'ın modernizasyonundan sorumluydu ve hükümetin başında askeri ve diktatör biri vardı. Her iki ülkede de modernizasyon yukarıdan düşünülüyor. Afgan ordusundaki tüm yeni gelişmeler, Alman ve Türk cenerallerin yardımı ve işbirliğiyle gelişti ve bu ülkelerin askeri ilkeleri Afgan ordusunun farklı bölgelerinde öğretildi. Her iki ülkede de modernleşmenin araçları olarak ordunun güçlendirilmesi özellikle önemli hale geldi. Her iki ülkede askeri güçlerin varlığı o kadar önemliydi ki, varlıkları olmadan modernizasyon mümkün olmazdı. Öte yandan, her iki ülke de din adamlarını ve geleneksel toplumlarını zayıflatmaya çalıştılar. İki ülkenin askeri sistemi de aynıydı (Kşaverzi, 2007, s. 85).

Kıyafetlerin tek tipleştirilmesi ve başörtüsünün keşfi her iki ülkede de uygulandı. Her iki ülke de eski giysilerin kaldırılması ve yeni Avrupa tarzı giysilerin getirilmesi çağrısında bulundu; bu talep sonunda her iki ülkede de krizlere yol açtı.

Amanullah Han ve Rıza Şah, eğitim alanında değişiklikler yaptılar. Eğitim sistemini camilerden okula götürdüler ve ilkokul öğrenimi zorladılar, eğitimde benzer faaliyetler meydana getirdiler, örneğin: eğitimde kızların varlığı, yabancı öğretmenleri işe almak, yurtdışına öğrenci göndermek, yeni Avrupa tarzı okulların kurulması, kız okullarının kurulması ve üniversitelerle öğretmen eğitimi oluşturmak.

Amanullah Han ve Rıza Şah, ülkelerinin ekonomik durumunu iyileştirmek için, ilk adımda iletişim ve iletim, yani telekomünikasyon ve ulaşım konularına odaklandılar. Bu bağlamda, eski yolları onardılar ve yenilerini inşa etmeyi planladılar.

Her iki ülkede de çeşitli endüstrilere ve fabrikalara ciddi ilgi gösterildi ve bilinmeyenleri keşfetmek ve başarılarla ulaşmak için kapsamlı veya küçük programlar planlandı. Ayrıca, endüstrileri teşvik etmek için, ülkenin eserlerini ve ihracatını güçlendirmek amacıyla iki ülkede sanayi ürünlere sergiler düzenlenmiştir. Her iki ülkede de endüstriyel ve tarım makineleri ile bunların el sanatları, on yıl boyunca gümrük vergisi ödemekten muaf tutuldular (Necmi, 1991, s. 158).

Amanullah Han önce kabileleri, kabile liderleri ve göçebelerin, ordudaki etkisini azalttı; ama daha sonra, hepsi çok fazla etki kazandı. Aksine İran'da kabileler ve göçebeler ilk hitaba ordu üzerinde önemli bir etkiye sahiptiler; ancak düzen ve güvenlik kurulduktan sonra, göçebeler silahsızlandırıldılar ve yerleşmelerini zorlamak için çaba gösterildi ve yaz ve kış mahallelerine gitmeleri engellendi. Bu şekilde isyanlar olasılığı azaldı ve Kaçar hükümetinin gücünü inşa eden bu unsurların kontrolünü ele geçirdi (Faruki, 1984, s. 184).

Amanullah Han önce kabileleri, kabile liderleri ve göçebelerin, ordudaki etkisini azalttı; ama daha sonra, hepsi çok fazla etki kazandı. Aksine İran'da kabileler ve göçebeler ilk etapta ordu üzerinde önemli bir etkiye sahiptiler; ancak düzen ve güvenlik kurulduktan sonra, göçebeler silahsızlandırıldılar ve yerleşmelerini zorlamak için çaba gösterildi ve yaz ve kış mahallelerine gitmeleri engellendi. Bu şekilde isyanlar olasılığı azaldı ve Kaçar hükümetinin gücünü inşa eden bu unsurların kontrolünü ele geçirdi. Öte yandan, Amanullah Han iktidara geldikten sonra, halkın güvenini kazanmak için, acı çektikleri hassas noktalara el koydu; yani, Afgan halkının bağımsızlık ve baskıya ve zulme bir son vermek istediklerini biliyordu. Yenilemeye başlamadan önce: ilk adımda Afganistan'ın İngilizlerden bağımsızlığını aldı ve ardından yenileme ve iyileştirmeyi düşündü. İran

kuzeyden Ruslar ve güneyden İngilizler tarafından tehdit ediliyordu ve İran'ın siyasi ve askeri işlerine sürekli müdahale ediyorlardı. (Faruki, 1984, s. 185).

Askeri modernleşme alanında Amanullah Han, bir yandan insan sayısını azaltmak, diğer yandan da gençlere istihdam sağlamak için ordudan bazı deneyimli askeri personeli görevden çıkarmaya çalıştı. İnsanların aylık maaşlarını 20 Kabil rupiden 5 rupiye düşürdü; bunun yerine, onlara konaklama, yiyecek ve giyecek gibi imkânlar sağladı. Savaş Bakanı Muhammed Nadir Han, Amanullah Han'ın bu eylemine karşıydı. Ordudaki kuvvetler dışarıda bırakılmamalıdır, çünkü onlar yıllardır eğitilmiş ve deneyimlidirler ve genç sınıfa kıyasla çok deneyimlidirler. Bu itirazlar sonucunda ordunun 5 rupi olarak belirlenen aylık maaşı yetkililerin ceplerine gitti ve yetkililer Amanullah Han'ın orduya sağladığı tüm imkânları sağlamadılar (Kalazi, 2000, s. 153).

Maaşları nakit veya ürün olarak ödenmedi. Böylece orduda tam bir memnuniyetsizlik hâkim oldu ve yavaş yavaş daha derin ve daha tehlikeli hale geldi. Bu bireyler ve memurlar arasındaki güven ve işbirliği ruhunu zayıflattı ve sonunda Amanullah Han'ın düşmesine yol açtı. Ancak İran'da, din adamları ve kabile liderlerinin muhalefetine rağmen hem askeri hem de asker alma sisteminde, modernleşme neredeyse başarılıydı, çünkü bu yasadan sonra her İranlı erkek, bir süre etnik, kabile ve dini bağlılıklardan uzak kalma zorundaydı ve hayatını, özel bir çerçevede ve yeni eğitim altında geçirmeliydi. Bu şekilde ordu ailelere girdi ve müdahale etti. Aslında, ordu, laik bir toplumun sembolü olarak, Batı yaşamının amacını askerlere sunmada özel bir rol oynadı; öyle ki askerler ikamet ettikleri yere döndükten sonra yaşam koşullarını değiştirmeye istekliydiler (Rahmaniyan, 2012, s. 146).

Eğitim alanında, Afganistan'da başkent ve yerel eyaletlerde çeşitli okullar ve üniversiteler kurmak için yeni önlemler alındı; fakat o zaman, üniversite kurmaya dikkat edilmedi. Aksine İran'da, başkent ve yerel eyaletlerde çeşitli okullar ve üniversiteler kurmanın yanı sıra, 1935 yılında, Tahran üniversitesinde hukuk, tıp, teknoloji, taşınır, edebiyat ve bilim fakülteleri ve ayrıca akademi kuruldu. Bu merkezlerin kurulması, her biri Rıza Şah döneminde, İran'daki eğitim sisteminin evriminde rol oynayan önemli önlemlerden biriydi.

Afganistan'ın ekonomik sektöründe hızlı şeyler yapıldı; ancak, taşıma sektöründe ve özellikle demiryollarının inşasında, iş tamamlanmadı ve uygulanmadı. Ancak, İran

ulusal demiryolunun inşası 1.400 kilometrelik uzunluğundaki ve yüzlerce köprü ve tünelin inşası 1927'de başladı ve on bir yıl sürdü. Sonuç olarak, ülkenin kuzeyi, ülkenin güneyine bağlandı.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Askeri tesis, Amanullah Han ve Rıza Şah'ın hükümdarlığı sırasında, Afganistan ve İran'daki önceki hükümetlerden farklıydı. İç politika, reform ve modernist önlemler açısından, Amanullah Han ve Rıza Şah, Afganistan ve İran'ın geçmişinden farklı bir toplum meydana getirdiler. Dış politika perspektifinden de Afganistan yeni bir politika başlattı. Önce Afganistan'ın İngilizlerden bağımsızlığını aldı ve daha sonra komşu ve uluslararası ülkelerle yeni bir politika izledi. Rıza Şah, komşu ve uluslararası ülkelerle yeni bir politika benimsedi. Bu tüm ülkelerle dostluk ve anlayış ilkesine ve yeni stil ilişkilerinin kurulmasına dayanıyordu.

19. yüzyılın başlarından beri Afganistan ve İran modernleşme yolundaydılar. Bu dönemlerde iktidar sistemlerinin yeteneklerini artırmak ve yeni kurumlar ve müesseseler yaratmak için önlemler alındı. Bu çabaların çoğu geleneksel değerlere yakın alanlarda ya da en azından Afgan ve İran toplumunun geleneksel değerleri ve yapılarıyla çelişen alanlarda gerçekleştirildi. Bununla birlikte, Amir Habibullah Han döneminde Afganistan'da ve Kaçar döneminde İran'da, reformlar ve değişiklikler pek çok iniş ve çıkışla ve çeşitli sorunlarla ilişkilendirildi ve Afganistan ve İran toplumunda köklü değişiklikler yapmayı başaramadı.

İkinci aşamada, modernizmin idealleri, bürokratlar ve bazı entelektüeller arasında yeni bir bakış açısıyla ortaya çıktı ve bu dönemlerde modernizmin ideali, meclislerde ve temsilcilerinin modernist fikir ve tutumlarında kendini gösterdi. Modernistlerin temel talepleri; yeni bir ordunun yaratılması, bir askerlik sisteminin kurulması, ticaret ve yerli sanayilerin büyümesi, ulaşım yollarının oluşturulması, finansal idari reformları, yasal ve adli ilişkilerin sekülerleştirilmesi vb. söylenebilir.

Bu noktada modernistler, geleneksel bir toplumdaki modern bir topluma geçmeleri için, ekonomik büyüme ve kapitalist ekonominin genişlemesi ile, kültürel değişim ve geleneksel toplum değerlerinin ortadan kaldırılması, ülkelerinde Batılı değerlerin

yayılmasına ve yeni sosyal sınıfların yaratılması gerektiğine inanıyorlardı. Ancak, siyasi değişime ve demokratik sisteme inanmıyorlardı ve güçlü ve hatta otoriter hükümeti bu geçişin ilerlemesinde ve yukarıdan sosyal ve kültürel gelişmeler yaratmada en önemli faktör olarak biliyorlardı.

Amanullah Han ve Rıza Şah'ın temel amaçları toplumu batılılaştırmak ve merkezi hükümetin gücünü genişletmek ve yoğunlaştırmaktı. Yukarıdaki hedeflere ulaşmak, uyumlu, entegre ve güçlü bir ordu olmadan mümkün olamazdı; bu nedenle, kamu asker alım programının uygulanmasıyla yeni bir ordu oluşturulması düşünülmüştür. Böylece Afganistan'da Güney sınırındaki kabileler, göçebe kabilelerinin liderleri ve din adamlarının arasında hoşnutsuzluğa ve ayaklanmaya yol açtı; fakat isyanlar kısa sürede bastırıldı. İran'da, zorla yerleştirme politikasının kabul edilmesi ve kabile ve göçebe kabilelerin silahsızlandırılmaları, direnişe yol açtı; ama ciddi şekilde kırıldılar. Göçebe yerleştirme politikasının uygulanması, sosyal yapılarında değişiklikler meydana getirdi ve finansal ve hayvancılık tesislerinin büyük bir kısmının yok olmasına yol açtı. Bu eylemin sonucunda, özel mülkiyet ve şehirleşme tespit oldu. Amanullah Han'ın sosyal reformdaki en önemli adımı, Afganistan tarihinde ilk kez 73 maddede Anayasa yönetmeliği adı verilen, anayasayı onaylamaktı. Bu yönetmeliğe göre, medeni ve siyasi haklar ülkenin tüm vatandaşlarına verildi; mesela dini ayrımcılık olmadan Afganistan'da yaşayan herkese vatandaşlık hakkı verilmesi; ayrıca geçmişte yaygın olan insanlık dışı işkenceleri de ortadan kaldırmak. O zamandan bu yana tüm Afgan vatandaşlarına din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, eğitim hakkı ve yaşam hakkı tanındı. Şah Afganistan'da birlik oluşturmak için çok çalıştı. Din adamları, kabileler, göçebeler ve Muhammedzaei kabileleri için bir dizi ayrıcalık ve hakkı ortadan kaldırarak, toplumsal eşitliği ve ulusal birliği sağlamaya çalıştı. Ayrıca, özellikle giyim ve giysilerin üniformlaştırılması alanında sosyal reformlar yaptı ve sıradan gelenek ve görenekleri ortadan kaldırmak için başörtüsü keşfini duyurdu; sonuç olarak, din adamları ve çeşitli etnik grupların, özellikle de Muhammedzaei kabilesinin isyanlara ve muhalefetlerine yol açtı. Nihayetinde bu isyanlar Amanullah Han'ın hükümetinin düşmesini mümkün kıldılar.

İran'ın Rıza Şah öncesi sosyal sisteminde, üç grup vardı: ana toprak sahipleri, kabile şefleri ve dinî liderler. Şah Rıza, arazi sisteminde reform yapmak için yeni adımlar attı; sonuç olarak, ona direnen hanların ve toprak sahiplerinin mallarına el koydu. Ayrıca din

adamlarının ve göçebelerin ayrıcalıklarını azaltan bir anayasa onayladı. Bu yasa, Beşinci Meclis tarafından kabul edildi ve ona göre, tüm İranlıların doğum belgesi olmalıdır ve skandal unvanların kaldırılması ve onun yerine isim ve soyad usulü gelmelidir. Rıza Şah'ın İran'ın sosyal alanında attığı bir diğer önemli adım, giyim ve giysilerin üniformlaştırılmasıydı. Bu eylemin faydalarından biri, İranlıları eşit yapmasıydı ve bazen iç farklılıklara neden olan şeyi ortadan kaldırdı ve İran ruhunun birliğine büyük bir etki meydana getirdi. Sonunda başörtüsünü keşfetmeye çalıştı. Bazı araştırmacılar, amacının Avrupalıların, İranlılarla dalga geçmesini önlemek olduğuna inanıyorlar. İran'da da bu eylem ayaklanmalara, özellikle de Goharshad Camii'nde 5.000 kişinin öldürülmesine yol açtı.

Afganistan ve İran hükümetlerinin karşı karşıya kaldığı kısıtlamalara rağmen, toplumun sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde büyük bir etki meydana getirdiler ve bu dönemlerde sosyal, eğitim ve ekonomik alanlarda çeşitli değişiklikler ve eylemler düzenleyip ve uyguladılar. Bütün alanlarda hızlı değişime yol açtı. Bürokratik sistemin genişlemesi ve modern okulların mezun sayısındaki artış, onları devlet kurumlarına çekti. Bu, devlet çalışanlarının sayısında artışa neden oldu. Ayrıca yeni okullar kuruldu ve cami ve mektep eğitimi yeni okullara aktarıldı ve kız çocuklarına eğitim hakkı tanındı ve her iki ülkeden çok sayıda öğrenci, yükseköğrenim görüp ve ülkelerine dönüp ve kendi toplumlarına hizmet etmek için yurtdışına gönderildiler.

Afganistan ve İran'da ekonomi alanında, aşağıdakiler gibi bir dizi önlem alındı: Ülkelerin ticari ilişkilerinin geliştirilmesi; tüccarların faaliyetlerini şirketler çerçevesinde düzenlemek, özel sermayenin zayıflaması ve ulusal sermayenin oluşturulması; devlete ait bir bankanın kurulması ve özel bir bankanın kurulmasına muhalefet; yanı sıra, kara ve hava ulaşım ağının gelişimine de ciddi önem verilmesi. Ayrıca, yeni yolların inşası ve iyileştirilmesi her iki ülkede kıtlık ve gıda kıtlığı sorununun azaltılmasında etkili olmuştur; ama Afganistan'daki demiryolunun inşaatı tamamlanmadı ve İran'da demiryolu kuzeyden güneye bağlandı. Her iki ülkede de çeşitli fabrikaların kurulması, ekonomik genişlemeye yol açtı. Yerli sanayileri teşvik etmek için, her iki ülkede sanayi ürünlere sergi düzenlendi ta ki bu ülkelerin ürünlerini ve ihracatını güçlendirsin. Endüstriyel ve tarım makineleri ve el sanatları, on yıl boyunca gümrük vergisinden muaf tutuldular. Tüm ekonomik önlemlerin amacı

Afganistan ve İnan ekonomilerini mümkün olduğunca dıőa bağlımlı olmaktan kurtarıp bağımsız olmasını sağlamaktı.

KAYNAKÇA

- Abadyan, H. (1969) *Çağdaş İran siyaseti tarihi-3, Pehlevi Devletinin Yayılış Bölgeleri*. Tehran: Siyasal Araştırma Kurumu Basımevi.
- Abrahamian, E. (2017) *Modern İran tarihi*. Çev. Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abrahamian, Y. (1964-1969) *İki devrim arasında İran*. Tehran: Ney
- Adamak, L.,&Sacındade,M. F.(1958)Afganistan Dış İlişkiler (Çev. M. 20. Yüzyılın İlk Yarı) Peşaver.
- Adamiyat, F. (1922) *Özgür düşünce ve meşrutiyet ayaklanması başlangıcı*. Tehran, Sağan Basımevi.
- Adamiyat, F. (1938)*Mirza Akahan Kirmani'nin Düşünceleri*. Tehran: Payam Basımevi, 2. Basım.
- Afzali, M. İ. (1949) *Bağımsızlık hareketi ve amani devletinin içyüzü*. Kabil: Bilimler Akademisi Yayını.
- Ahangaran, M. R. (1961) *Ekonomik düzenlemeler, Rıza Han ve dış güçlere etkisi*. Tehran: İslami Reform Belgeleri Merkezi.
- Ahavi, Ş. (1990) *İran'da din ve siyaset*. Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Yayınları
- Ahmadiyan, B. (1969) *Afganistan şahlarının kısa hayat hikâyesi*. Mütercim: Aziz Ahmed Riyan, Kabil: Sadiki Yayın Kurumu.
- Ajand, Yakub. (1994) *Başlangıçtan 320. şemsi yıla kadar İran'da senaryo yazımı*. Tehran.
- Akabaş, A. E. (1963) *Siyaset sözlüğü*. Tehran: Çapar Basımevi.
- Akbaş, İ. (2008) Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (16-17), 311-333.
- Akgül, H. (2005) Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, 1-42.
- Akyol, E.- Ahmadi, A. (2019) İran'da rıza şah dönemi modernleşme sürecinin şia ulemasına etkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, sayı: 40, 145-170.
- Alamdari, K. (2000) *İran neden geride kaldı ve batı ilerledi*. Tahran: Kalkınma Basımevi.
- Aliabadi, A. (1993) *Afgan tarihi*. Tahran: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Amanullahi, İ. (1964) *İran'da koltuk yarışı*. Tehran: Ağâh Neşirtabış, 6. Baskı.
- Amuzgar, C. (1956) *İniş ve çıkış dodman pehlevi*. Mütercim: Radşir Lutfaliyan, Tehran: Kitap Tercüme ve Dağıtım Merkezi.

- Andişmend, M. E. (1969) *Çağdaş Afganistan muarifi*. Kabil: Mayvand Dağıtım.
- Arifi. M. A. (1973) *Tavsia-i siyasi der Afghanistan; Mavani ve Çalişha*. Kabil: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Ariyana, (1929) *Kabil ariyana ansiklopedisi*. C. 5, Devlet Matbaası.
- Armaoğlu, F. (2005) *20. Yüzyıl siyasi tarihi*, Ankara: Alkım Yayınevi.
- Arni, C. C. (1997) *Afganistan güzergâh kişver guşayan*. Peşaur: Miyvend Yayınları.
- Arzu, A. (2002) *Çegunagi huviyet-i milli-yi Afganistan*. Tahran.
- Ata'yı, M. (2005) *Afganistan'ın çağdaş tarihine kısa bir bakış*. Tercüme: Cemil al-Rahman Kamgar, Kabil: Meyvand.
- Atabaki, T. (2010) *Devlet ve maduniyet Türkiye ve İran'da modernleşme: Toplum ve devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Ün. Yayınları.
- Atabaki, T.- Erik J. Z. (2012) *Türkiye ve İran'da otoriter modernleşme: Atatürk ve Rıza Şah dönemleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avri, P. (1951) *Çağdaş İran tarihi*. Mütercim: Muhammed Refik Mehrabadi, 2. Cild, Tehran: Atayi Basımevi (2.Cild)
- Ayvanof, M. S. (1935) *Yeni İran tarihi*. Tercüme: Huşeng Tezabi ve Hasan Kayim, Tehran.
- Azhandi, A. R. (1959) *İran siyasal ve sosyal değişim tarihi*. Kum: Samet Matbaası.
- Bal, H. (2002) *Afganistan-Türkiye ilişkilerinin başlıca yönleri*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.
- Bamdad, B. (1968) *Meşrutiyet devriminden beyaz reforma kadar İran'da kadın*. Tehran: İbni Sina Basımevi.
- Banani, A. (1961) *İran'ın modernizasyonu: 1921-1941*. Stanford university Press.
- Bari Y. C. (1944) *İran ekonomisi (1279-1349)*
- Barikzai, S. (1972) *Tarih-i talim ve terbiye afganistan*. Kabil: Saeed Yayınları.
- Basiretmanş, H. (1958) *Bilim adamları ve Rıza Şah yönetimi: siyasi uygulamaya bakış 1305'den 1320'ye kadar din adamlarının eğitimi*. Tehran: Aruc Baskı ve Yayın Merkezi, 2. Baskı.
- Başariya, H. (1954) *Siyasi sosyoloji*. Tehran: Ney Matbaası.
- Bavzani, A.&Racabniya, M. (1940) *İranlılar, ekonomik ve sosyal dayanaklı İran tarihi*. Tehran:
- Bayur, Y. H. (1987) *Hindistan tarihi*. C.3, Ankara: TTK. Yayınları.
- Behnam, Cemşid. (1963) *İran ve yenilenme düşüncesi*. Tehran: Furuzan Matbaası, 2. Baskı.
- Bella, B. (1964) *Gazi amanullah han ve bağımsızlık yıldızı*. Peşaver: Daniş Basımevi.

- Buyku, V.&Aryanfar, A. (1970) *Afganistan'da devlet ve muhalefet*. (Çev. Buyku, V.& Aryanfar, A.) Maiwand Basımevi.
- Cöhce S (2000) Atatürk döneminde Türk-Afgan münasebetleri. *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi Bildirileri*, C.2, Ankara: ATAM Yayınları.
- Çebi, T. (2019) *İran'da modernleşme, ulema ve iktidar: Rıza Şah döneminde İran devleti ve ulema ilişkisi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Onsekiz Mart Ün. SBE., Çanakkale.
- Çelikkilek, A. M. (2016) *Afganistan'da modernleşme çabaları (1834-1919)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bilecik Şeyh Edebali Ün. SBE., Bilecik.
- Deldam, A. (1992) *Rıza Şah'ın maceracı hayatı*. Tahran: Golfam.
- Digar, M.,&Mahdavi, A. (1999) Jean Piero ve diğerleri.(Digar, M.,& Mahdavi, A.) Tahran: Alborz, (2. Baskı)
- Dolatabadi, Y. (1983) *Yahya'nın hayatı* .Cilt 4, Tahran: Sokhan.
- Edib, M. H. (1953) *İran meşrutiyet tarihi*. Meşhed: Kuddus Razvi Hurasani Basımevi.
- Edibi, H. (1939) *İran'da yeni orta kesim*. Tehran: Camia Basımevi.
- Elhan, N. (2019) Pehleviler dönemi'nde İran'da ulus-devlet: milli kimlik ve geleneğin icadı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 3 (2), 13-37.
- Emini Y. A. (1963) *İran'ın ilk cumhurbaşkanı Rızahan devri*. Asfahan, Asfahan Üniversitesi Tarih, Edebiyat ve İnsani Bilimler Bölümü Tarih Grubu Tezi.
- Ensari, F. (1961) *Afganistan'da sosyal ve siyasal değişimler (1259-1312)* Tehran: Dışişleri Bakanlığı Belgeler ve Diplomasi Tarihi Merkezi.
- Ensari, F. (1971) *Kısaca Afganistan tarihi*. Kabil: Amiri Basım, (4. Baskı)
- Etimat M. (1935) *Geçmişini anımsama*. Tehran: İran Tecrübe Baskı.
- Farhadi, R. (1936) *Makalat-i mahmut-i tarzi der siracü'l aahbar-i afganiye*. Kabil: Beyhaki Yayınları.
- Farhang, M. S. (1965) *Afghanistan der penc karn-i ahir*. Tahran: İrfan Yayınları, (20. Baskı)
- Farooqi, F. (1984) *İran tarihinde insanın kaderi*.Tahran: Ata'yı Yayınları.
- Farzan, E. Afganistan'ın Modernleşme Çabalarında Türkçenin Etkisi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2 (2), 189-200.
- Fayyozat, İ. (1995) *İran'daki endüstriyel kalkınma ve konumları*. Tahran: Derakhşes.
- Ferhang, M. M. (1992) *Son beş yüzyılda Afganistan*. Cilt 1, Bija: Derakhşes.
- Feryad A. N. (2005) *Afganistan'ın çağdaş tarihine ilişkin tutum*. Peşaver: Daneş.

- Feyzollahi, A. (1997) *İran'ın yeni orta sınıfının yaratılışı ve gelişimi*. İsfahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bölümü Tezi.
- Firdevs, H. (1991) *Pehlevi krallığının yükselişi ve düşüşü*. Tahran: Etelaat, (2. Baskı)
- Flor, D. (1992) *İran'ın sosyal tarihi araştırmaları; İran'ın sanayileşmesi ve Şeyh Ahmed Madani isyanı*. Tercüme: Abolghasem Sâri, Tahran: Toos.
- Furan, C.,&Tadayyon, A. (2004) İran'daki sosyal gelişmeler tarihi. (Furan, C.,&Tadayyon, A.)Tahran: Rasa Kültür Enstitüsü, (5. Baskı.)
- Gargon, G. W.,&Siddiki, C. (1986)1920'lerde Afganistan. (Çev. Gargon, G. W.,&Siddiki, C.) Devlet Matbaası.
- Grant, W. R. (1957) *Kaçar tarihi*. Tercüme: Abbas Gholi Azari, Bija: Bina.
- Gregorian, V. (2009) *Yeni Afganistan'ın yükselişi*. Mütercim: Ali Âlemî Kermani, Tahran: Muhammed İbrahim Şariati Yayınları.
- Gubar, M. Q. (1996) *Tarih yolunda Afganistan tarihi*. Cilt 1, Kum: Ehsani Neşriyat.(2. Baskı)
- Gürsoy, G. (2011) *Emanullah han döneminde Afganistan için bir rol model: Türkiye*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Ün. SBE., Elazığ.
- Habibi, A. (1984) *Afganistan'da anayasa hareketi*. Peşaver: Bina.
- Habibi, F. (1998) *Amani MS 1307-1298 zamanında matbaaların durumunun araştırılması*, Kabil: Bilimler Akademisi.
- Hamşioğlu, O. (2006) *Afgan modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*(Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Hasan, Z.,&Fazel, F. (2009) *Afganistan'ın Emir Habibullah Han döneminden Sadr Sardar Muhammed Hashem han dönemine ait anıları*. (Hasan, Z.,&Fazel, F.) Kabil: Kabil, (3. Baskı.)
- Hashemi, S. (2008) *Afganistan'da anayasal hareket üzerine ilk kitap*, C. 1, Kabil: Afgan Kültür Konseyi Yayınevi.
- Hassanpour, S. (2011) *Afganistan'da Amanullah Han reformlarının başarısızlığı ve saqqa (Saqo) çocuk hükümeti'nin oluşumu*. Sayı: 8, 16-23.
- Hedayat, M. G. (1965) *Mokhber-ol saltaneh*. Tahran: Zavar Kitabevi,(2. Baskı)
- Heravi, R.- Yousef, M. (1990) *Ein al-waqiae*.Tahran:Tahran Üniversitesi.
- Hintçe, A.,&Zarifi, F. (2002) *Daghazi Amanullah Khan Zaval*.(Hintçe, A.,&Zarifi, F.) Peşaver: Sapi Yousefi, Mansour ve diğerleri. (Bita) Bija: Tarbiat Moallem Üniversitesi.

- Hüseyini, H. (2010) *Rıza Şah ve Atatürk'ün din karşıtı reformları ile ilgili İran ve Türkiye'de din adamlarının karşılaştırmalı çalışması*. İsfahan Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Tezi.
- Hüseyini, M. (2011) *1961-1978 İran eğitim bakanlarının performansı üzerine araştırma*. İsfahan Üniversitesi, Tarih Bölümü Tezi.
- Irfa, H.,&Navab, A. (1958) *Beş sultanın hizmetinde*. (Irfa, H.,&Navab, A.)Tehran: Mehriyayin Basımevi.
- Issawi, C.,&Azhand, Y. (1990) *İran iktisat tarihi, Kaçar dönemi 1836-1953*,(Issawi, C.,&Azhand, Y.)Tahran: Kapsamlı.
- İpekeşen, S. (2013) *Batı dışı modernleşme Afganistan ve İran örneği*. Akademik Bakış Dergisi, 4(3), 1-15.
- İrşad, N. (1945) *Amani devrinin reformları*. Kabil: Bilimler Akademisi Yayını.
- Jafari, M. vdğr. (1992) *Rıza Han döneminde hicabın keşfi üzerine yayınlanan belgeler*. Tahran: İslam Devrimci Kültürel Belgeler Örgütü ve Kültürel Araştırmalar ve Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Jafarian, R. (1999) *İngiltere büyükelçiliğinde anayasacıların oturmaları*. Tahran: Kültürel Araştırma Enstitüsü, (2. Baskı)
- Jahanbegloo, R. (2001) *İran ve modernite*. Tahran: Gofar.
- Kadi, N.,&Gavahi, A. (1990) *İran devriminin kökleri*.(Kadi, N.,&Gavahi, A.)Tahran: Qalam.
- Kamgar, C. (2003) *Afganistan'da eğitim tarihi*. Kabil: Meyvand.
- Katozyan, M.,&Afşar, H. (2001) *İran'da hükümet ve toplum Kaçar düşüşü ve Pahlavi kuruluşu* (Katozyan, M.,& Afşar, H.) Tahran: Markaz Yayıncılık, (2. Baskı)
- Katozyan, M.,&Nafisi, R. (1963) *Meşrutiyetten pehlevilerin sonuna doğru İran siyaset ekonomisi*. (Katozyan, M.,& Nafisi, R.)Tehran: Ney, (10. Baskı)
- Katozyan, M. A. (2000) *İran anayasal devrim tarihi*. Tahran: Anonim Şirket.
- Kermani, N. (1945) *İran uyanış tarihi*. C. 1, Tahran: İbn Sina Enstitüsü Neşriyatı, (2. Baskı)
- Keşavarzi, A. (2007) *Rıza Şah'ın 1925-1941 dönemindeki sosyal değişimlerin analizi ve değerlendirilmesi*. İsfahan: Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Tezi.
- Khalaji, A. (2002) *Amerikan terminolojisi ve 5 haziran 1960-1963 isyanı*. Tahran: Enghelab İslami Belgeler Merkezi.
- Khalili, K.- Muhammed R. (1994) *Rıza Şah döneminde İran'ın gelişimi ve yenilenmesi*. Tahran: Shahid Beheshti Üniversitesi Cihad.

- Koca, M. (2013) *İran'da Rıza Şah dönemi modernleşme hareketleri (1925-1941)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Ün. SBE., Malatya.
- Koca, M. (2020) XX. Yüzyılın başında Şah Rıza Pehlevi'nin reformları ekseninde İran'ın modernleşme çabası. *Asia Minor Studies dergisi*, 8 (1), 355-371.
- Köçer, M. (2004) *Türk-Afgan ilişkileri (Emanullah Dönemi 1919-1929)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Fırat Ün. SBE., Elazığ.
- Kronin, S. (1998) *Ordu ve İran'da Pehlevi hükümeti'nin oluşumu*.
- Kurtuluş, R. (2008) Rıza Şah Pehlevi. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 67-68.
- Maki, H. (1982-2005) *İran tarihinin yirmi yılı*. C. 1-7, Tahran: Naşer.
- Malek, H. (2009) *İran eğitim tarihi*. Tahran: al-Mehdi Uluslararası.
- Malekm H. (1948) *Muhammed Mohit Tabatabaei'nin çabalarıyla eserlerin Toplanması*. Tahran: Elmi.
- Medetpor, M. (1993) *Mirza Fath Ali Ahunzade'in çağdaş düşüncesi dördüncü modernite ve dinin ortadan kaldırılması*. Tahran: Tarbiat.
- Medetpor, M. (1993) *Mirza Malekm Han Nazem al-Dawleh çağdaş düşüncesi üçüncü modernite ve dinin reformu kitabı*, Tahran: Tarbiat.
- Mesbahzadeh, S. M. (2009) *Afganistan'ın kısa siyasi tarihi*. Meşhed: Marandiz.
- Mesud, S. P. (2010) *Afganistan'daki vergilendirme tarihine kısa bir bakış*. Kabil: Ferhang.
- Metin, C. (2006) *Türk modernleşmesi ve İran*. (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Mihriban, A. (1982) *Afganistan'da ulusal cirga tarihi*. Bija.
- Mihriban, A. (1988) *Bağımsızlık restorasyonunun 70. Yılında Afganistan konsey tarihi*. Kabil: Kabil Ulusal Meclis Senatosu.
- Mobarez, A. (2011) *Afganistan'ın Ahmad Shababai Durrani'den Hamid Karzai'ye dış politikasının incelenmesi*. Kabil: Saeed.
- Morşedizadeh, A. (2001) *Azeri entelektüelleri ve ulusal ve etnik kimlik*. Tahran: Merkez.
- Muti, M. (1982) *Pehlevi döneminde İran Rıza Şah'ın Yaşamının Mucizeleri*. Tahran: Pegah Matbaası.
- Nadjmi, N. (1991) *Seyyed Zia'dan Bazargan'a*. Cilt 1, Tahran: Golestani.
- Nafisi, S. (1966) *23 Şubat 1921'den 15 Eylül 1941'e kadar İran'ın çağdaş tarihi*. Tahran: Foroughi.

- Nafisi, S. (1982) *Kaçar krallığının başlangıcından Rusya ile birinci savaşın sonuna kadar çağdaş dönemde İran'ın sosyal ve siyasi tarihi*. Cilt 1, Tahran: Bonyad.
- Nasr, S. T. (1984) *İran, Kaçar'ın başlangıcından anayasaya kadar sömürgecilerle uğraşırken*. Tahran: İranlı Yazarlar ve Çevirmenler Şirketi.
- Navid, S. (2009) *Amanullah Han 1929-1919 döneminde Afganistan'daki dini tepkiler ve sosyal gelişmeler*.(2. Baskı)
- Neuron, H. (1977) *İran'ın gökyüzü altında*. Tercüme: Simin Samiei, Tahran: Üniversite.
- Nurayı, M.- Ahmadvand, Z. (2010) *Birinci Pehlevi döneminde İran-Türkiye ilişkileri*. İsfahan: Konkash.
- Osman, M. K. (1971) *Afganistan ve Sovyetler Birliği Arasındaki diplomatik ilişkiler 1917-1967*.Tahran: Üniversite.
- Özlu, H. (2012) Türk-Afgan dostluk ve işbirliği anlaşması kapsamında Atatürk dönemi Türkiye-Afganistan ilişkilerine bakış. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 38-39.
- Paktiyar, Alihan. (1949) *Özgürlük oturumu*, Kabil.
- Pamir, P. K. (2003) *Ali Hazret Amanullah Han'ın yükselişi ve çöküşü*. Kanada: Kanada Pagah Aylık Dergisi.
- Pasun, A. (1966) *Afganistan tarihine kısa bir bakış ve Peştunistan konusu*. Kabil: Afganistan Matbaalar Merkezi.
- Pasyan, N.- Hısrav, M. (1958) *Svad Koh'dan Juhanburg'a Rızahan*. Tehran: Salas Matbaası, (2. Baskı)
- Pira, F. (1959) *İki savaş arasında İran ve Almanya'nın siyasi ve ekonomik ilişkileri*. Tehran: İslami Reform Belgeleri Merkezi.
- Poullada, L. B. (1973) *Afganistan'da bir reform ve isyan 1919-1999*. Ithaca: Cornell University Press.
- Qaem M. J. (1973) *Bugünkü İran*, Tahran: Kültür ve Sanat Yüksek Kurulu Neşriyatı.
- Qalafi, M. V. (2000) *İran'daki majlesler ve yenileme 1923-1932*. Tahran: Ney.
- Qani, C. (1999) *İran, Rıza Han'ın yükselişi, Kaçar'ın düşüşü ve İngilizlerin rolü*. Tercüme: Hasan Kamşad, Tahran: Niloufar, (2. Baskı)
- Qaninejad, M. (1998) *Çağdaş İran'da modernleşme ve kalkınma*. Tahran: Dış İlişkiler ve Merkez.
- Qazi Moradi. (2005) *İran anayasal döneminde siyasi yenileme*, Tahran: Akhtaran.

- Qazi, A. (1999) *Afganistan'da hukukun hâkimiyeti*. editör: Habibullah Rafi, Pakistan: Peşaver.
- Rahimi, M. M. (2015) *Türkiye ve Afganistan'da modernleşme tecrübeleri Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah han devirlerinin karşılaştırmalı bir analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Ün. SBE., Kocaeli.
- Rahin, A. (2012) *Şams al-Nahar'dan 1863-1973 Cumhuriyeti'ne kadar Afgan basınının tarihi*. Kabil: Saeed, (2. Baskı)
- Rahmaniyan, D. (2012) *İran, Kaçar hanedanının yok olmasından 19 Ağustos darbesine kadar İran'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri tarihinde iki darbe arasında*. Tahran: Samt.
- Ramezani, A. (2007) *Rıza Şah: Tarihi şahsiyetler*. Tahran: Tarfand.
- Rasoul, S. (1998) *Amani krallığı sözleşmesine bakış*. Peşaver: Peşaver Kütüphanesi Dohki Naalbandi Peşaver, (2. Baskı)
- Rasouli, S. (2011) *Emir Habibullah saltanatı sırasında Afganistan*. Kabil: Özgür Basın Matbaası.
- Rıza A. S. (2011) *İran medeniyeti mirası*. Tahran: Kültür ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü.
- Rokhzadpour, A. (1996) *İran'ın tam tarihi*. Tahran: Tarfand.
- Rouhani, M. (2007) *Genel tarih*. Tercüme: Qolamullah Nabavi, Kabil: Miha Kitabevi.
- Sadeqkar, M. (1997) *Rıza Şah'ın psikolojisi*. Tahran: Navak.
- Safavi, A. (2004) *2001'e kadar eski İran'da eğitim tarihi*. Tahran: Roşd.
- Safi, A. (2006) *İran eğitim organizasyonu ve yasaları*. Tahran: Samt, (12. Baskı)
- Sakhavarzi, B. (2007) *Tarzi ve Siraj Ahbar*. Tahran: Erfan.
- Sami Azar, A. (1997) *İran okullarındaki gelişmelerin tarihi*. Bija: Afganistan Kaltoroudi.
- Saray M. (1981) *Dünden bugüne Afganistan*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Saray M. (1987) *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Saray, M. (1995) "Emenullah Han". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 84-85.
- Sedaqat, K. (1975) *İran'ın ekonomik kalkınmasında endüstriler*. Tahran: Khosheh.
- Shaji, Z. (1965) *İran siyasi elitleri*. Cilt:1- 5, Tahran: Sokhan.
- Sıddık, I. (1961) *Bir yaşam hatırası*. Cilt 1, Tahran: Bina, (3. Baskı)
- Sina, V. (2005) *İran'da askeri ve siyasetin mutlak hükümeti*, Tahran: Kavir.
- Sistani, M. A. (2004) *Şah Amanullah Han ve din adamları*. Bija: Afganistan Kaltoroudi.
- Sufi A. F. (2007) *Başörtüsü keşfi yabancı medeniyet veya kraliyet anti-İslam*. Khordad Dergisi, 3 (12), 32-39.

- Şalçı, M. (2005) *Rıza Şah Pahlavi çağının kazakları*. Tahran: Firoozeh.
- Şamim, A. A. (1996) *Kaçar döneminde İran*. Tahran: Zaryab, (7. Baskı)
- Şapoor, R. (1983) *İran hükümeti ve devleti*, Tahran: Sham.
- Şimşir B. (2002) *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Şimşir, B. (1993) *Atatürk ve yabancı devlet Başkanları*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Tanin, Z. (2005) *Yirminci Yüzyılda Afganistan*. Tahran: Bina, (2. Baskı)
- Tanvir, M. H. (2008) *Afganistan tarihi ve gazeteciliği*. Peşaver: İslami Saboor.
- Tebrizi, K. (1940) *İran Anayasal tarihi, Bölüm 1*, Tahran: Taban Matbaası, (2. Baskı)
- Torabi, F. S. (1999) *Anayasacılıktan Pehlevi'ye kadar kız okullarından belgeler*. Tahran: İran Ulusal Belgeler Örgütü.
- Turani, A.(2016) *Amanullah han dönemi Türk-Afgan ilişkileri (1919-1929)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Ün. SBE., Kırıkkale.
- Üstün, İ. S. (2000) İran- Safevilerden günümüze kadar. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*.C. 22, 405-409.
- Vahdat, F. (2001) *İran'ın modernite ile entelektüel yüzleşmesi*. Tercüme: Muhammedî Haghghat Khod, Tahran: Qoqnos.
- Vakili, P. A. (2012) *Amanullah Şah'ın Qazi'si Asya ve Avrupa'da on iki ülkede seyahatı 1927-1928*. Kabil: Meyvand.
- Vali, M. (2008) *Majesteleri Amanullah Qazi hükümetinin düşüşünde İngiliz Komplosu*. Peşaver: el-Kalam Tercüme ve Araştırma Yayınları.
- Valwalji, A. (1979) *Afganistan'da demokrasi ve sivil toplum*. Kabil:(3. Basın)
- Varhram, Q. (1990) *Kaçar döneminde İran'ın siyasi ve sosyal tarihi*. Tahran: Moien.
- Zahiri, A. R. (2000) *Belgelere göre Pehlevi dönemi*. Tahran: Yayın Ofisi ve Eğitim Bölümü.
- Zakir, A. R. (2007) *Modernite çağında İran kültürü ve siyaseti 1921-1941*. Tahran: Çağdaş İran Tarihi Araştırmaları Enstitüsü.
- Zamiri, M. A. (1994) *İran ve İslam'da eğitim tarihi*. Şiraz: Şiraz'a Giden Yol.

Gazeteler

Etelaat, 1935: S 10, No. 2682, 4.

Shafaq Sorkh, 1926, No. 480.

EKLER

Resim 1: Amanullah Han <https://tr.wikipedia.org> (12.09.2020)

ATATÜRK AFGAN KRALI EMANULLAH HAN VE EŞİ İLE. - ANKARA 24.05.1928

Resim 2: Atatürk, Amanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya Tarzi www.mustafakamalim.com

Resim 3:Şah Rıza Pehlevi <https://tr.wikipedia.org> (12.09.2020)

Resim 4: Atatürk ve Şah Rıza Pehlevi www.mustafakamalim.com (12.09.2020)